

# СУЧАСНІСТЬ

ЛЮТИЙ 1968 • Ч. 2 (86)

Іван Дзюба: Інтернаціоналізм  
чи русифікація (розділ VII)

Про звіт і дещо із звіту  
делегації компартії Канади  
з подорожі на Україну

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерти Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

І в а н Ф р а н к о

## ПРО СОЦІЯЛІЗМ І МАРКСИЗМ

(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева.

Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність»

---

У «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 18) вид-ва ПРОЛОГ вийшла з друку перша частина монографії:

І в а н М а й с т р е н к о

## СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

# СУЧАСНІСТЬ



Видання 1991 року. 128 сторінок. 120 копійки.



*Мирон Левицький: Дума про трьох братів,  
лінорит, 27,3 × 25,4 см.*

# СУЧАСНІСТЬ

ЛЮТИЙ 1968 • Ч. 2 (86)

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,  
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ

---

МЮНХЕН

*Видає:* Українське товариство закордонних студій.

*Редакція:* Вольфрам Бургардт, Богдан Войчук, Богдан Кравців,  
Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Володимир П. Стахів.

У питаннях літератури, мистецтва та науки просимо листуватися на адресу:

Wolfram Burghardt, 212 Tarbart Terrace, London, Ontario, Canada.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

---

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

*Herausgeber:* Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.;  
8 München 2, Karlsplatz 8/III, (Telefon 59 46 67);  
Bundesrepublik Deutschland

*Geschäftsführer:* Roman Tymkewycz

---

Druck: „Logos“ GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstr. 14

# ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

## Оповідання про надію

Варіації на тему Р. М. Рільке

Микола Бажан

### ВСТУПНЕ СЛОВО

Вперше мені розповів про Райнера Марія Рільке Лесь Курбас. Він любив його вірші, вмів їх читати так, що кожен з них, наче маленька, але многозвучна і многозначуща симфонія, розливався, підносився, бринів усією оркестрою поетичної евфонії, яким досконало володів великий поет.

Лесь Курбас читав мені і поетову прозу, зупиняючи мою увагу на тій новелі з «Історії про Бога», в якій розповіджено про український степ і про пісню старого кобзаря.

Рільке написав свою українську повелю після дворазових мандрівок по Росії 1899 і 1900 роках. На Україні він був під час другої подорожі, відвідавши Київ, Полтаву, Харків. Для Рільке ці подорожі мали величезне значення. Крізь все життя проніс поет глибоку закоханість у російську літературу, інтерес і потяг до духового життя російського народу. Він знав історію України і про Україну говорив не тільки в «Історіях про Бога», але й, скажімо, в динамічному й звучному вірші, де описано, як мчить українськими степами, зазнавши поразки, Карло XII разом із своїм почтом.

Лесь Курбас увів у мою свідомість цього неповторного, складного і суперечливого німецького поета, в творчості якого ясність, точність малюнка, задушевність, прониклива гуманність часто поєднувалися з навмисною містичною затьмареністю і зарозумілістю. Але щирість поезії була могутніша за надуманість теологічних претенсій, за тьмавість езотеричних висловлювань, хоч саме в них вбачають для себе найбільшу цінність сучасні декадентські вихвалювачі й наслідувачі Рільке.

Радянські письменники, сприймаючи спадщину поета, шанують у ній цінність іншу, позначену не холодом філософських містичних розумувань, а значущістю свого гуманістичного, людинознавчого, дуже тонкого, дуже чуйного, дуже емоційного змісту, який нині часом говорить читачеві речі зовсім не ті, які мав намір висловити поет. Там, де він прагнув буття позбавити земности, конкретности, правдивости, ми бачимо явлену світлими образами вірша красу реального, земного. Там, де він шукав Бога, ми знаходимо людину-богоборця і речника не потойбічних, а живих, діювих, людських надій, таких, які можуть і мусять бути справ-

джені, зреалізовані, здійснені, яко рятівничий вихід з розпачу, самоти і зневіри.

Отак тлумачачи для себе зміст спадщини Рільке, я наважився написати свої варіяції на його тему пошуків людиною життєдайної надії. Ця тема є лейтмотивом згаданої вище новели про старого кобзаря, і мені захотілося відсторонити від неї ті релігійні, богошукацькі обертони, яких їй надавав поет. Якщо високе єство людини умовно і називати «божественністю», то вона — лише в людському, в найвищою мірою людському, в людській спільноті колективу, кляси народу.

Взявши за сюжет для першої варіяції українську новелю Рільке, я мусив дещо в ній змінити, проте все таки перша варіяція до Рількової оповіді найбільш наближена. В інших трьох з творчістю Рільке зв'язана лише тема, трактована мною так, як, мені здається, її повинна трактувати людина, що хоче словом своїм служити ствердженню позицій соціалістичного гуманізму. Сюжет другої варіяції — смерть народного мистця в буржуазно-феодальних умовах Грузії 1918 року під час панування там меншовицько-націоналістичного уряду. Біографія славетного Ніко Піросманішвілі стала тут мені за основу. Третя варіяція — завершальні дні великої вітчизняної війни, коли радянські війська добивали гітлерівську армію уже на німецькій землі. І остання — на матеріалі сучасної Сіцилії, півдня Італії, де нині точиться напружена і гостра боротьба між силами реакції, мракобісся, марновірства і силами живими, народними...

От що я хотів би сказати читачеві перед тим, як він ласкаво побажає прочитати написане мною.

## ПЕРША ВАРІАЦІЯ

Чорне поле, чорні стріхи, небо чорне,  
 Чорні лиця, чорні ноги, чорний крик —  
 І так весь час, і так весь вік,  
 Доки тіло почерствіле не загорне  
 В чорну яму чорний чоловік.  
 Вихор закрутивсь на кучугурі,  
 Розмахнувся й кинувся в яри.  
 Не дихнеш, хоч груди роздери,  
 Не зирнеш, хоч дряпай очі хмури, —  
 Чорні бурі, ці чортячі бурі  
 Тяжко й глухо падають згори.  
 Чорним пилом все навколо вкрито,  
 Чагарі, будяччя, хутори.  
 Нагла ніч гарчить несамовито, —  
 Впади і вмри. Впади і вмри. І вмри.  
 Чути, — плачуть діти чорнолиці,  
 Щоб напитись мати їм дала.  
 Порохом затоптано криниці,  
 Пилюга зарила джерела.  
 Зметено обніжки, вирвано посіви,



Здерто шкуру з мученицьких нив,  
 І, як чорне сонце, розпач мовчазливий  
 Зводиться над попелом степів.  
 Відгуло. Відвило. Відшуміло.  
 Тишина, як віко на труні.  
 Кульки поту, чорні і масні,  
 Скочуються по худому тілу.  
 Піт — як смола. День — як труна. Тьма — як чума.  
 Нема надій і слів живих нема.  
 Сльоза німа, гірка й брудна, мов чвир,  
 Повзе по вилицях і світлу риску рие.  
 Ти назавжди пішла, надіє,  
 Чи ще ввійдеш в заглухлий двір!  
 Не плач, хазяїне, не вір  
 У чудо чорної сльози.  
 Пропав твій двір. Пропав твій мир.  
 Як пил, по полю поповзи,  
 Гризи криваві мозолі,  
 Розмазуй грязь на злім лиці,  
 Визбируй в зораній землі  
 Твого зерна прозорі корінці.  
 Пропав твій плід. Пропав твій рід.  
 І хліб пропав, і тільки хрип  
 Посохлі губи роздира.  
 Ти в пил втоптав свій темний вид  
 І до груддя грудьми прилип, —  
 Мов корінцю, тобі пора  
 Лягти, зов'янути і вмерти.  
 А був ти такий працьовитий, і хазяїновитий,  
 і впертий, —  
 Нема на всім хуторі вашім тихішого чоловіка,  
 Нема у всій волості вашій кращого плугатаря,  
 Хоч і вбогий злидар, — одноногий каліка,  
 Без лівої — ліву віддав за царя.  
 Гние вона десь у манджурському просі  
 На жовтих мукденських пісках і снігах,  
 А стогне і досі, а вие і досі,  
 Згадавши сибірський безжалісний шлях.

Ти зміряв цей шлях, одноногий Степане,  
 Коли шкутильгав, мов сновида, степами  
 На тесаній, скобленій, кутій нозі,  
 Кружками карбуючи слід в пилюзі.  
 Обшарпані стіни хатини-землянки  
 І клаптик — ця нивка, зачухрана й гола.  
 Мовчазно і грізно чорніють навколо

Рівнини Фальцфейна, кургани Родзянка.  
 І дунуло раптом, і сунуло, й впало  
 Незмірне, розжарене, чорне й багрове.  
 Крізь хмари чорнозему соняшне гало  
 Повзло, наче чудище круглоголове.  
 Грунти розгортало, зривало покрови,  
 Важкими валами додолу валило  
 Ревуче, розлючене, чорне й багрове,  
 Розкочуване по степах покотило.  
 Задавило поля. Розметало посіви.  
 Могила, розкопана по виднокрай.  
 Просмолена віхола. Порох аж сивий.  
 Жовті кості кущів. Безнадія. Відчай.

— Де ти, Боже? Де ти Боже? —  
 Жінка кличе в хаті. —  
 Чом спинити ти не можеш  
 Ці вітри прокляті?  
 Все пропало. Все до решти  
 З волі пресвятої.  
 Чом на землю не зійдеш ти  
 Глянуть, що накоїв?  
 — Отакої, отакої  
 Завела ти, жінко!  
 Дай води напитись дітям,  
 Хліба хоч скоринку,  
 А тоді, убога,  
 І волай до Бога! —  
 Вода із копанки. Вода — чи мул, і твань, і тлін?  
 Густу гамулу у цебрі приніс з прокльоном він.  
 Крізь клапоть сірого рядна  
 Грязюку проціди,  
 Дай дітям з глечика до дна  
 Напитися води.  
 Куди він дивиться, наш Бог,  
 Не бачить, як мремо? . .  
 Мов пил, ти вщух. Мов персть, ти всох.  
 Ти вгруз у землю, мов клеймо.  
 У дверях хати звівся ти,  
 В закурену вдивився даль,  
 В безмежність горя й чорноти,  
 У безконечність самоти,  
 У повідь праху, в тьму проваль.  
 Життя не жаль, труда не жаль,  
 Дітей маленьких жаль,  
 Надії жаль, молитви жаль.

Куди підеш тепер, печаль?  
 Нема куди іти.  
 Жалобою покрито всі дороги.  
 Ні сліду втертих троп. Ні карбу людських ніг.  
 І тільки ти, самотній, одноногий,  
 Над хрестом невидимих доріг.  
 Ще плазують хвилі пилюги,  
 Ще тремтить обпатрана тополя.  
 Тишина згвалтованого поля  
 Заливає світу береги.

Раптом він вперед подався, глянув, —  
 Що це там? Гра сонця чи мара?  
 Хто це сходить з чорного кургану  
 І підходить до його двора?  
 В латаній сорочці, босий, вбогий дід,  
 На дорозі чорній — білий весь, як світло,  
 Не вклонившись, мовчки став біля воріт,  
 Біля глиняного степового житла.  
 Костур, короб кобзи, торба на плечі, —  
 Звідкіля він плентає, пісню несучи?  
 Кобзарі, каліки, долі шукачі, —  
 З вас яка розрада в горі та плачі?  
 Очі — як вода беззвучна в ополонці.  
 Губи — репані, немов кора землі.  
 Лоб — як пагорб, вицвілий на сонці.  
 Чуб — як сивина на ковилі.  
 Він заходить в хату. Він іде до столу.  
 Діти лячно тихнуть, жінка подає  
 В кварти сіру воду. Він бере і п'є,  
 Довго п'є і хилить голову додолу,  
 Від людей ховає змучення своє.  
 Стогін — не для пригри. Зойк — не для музики.  
 Не бери, кобзарю, коряка до рук.  
 Пил надію й пісню задавив навіки, —  
 В чорнім горі світу марно згине звук...

Чуєш — ні! Чуєш — ні!  
 Приструнок тишу розчах.  
 Б'ють п'ястуки по гарячій струні.  
 Пісня роздряпує горло мені  
 Кігтями, наче птах.  
 З найглибших ран, які до дна  
 Проймають серце й совість,  
 Із надр біди встає вона —  
 Надії вперта повість.  
 Пророкотала хмаркою заплачка,

І оклик — гей! — пішов ширять в степи.  
 Приходь же, пісне, в хату цю вступи,  
 Як господиня душ, а не жебрачка.  
 Випростуй голос, вирихтуй лади,  
 Торкни баси, — хай загудуть октави  
 І подих давньої знеславленої слави  
 Хай гасить вогнища харцизької орди.  
 Хай знов вмирає на Савур-могили  
 Безсмертний, вічний мандрівник — кобзар.  
 Поглянь на шлях крізь прах віків і вдар,  
 Як в дзвін на сполох, в струни посивілі.  
 О Чорний шлях! О чорноморський яр!  
 Бринить ковил, мов стріли срібнопері.  
 На полум'ям охопленій галері  
 Заколотий конає яничар.  
 Кобзарю! Пий солону воду нашу,  
 Взамін же слово дай прагнуцим в дар, —  
 Хай повнить кобзу, мов глибоку чашу,  
 І дум, і трав, і правди добрий взвар.

Гей, в степу порожньому,  
 Ще й на полі голому  
 Крячуть хижі вброни  
 Людям на біду.  
 Марно хмари просимо,  
 Марно слави молимо, —  
 Я піду по займищах,  
 В жар і згар піду.  
 Землю перегорнуто,  
 Поле перевернуто,  
 Бурею завіяно  
 Слід шляхів і меж.  
 Хоч би прорість радості  
 Чи надії зернятко!  
 Та невже, покинутий  
 Миром всім, помреш?  
 Чоловіче змучений,  
 Зморений, окрадений,  
 Скривджений, ошуканий, —  
 Бійся самоти!  
 З рідним родом зріднений,  
 З бідним братом збратаний,  
 Здужаєш і виживеш,  
 Не загинеш ти.  
 Хай степи розметано,  
 Хай могили вирито, —

Не тобі в них падати,  
 Зогнивати в них.  
 Дай надії вирости,  
 Щоб всміхнулись сироти,  
 Щоб у дружбі й вірності  
 Жити між живих!

Струни — строгі колії по дорозі в думу.  
 Кобза пахне піснею, як чебрецем — земля,  
 Як грозою — озеро, повне вітру й шуму.  
 Випливай же, слово, плавом корабля!  
 Виступай степами, омивайсь вітрами,  
 Потрясайся бурями, громом проридай,  
 Дужою сторожею владно стань над нами  
 І не дай замовкнути, згинуту не дай!

Брязк струни упав, як мідний промінь,  
 І очі освітив, і згас, мов каганець,  
 Та слово виживе, стужавіє й простромить  
 Глухі шари занедбаних сердець.  
 Кобзар підводиться. Прощайте, добрі люди!  
 За спину кобзу, торбу на плече.  
 В його очах, зашперхлих од полуди,  
 Червоний відсвіт вечору тече.  
 Він вийшов з двору. Довжелезна тінь  
 Лягла і пил прибила на путі,  
 І потекла в огненну далечінь,  
 І розпливлась в багровій темноті.  
 Той самий степ. Той самий жаль і жар.  
 Нема кінця і краю безгомінню,  
 І замітає вихор попідтинню  
 Слід босих ніг, де шкандибав кобзар.

І все-таки змінилось щось навколо,  
 Мов нагла злива вдарила й пройшла,  
 Хоча в степу так само пусто й голо  
 І хуга пилу тихне спроквола.  
 Кобзар ішов по винищеній ниві,  
 По згарищу розтерзаних долин,  
 Весь білий, світлий, сріберний і сивий,  
 Ішов по чорних кучугурах він.

Господар в хату повернувсь. Так само  
 Тулились нишком діти на печі,  
 І тільки старша вигукнула: Мамо! —  
 Як мати знову завелась в плачі:  
 — Де ти, Боже? Де ти, Боже!

Заніміло небо.  
 Докричатися не можу,  
 Господи, до тебе!  
 Чи не бачиш, чи не знаєш,  
 Як ми животієм?  
 Чи не ти наш світ змітаєш  
 Лихом-суховієм?  
 Де ти, Боже? Де ти, Боже?  
 Не відповідаєш . . . —  
 І відповіді не було. Пустиня  
 Мовчала люто. Згуба навкруги.  
 Лиш персть тріпоче, хмура, чорно-синя, —  
 Понуре плазування пилюги.  
 Господар звівся і, роздерши тишу,  
 Іще нестерпнішу, ще глибшу і повнішу  
 Невимовлених слів, незбагнутих тривог,  
 Він проказав: — Оце й приходив Бог.

## ДРУГА ВАРІАЦІЯ

Крізь трухлу дощану стінку, крізь лахами запхані шпárки,  
 Він чує всі брязкоти й шуми, і чварки, і жарти, і свари,  
 Як метушаться лакеї, як лаються куховарки,  
 Як шашлики шварґочуть, як шпарко шепочуть шкварки.  
 Він чує, як на підлогу раптово звертаються дрова,  
 Як шпетить жінок ледачих хрипка двірникова мова.  
 Хазяйка, мов з борошном лантух, біла, дебела й здорова,  
 Питається в кухаря басом, чи смажена курка готова.  
 І от сікачі задзвеніли, рубаючи моркву й петрушку,  
 І от черпаки заgrimіли, мішаючи згусклу юшку,  
 І ляпає лунко по заду хазяйка недбалу служку,  
 Славетну на все передмістя спокусницю й посмітюшку.  
 Від ранку, коли мигоче рожевим світінням віконниця,  
 До ночі, коли розпікає замучений мозок безсонниця,  
 Жерущий цей світ галасує, клопочеться, бігає, гониться,  
 В диму над плитою підноситься, над мискою жирною  
 клониться,  
 Парує, чадить, захлинається, варить, пече, підсмажує,  
 І кожен шматок перемірює, і кожну копійку зважує,  
 Щоб ситилось княже черево їжею справді княжою,  
 Винами, соками, зелами, м'яса і сала поклажею.

Зерно добірне Кахетії, яблука Карталінії,  
 Трави духмяної Пшавії, риби з Ліяхви синьої,  
 Дбало збережені грона в сизо-сріблястому інеї, —  
 Пишна смоковниця Грузії, плід споконвічних цвітінь її!

Задавлений чадами й смрадами, стінами кривобокими,  
 Очі втупивши в стелю, вкриту рудими патьоками,  
 Марю ночами дощавими, беззоряними, безокими  
 Про смокви її солодкі, налиті пурпурними соками.  
 Біля її підніжжя танець іскрино-яскравий,  
 Скарб золотих кружалець, висипаний на трави.  
 Боже, розкрий мені очі, вилікуй зір капправий,  
 Щоб я побачив барви її красоти і слави!  
 Що я умію? Фарбу класти на шмат церати,  
 Речі, обличчя і гори обрисами наділяти,  
 З чорним еднати сине, з сірим червонувате,  
 Пазелень з коричневим, з білим блакить еднати,  
 Складати кольори світу в прості, як світ, сполуки  
 Так, як дудар виводить живим своїм подихом звуки,  
 В цьому — твоє уміння, втіхи твої і муки,  
 Маляре голодноокий, майстре жадібнорукий!  
 Блюдечко сажі, білила, райдуж і соки рослин,  
 Криклива зелінка й веселий, мов рот Маргарити, кармін,  
 Барвисті липучі масті, — за бачене мною взамін  
 Їх я кладу на картони нехитрих моїх картин.  
 Щоб розважати гульвісу, вабити випивоху,  
 Їх вивісками чіпляють над входом до винного льоху  
 Чи шматтям строкатим на стінах, ослизлих від плісені  
 й моху,

І там вони мокнуть, і мерхнуть, і зотлівають потроху, —  
 Ведмеді, осяяні місяцем, жовті окаті блені,  
 Рожна з багровим м'ясом, бочки з вином засмолені,  
 І бурдюки, безстидно, мов п'яний пузань, оголені, —  
 Мої мальовидла занедбані, барви мої знедолені!  
 Гниють вони і шкарубнуть, попухлі, набрезклі, марні,  
 Складені стосом в коморі чи кинуті до спижарні, —  
 Лиш ті, що на смак хазяйський найбільше принадні й гарні,  
 По квартирах порозтягали духанщики добродарні.

Поставлю перед собою в яснішій кутку світлиці  
 Сні свої недописані, видіння свої журнолиці, —  
 Цариці Тамари зори, орла нетремтливі зіниці,  
 І погляд прощальний солдата, і очі сестри-жалібниці.  
 Очі. Для розпиту світу, — дві дірки, крізь череп  
 прохромлені,

Два промені, в інші очі просто й настирно встромлені,  
 Щоб прокричать про надію людині, зневірою втомленій,  
 Тьмою самотности вгорнутій, розпачами розгромленій.  
 Та гине мій крик, вмальований в очі людей і звірів,  
 Під курявою базарів, під стелею димних трактирів,  
 І от я в кухонній конурці, як пес безпритульний, захирів,

І згасла моя видющість, в яку я даремно вірив.  
Невпинне вмирання фарби, байдужа безбарвність церати,  
Безглузда мертвотність білил, — яка нездоланна й нудна  
ти!

Як же тебе обминути? Знов дряпати, ляпати, рвати,  
Плювати у цей прямокутник, як пика скопця, плескатий?  
Стою перед ним. Він — мій крах. Він і прах, і труна,  
і могила.

Він — яма й діра. Він — ніщо. Він навіть не тінь безсила.  
У ньому, як на хресті, надія заціпеніла,  
Присохла, мов хирий плід, мов язва пригоена тіла.  
І в що наостанку вдивлюсь спустошеними очима,  
Яка мені явиться барва, іншим досіль не зрима?  
Цей ярмарковий світ, мов блазень у пасмах грима,  
Потопче мої полотна і протанцює мимо!

Безплідний, мов жовтий лист, і жовтий, мов ржа на зелі,  
Безвольно й беззвучно вмру на мокрій соломі постелі.  
Тихо, мов ангел, пролине проміння вечірне по стелі,  
Та звістки від нього не вчую в своїй галасливій пустелі.  
І Бог не прийде по мене, по душу мою убогу,  
Нікому не стану за пам'ять або хоч за пересторогу,  
Хіба що зберуться зайти, вип'ють вина із рогу  
І ящик незграбний зі мною потягнуть в останню дорогу,  
І добра земля грузинська стукне мені в домовинку,  
Щоб побажати неробі незаслуженого спочинку...  
Стук — стук і стук — стук... Чи справді хтось лупить  
знанацька в стінку?  
— Якщо ти живий, чоловіче, то відімкни на хвилинку.

Під здвигнутими бровами — нездвижні очі старечі,  
Задивлені в смерть і в злидні, і в інші недобрі речі,  
Втиснута в груди шия, дужі, обвислі плечі,  
Привичні штовхатися в тлумі базарної колотнечі.  
Корчемний двірник, нікчемний, хрипучий, нечемний дід  
У дверях стоїть, заслонивши тяжким своїм тулубом вхід,  
І тащо, завалену їжею, кусень в кусень і плід у плід,  
Обіруч несе повільно, — на поминках так і слід.  
Вона, мов гора священна, пахощами оточена,  
Корені, стебла і квіти лежать на її узбочинах.  
Кожне гранчасте яблуко жаром тонким позолочено,  
В кожну пружнасту ягоду соку густого наточено.  
Сонце у глеку пахне спекою, медом і літом,  
Зернятками терпкими, в'ялим трояндним цвітом.  
В глеку плоскоче трунок на вічне прощання з світом,  
Чужим, негостинним, сірим, по-лютневому дощовитим.



Пагони трав весінніх, лискучі перчини червоні,  
 Відтінки, барви, запахи солодкі, гіркі й солоні,  
 Розтанцьовані, мов хорумі, в порвистому перегоні  
 На кутому з міді майдані, на таці узорному лоні.  
 Смоковниця Грузії! Чую дихання її духмяне, —  
 І раптом зникають стіни, і морок кухонний тане,  
 І вітер садів тбіліських в конуру смердючу пряне...  
 — Хто вас прислав до мене так вчасно, ласкавий пане?  
 Хто ці дари красиві вправно розклав на таці?  
 Хто обійшовся без жалоців, без дорікань небораці,  
 Але доклав догадки, і доброти, і праці,  
 Щоб я не вмер забутий, самотній в бруднім бараці?  
 — Думаєш, — прорва їдла, бо мало в житті нажерся?  
 Думаєш, — купа м'яса, ворох цибулі й перця?  
 Думаєш, що до тебе приперся, напившись вщерть, я?  
 — Ні, думаю, — це благовістя. Думаю, — це безсмертя.  
 Навік ці плоди заховать барв моїх щедру гру  
 І збережуть ці яблука мою позолоту стару.  
 Я не служив ненажерству, — служив я красі й добру,  
 Тому не боюсь загибелі, знаю, що весь не вмуру.  
 Тому не обманеш, пане, предсмертного зору мойого,  
 Хоча і перевдягнувся за двірника старого.  
 Твоє всевидяче око на мене наставлене строґо, —  
 Ти бачиш мое безсмертя, несхибний посланче Бога.

*Передруковано з журналу «Вітчизна», ч. 11, Київ, листопад 1966*

#### КІЛЬКА СЛІВ ПРО «ВАРІЯЦІЇ»

*«Варіяції на тему Рільке» Миколи Бажана не можуть уникнути уваги кожного, хто слідкує за проявами літературного життя в УРСР. І, може, саме тому, що ці «Варіяції» — зовсім не варіяції. Поза всяким сумнівом це є цілком самостійний цикл, і тут навіть вступне слово самого автора не переконує.*

*Тут не місце і не час на якісь аналізи й теоретизування більш або менш академічного порядку. Вистачить лише ствердити, що — по досить довгій перерві — у «Варіяціях» з'являється перед нами Микола Бажан перелому двадцятих-тридцятих років, отже, Бажан у силі віку і творчого розмаху, Бажан, дивно відмолоджений...*

*Як відомо, поет був рокований якщо й не на долю тих, що так чи інакше загинули фізично, то, принаймні, на творчопо смертне існування в ролі «жителя» УРСР.*

*Але вигододавці цим разом помилилися: той самий мускулярно-динамічний ритм, та сама, аж мегагонна, вага метафори, той самий смертоносно-точний епітет, що б'є як нехлибна куля. І — додав би я — та ж сама тема.*

*Ні, ці «Варіяції» — зовсім не варіяції на Рільке, лише варіяції генеральної теми самого Бажана.*

Е. М.

# Плятеро і я

Хуан Рамон Хіменес

## ВСТУП ДЛЯ ДОРОСЛИХ, ЩО ЧИТАТИМУТЬ ЦЮ КНИЖКУ ДЛЯ ДІТЕЙ

Ця книжка, в якій радість і біль є близнятами, як і вуха Плятера, була написана для... і як же мені знати для кого!... Для кого пишемо ми, ліричні поети?... І тепер, коли ця книжечка іде між діти, не віднімаю, ні не додаю і коми. Як то добре!

«Де тільки є діти, — каже Новаліс, — там існує золотий вік». Через той золотий вік, який є ніби островом душі, що впав з неба, проходить серце поета і почуватися там так добре, що найбільшим його бажанням є залишитися там навіки.

Острове ласки, свіжости і щастя, золотий віку діточок: щоб я тебе завжди знайшов у своїм житті, в тій морі болю; і щоб твій подув давав мені свою високу ліру, часом незбагненну, як трелі жайворонка в білому сонці світанку!

Поет

### 1 / ПЛЯТЕРО

Плятеро — маленький, пухнатий, гладкий; такий м'якенький зверху, що виглядає, наче б він з бавовни, і без костей. Тільки гаґатові дзеркала його очей — тверді, неначе чорні скляні скарабеї.

Я пускаю його вільно, і він іде на луки й пестить тепло ніздрами рожеві, голубі і жовті квіти, ледве їх торкаючи... Я кличу його солодко: «Плятеро?» — і він біжить до мене веселою рисою, яка мені здається сміхом, чи якимсь уявним брязкотом дзвінків...

Їсть, що йому подам. Він любить мандаринки, мускатний виноград із чистого бурштину, фіолетні фіґи, на яких є кришталева краплина меду.

Він ніжний і розпечений, наче хлопчик, наче дівчинка; але міцний і сухий внутрі, мов з каменю. Коли в неділю виїжджаю ним з останніх вуличок містечка, — селяни в чистих сорочках, поважні, зупиняються, щоб глянути на нього:

— Сталь у нім.

Так, у ньому — сталь. Сталь і місячне срібло.

## 2 / БІЛІ МЕТЕЛИКИ

Спадає ніч, туманна і багряна. Невизначні сїява, рожеві та зелені, ще видніють за вежею церкви. Піднімається дорога, налита тіннями, дзвінками, запахом трави, піснями, втомою і тугою. Нараз темний чоловік із спицею та в шапці на хвилину освітлює цигаркою своє бридке обличчя і спускається до нас від жалюгідної хатини, що губиться між міхами вугілля. Плятеро лякається.

— Щось везете?

— Подивіться... Білі метелики...

Чоловік бажає залізною спицею пробити кошик, і я не спротивляюся. Відчиняю в'юк, і він не бачить там нічого. Тож духовий харч проходить вільно і відкрито, не платячи ніякої данини митникам...

## 3 / ІГРИ ПІД ВЕЧІР

Коли у сумерку містечка Плятеро і я проїжджаємо, замерзлі зовсім, крізь багрову темряву нужденної вулички, яка виходить на суху ріку, — убогі діти граються в «лякання», вдаючи собою жебраків. Одне накинуло мішок на голову, друге каже, що не бачить, інше робиться кривим...

Згодом приходить зміна в діточому капризі, бо все ж натягнуть черевики і убрання, і їхні матері — вони самі лиш знають як — знайдуть їм дещо з'їсти, — і діти почуваються князями:

— Мій тато має срібний дзигарок.

— А мій коня.

— А мій стрільбу.

Годинник, що розбудить на світанку; стрільбу, що голоду не вб'є; коня, що доведе в нужду...

Пізніше беруться всі за руки. Між густою темрявою чужа дівчинка, яка говорить по-інакшому, племінниця Пахаро Вєрде, слабеньким голосом, немов кришталевою

ниткою, що розпливається в сумерку, співає гордо, як принцеса:

*Я біднаааа удовишичка  
по графууу Орееее.*

Так, так! Співайте, мрійте вбогі діти! Скоро, на світанку вашої молодости, настрашить вас весна, немов жебрачка, передягнена за зиму.

— Ходім, Плятеро . . .

#### 4 / ЕКЛІПСА

Ми запхали у кишені руки, мимоволі, і чолом пройшов ніжний трепет прохолодних тіней, мов би увійшли в густий сосновий гай. Кури вже відходили, одна за одною, на банти в курнику. Кругом на полі спохмурніла зелень, мов би багряна завіса з головного вітваря її прикрила. Здалека видніло біле море, і блищало декілька блідих зірок. Як проходили, міняючись, дахи: за білістю крейдяна білість!

Ми повилазили на плоскі дахи й кричали один одному більше або менше вдалі речі, — маленькі й незначні в короткій тишині екліпси. Ми оглядали сонце крізь усе: крізь пляшку, крізь льорнетку, крізь далековидний телескоп, крізь задимлене скло; і з усіх сторін: з балкону, із східців, з подвір'я, з віконця комори, з кованої брами патіо — крізь її голубі й багряні шибки.

Як сонце заховалося, — яке хвилину перед тим робило все два, три, сотню разів ліпшим і величнішим у своїм замішанні золота і світла, — тепер, без довшого переходу через вечірній сумерк, воно залишало все самотнім та убогим, неначе проміняло своє золото спершу на срібло, а опісля на мідь. Містечко виглядало як мідяк, рудий і вже без вартости. Які сумні, які маленькі і вулички, і сквери, і вежа, і доріжки на горах!

Плятеро на подвір'ю виглядав мов якийсь несправжній ослик, відмінний та обтятий; зовсім інший ослик . . .

#### 5 / ДРОЖ

Місяць іде з нами, великий, круглий, чистий. На сонних луках ледве видно якісь чорні кози між ожинами . . . Хтось ховається і нищкне, як проходимо. Над ка-

м'яною огорожею велике мигдалеве дерево, сніжисто-біле від цвіту і від місяця, з вершком, закутаним у білу хмару, захищає стежку, яку пробивають стріли березневих гір. Проникливий запах помаранчі... тишина і вогкість... Відьмин яр...

— Плятеро, як там... Холодно!

Плятеро, спонуканий своїм страхом або моїм, пускається риссю, вбігає в потічок, наступає на місяць і розбиває його на кусочки. Виглядає ніби рій прозорих кришталевих рож заплутався йому в ногах, щоб зупинити його біг...

І біжить Плятеро під гору, підтягнувши зад, так мов би хтось його ловив, — відчувши вже м'яке тепло, яке здається недосяжним, м'яке тепло містечка, що зближається...

## 6 / САДОЧОК

Якби ти пішов, Плятеро, з іншими дітьми в садочок, ти б навчився абетки та креслив палки. Знав би так багато, як той осел, що між восковими фігурами — приятель морської сирени, що, завітчана штучними квітами, виглядає крізь скляну коробку, вся рум'яна, золото і кров, у своїм зеленім світі, — ти знав би більше, ніж священик або лікар з Пальосу, Плятеро.

Але, хоч тобі лише чотири роки, ти такий уже величенький і незграбний! В яким кріселку ти будеш сидіти, при якому столику писатимеш, якого пера і якого зошита вистачить для тебе, і в якому місці в колі співатимеш, скажи, будь ласка, «Вірую»?

Ні. Сестра Домітіля — в рясі чину Ісуса з Назарету, багряного кольору і з жовтим шнуром, як у Рееса, торгівця рибами — поставила б тебе на коліна з дві години десь в куті патію з платанами, або дала б тобі довгою сухою тростиною по руках, чи з'їла б айвову мармеляду з твого сніданку, або всунула б тобі під хвіст запалений папір, щоб почервоніли твої вуха і були такі гарячі, як у сина колісника перед дощем...

Ні, Плятеро, ні. Ходи зі мною. Я навчу тебе про квіти і про зорі. І ніхто не буде насміхатись над тобою, як над дурником, і не накладатиме тобі — наче б ти був тим, що зветься в них ослом — шапку з великими очима, обведenu індігом і окрою, мов ока човнів на ріці, і з двома вухами, що двічі більші, ніж твої.

Вдягнений жалобно, з назаретянською бородою та чорним низьким капелюхом — я, мабуть, роблю незвичне враження, проїжджаючись на сивій м'якості Плятера.

Коли, їдучи до виноградників, перетинаю вже останні вулички, білі від вапна і сонця, — замурані й кудлаті циганчата, виставивши із зеленого, червоного та жовтого лахміття опалені й напнуті животи, біжать за нами і кричать протяжно:

— Божевільний! Божевільний! Божевільний!

... Перед нами простягнулось поле, вже зелене. Глянувши на чисте і безмежне небо з полум'яної блакиті, мої очі — так віддалені від того, що я чую! — благородно відкриваються, втягають у свій спокій цю тишу без імени, цю гармонійну і божественну злагоду, яка живе в безмежних обрях...

А далеко, між високими плотами, чути ще крикливі голоси, легко приглушені, переривчасті, задихані, надокучливі:

— Боже... вільний! Боже... вільний!

## 8 / ЮДА

Не лякайся, чоловіче! Що з тобою? Заспокійся... Вони лише вбивають Юду, дурненький.

Так, вбивають Юду. Вони повісили одного на Монтурію, іншого на вулиці Енмедію, ще одного там на Посодель-Консехо. Я їх бачив вчора, ніби якоюсь надприродною силою завішених у повітрі: шнурок, що їх підтримував з балкону, був невидний в темряві. Що за гротескова мішанина старих циліндрів і жіночих рукавів, масок міністрів і кринолінів — під лагідними зорями. Собаки гавкали на них і не відходили, а коні, недовірливі, не хотіли переходити під ними...

Тепер, Плятеро, дзвони кажуть, що роздерлася завіса на великім вівтарі. Я не думаю, що в місті залишилась хоч одна рушниця, з якої не стріляли ще на Юду. Аж сюди доходить запах пороху. Ще один постріл! Ще один!

Тільки, що сьогодні Юдою, Плятеро, є депутат, або учителька, або правник, або збирач податків, або війт, чи повитуха; і цього ранку Великодньої Суботи кожний чоловік, немов дитина, вистрілює з боягузької рушниці про-

ти тих, кого ненавидить, у нашаруванні неясних і абсурдних весняних примар.

## 9 / РАННІ ФІГИ

Ранок був туманний і сирий, якраз добрий на ранні фіги, і ми вибралися о шостій до *ля-Ріка*, щоб їх нарвати.

Під великими столітніми фіговими деревами, сірі стовбури яких переплітали свої кремезні м'язи під холодною тінню, наче під спідницею, — дримала ніч; а широке листя — яке вдягали Адам і Єва — берегло, як скарби, нічне плетиво з перлин роси, яке вибілювало їхню м'яку зелень. Звідси, між низьким смарагдом листя, було видно, як світанок починав рожевити безколірні серпанки сходу.

Мов божевільні, ми летіли, щоб побачити, хто скорше добіжить до кожного фігового дерева. Росіїльйо, задихаючись від сміху і трепету, досягнула перший листок одного дерева разом зі мною.

— Послухай тут, — і притиснула мою руку собі до серця, над яким підносилась і спадала молода та недозріла грудь, як ув'язнена маленька хвиля. Грубенька і низька Аделя, яка ледве могла бігти, сердилась позаду. Я зірвав Плятерові кілька дозрілих фіг і поклав їх на зріз старого пня, щоб йому не нудилось.

Аделя, роздратована своєю незграбністю, почала кидати фігами, із сльозами в очах і сміхом на устах. Кинула й розбила одну фігу об мое чоло. Ми з Росіїльйо підхопили бій і їли фіги не тільки устами, а й очима, шиєю, носом, рукавами, під безугавний різкий крик, що з розбитими фігами падав на виноградник у свіжому світанку. Одна фіга вдарила Плятеро, і він зробився жертвою пустощів. Тому що він, нещасний, не міг боронитися ні відповісти, я перейшов на його сторону; і м'яко-голубий потоп летів повітрям в усі сторони, як град шрапнелі. Подвійний, втомлений і млявий сміх говорив з землі про підкорення жінок.

## 10 / ДЗВІН АНГЕЛА ГОСПОДНЬОГО

Плятеро, глянь, як рози всюди падають: блакитні, білі, без кольору і рожеві... Виглядає, ніби небо розпливається у розах. Глянь, як накривають мені руки, рамена, чоло... Що я робитиму з таким багатством роз?

Чи ти не знаєш, часом, звідкіля взялась ця повинь квітів, бо я не знаю звідки, що зм'якшує щоденно красевид і залишає його легко-білим, голубим, рожевим — більше роз, більше роз — як картина Фра Анджеліко, що на колінах малював прославлення?

Ти б міг подумати, що рози кидають на землю із семи поверхів раю. Неначе теплий блідо-кольоровий сніг, лягають рози на дахи, дерева і вежу. Глянь: усе різке стає ніжнішим, як вони його прикрасять. Більше роз, більше роз, більше роз.

Плятеро, як прозвучить дзвін Ангела, тоді здається, що це наше існування губить свою повсякденну силу, і що інша сила із нутра — величніша, чистіша, більш тривала — підносить усі речі, мов фонтани благодаті, до зірок, що спалахують між розами... Більше роз... Твої очі, Плятеро, яких ти не бачиш і які з покорою підносиш до неба, є дві прекрасні рози.

## 11 / КЛАДОВИЩЕ

Якщо ти помреш раніше мене, мій Плятеро, то не повезуть тебе тарадайкою оповісника на безмежні мочарища, ані в пропасть при гірській дорозі, як інших бідних осликів, як коней і собак, яких ніхто не любить. Не будуть круки шарпати й кривавити твоїх ребер, немов скелет човна у багряному заході, — противний вид для комівояжерів, що їдуть о шостій возом на станцію у Сан Хуан; і не лежатимеш розпухлий і задубілий між гнилими слимаками в ямі, лякаючи цікавих і зухвалих хлопців, що нахиляються над краєм урвища, тримаючись гілок, коли в неділю пополудні виходять восени в сосновий гай пекти пінйолі.

Живи собі спокійно, Плятеро. Я тебе поховаю в ногах великої круглої сосни в саді Пінья, який так дуже любиш. І будеш поблизу погідного й веселого життя. І біля тебе хлопці будуть гратися, і дівчата шити на низьких стільцях. І знатимеш вірші, які мені приносить самота. І чутимеш пісні дівчат, коли перуть у помаранчевому гаю; а брязкіт при колодязі буде радістю і охолодою твого вічного спочинку. І цілий рік синиці, коноплянки, зяблики сплітатимуть тобі в тривалій радості верховіття дашок із музики між твоїм спокійним сном і незмінною блакиттю безмежного неба над Могер.



Увійшовши на пасовисько Кабальйос, Плятеро почав шкутильгати. Я негайно зіскочив на землю...

— Алез, чоловіче, що з тобою сталося?

Плятеро підніс дещо свою праву ногу, ослаблену, зів'ялу, показуючи стопу і ледве торкаючи копитом гарячого піску на стежці.

З дбайливістю — напевно більшою, ніж у старого Дарбона, його лікаря — я зігнув йому передню ногу і оглянув червоніючу підшову. Довга і зелена колючка із здорового помаранчевого дерева стирчала в ній, мов кругле смарагдове вістря. Вражений болем Плятера, я витягнув колючку і повів його, бідненького, до потічка з жовтими ірисами, щоб збігаюча вода вимила його маленьку рану своїм довгим язиком.

Згодом ми рушили до пінисто-білого моря — я попереду, а він позаду, все ще шкутильгаючи і м'яко штовхаючи мене в плече.

## 13 / ЛАСТІВКИ

Отам вона, Плятеро, весела й чорненька, в своєму сірому гнізді біля образу Непорочної з Монтемайор, у гнізді, яке завжди шанують. Нещасна пташка виглядає, мов залякана. Мені здається, що цим разом помилились бідні ластівки, як помилилися в минулий тиждень кури, ховаючись у свій курник під час екліпси сонця о другій половині. Примхлива весна прокинулася зарано цього року і знову, трусячися, мусіла ховати свою ніжну голість тіла в ліжку березневих хмар. Як боляче дивитися, коли гинуть у пуп'янках незаймані троянди в помаранчевому гаю.

Ластівки вже тут, Плятеро, і їх ледве чути, не як минулих весен, коли, прибувши, того ж дня таки вітали і перевірювали все, щебечучи невпинно своїм хвилястим трелем. Вони розказували квітам про те, що бачили в Африці, про свої дві подорожі морем, як сидили на воді з крилом замість вітрила, чи на щоглах кораблів; про інші присмерки, про інші ранки, про інші ночі з зорями...

Вони не знають що робити. Літають мовчки і розгублено, як заметушені мурашки, коли їх дитина топче на дорозі. Не насміляться летіти туди і назад по Новій вулиці, впертою прямою лінією з маленьким розчерком на кінці, ні заходити у свої гнізда в криницях; ні сідати

на телеграфічні дроти (на яких бринить північний вітер) у клясичних позах листонош, побіч білих ізоляторів... Вони помруть від холоду, Плятеро!

## 14 / СТАЙНЯ

Коли в обідню пору йду відвідати Плятера, прозорий промінь пополудневого сонця випаляє велику пляму з золота на м'якому сріблі його хребта. Під його живіт, на темну зеленаву землю, що просякає все смарагдом, — лле з старезного даху дощем прозорих вогняних монет.

Діана, що лежить простягнена в ногах Плятера, біжить танцюючи до мене, спирається обома лапами мені на груди і старається рожевим язиком лизнути мені губи. Вилізши високо на ясла, коза приглядається з цікавістю до мене, нахиляючи делікатну гарну голову то в одну, то в другу сторону, із справжньою жіночою гідністю. У міжчасі Плятеро, привітавши мене голосним ревом, ще заки я ввійшов, старається вірвати свій шнурок — напружений, але веселий одночасно.

Крізь віконце стелі, що приносить райдужні скарби zenіту, я покидаю на хвилину цю ідилію, щоб променем полинути до неба. Пізніше, піднявшись на камінь, оглядаю поле.

Зелений краєвид пливе в квітучому й дрімливому паланні, а крізь прозору синяву, обрамовану обдертим муrom, проноситься солодкий і дозвільний дзенькіт дзвону.

## 15 / ХАТА ЧЕРЕЗ ДОРОГУ

Як мене завжди в дитинстві чарувала хата, що була напроти нашої, Плятеро! Спершу на вулиці де ля Рібера хатка Арребурри, водоноші, з подвір'ям, зверненням до півдня і завжди золоченим від проміння сонця, з якого я міг бачити Гуельву, видряпавшись на мур. Деколи мені дозволяли зайти туди, і дочка Арребурри, яка мені тоді здавалася вже жінкою, як і тепер, коли вже заміжня, — давала мені поцілунки і цитрини. Потім на Новій вулиці, перейменованій пізніше на Кáновас, а згодом на Фрай Хуан Перес, була хатина дон Хосе, конфекціонера з Севільї, що зачаровував мене чобітьми з жовтої козячої шкіри, який обвіщував аґаву в патіо шкаралущею з яець і малював фронтіві двері блідо-жовтою краскою з небес-

но-голубими смугами, який заходив деколи до нас до хати, і мій батько давав йому гроші, а він йому завжди розповідав про оливкові сади... Скільки мрій заколисало в моїм дитинстві те вбоге перцеве дерево, яке я бачив з нашого балькону над дахом дон Хосе, повне горобців. Вправді, для мене існували два перцеві дерева, яких я ніколи не з'єднав: одно, яке я бачив з нашого балькону, з верхком на вітрі або в сонці; друге, яке я бачив на подвір'ї дон Хосе від стовбура уверх...

У погідні пополудні, в дощові сієсти, з найменшою зміною кожного дня, кожної години: яка цікавість, яке незвичайне захоплення — дивитися крізь ґрати фронтової брами, чи з вікна, чи з балькону, через тишу вулиці, на хату, що була через дорогу.

## 16 / ЮРОДИВА ДИТИНА

Завжди, як ми верталися вулицею Сан-Хосе, юродивий хлопчик сидів на порозі своєї хати на маленькім стільчику і приглядався, як проходять люди. Був одним з тих бідних дітей, які ніколи не діждались дару мови, ані дару грайливості; хлопчина сам веселий, але сумно бачити його; він був усім для своєї матері, нічим для інших.

Одного дня, коли недобрий чорний вітер перейшов по білій вулиці, я не бачив більше хлопчика на дверях.

На самотньому порозі співала пташка, і я собі згадав Куррроса, який був більше батьком, ніж поетом, який, втративши сина, розпитував про нього в галісійського метелика:

*Volvereta d'aliñas douradas...*

(Метелику золотокрилий...)

Тепер, коли надходить весна, думаю про юродиву дитину, що з вулиці Сан-Хосе пішла до неба. Напевно там сидить на своєму стільчику біля незрівняних роз, приглядаючись наново відкритими очима золотій процесії благословених.

## 17 / ПРИВИД

Для Манільї ля-Мантека, одушевлена і свіжа молодість якої була бездонним джерелом радощів, найкращою розвагою було передягатися за духа. Вона було закутається в простирало, ще добилить мукою лілейний

квіт личка, накладе на зуби зубці часнику, — і коли ми мріємо по вечері півпоснули в малій вітальні, з'явиться нараз на мармурових сходах, з ліхтарем, ступаючи повільно, імпозантно, мовчки. Так зодягнена виглядала, наче її нагість перетворилася в туніку. Так. Будила страх оця загробна візія з затьмарених висот, але в той же час, полонила сама білість якоюсь дивною змисловою повнотою.

Я ніколи не забуду ту вересневу ніч, Плятеро. Над містечком уже годину билась буря, як зловісне серце, викидаючи воду і град між відчайною наполегливістю блискавок і громів. Криниця переливалася і затоплювала все подвір'я. Мій останній супровід — дилжанс о дев'ятій, дзвони за душі померлих, листоноша — вже пройшов... Я пішов тремтячи до їдальні напиться води і в зеленій ясності блискавки побачив Велярдів евкаліпт, дерево «во-ви», як ми його звали, що звалився тієї ночі і перегинався над дахом шопи.

Нараз страхітливий сухий тріскіт, як тінь від крику світла, що нас засліпив, потряс хатою. Повернувшись до дійсності, кожний з нас сидів на іншому місці, як хвилину тому, і кожний був ніби самотній — без тривоги і чуття для інших. Один скаржився на голову, другий на очі, третій на серце... Поволі, поволеньки ми верталися назад до своїх місць.

Буря відходила... Місяць звисав між важкими хмарами, які роздиралися згори до низу, і освічував білим блиском воду, що наповнила все подвір'я. А ми все те кругом оглядали. Лорд бігав до задніх сходів і назад з безумним гавкотом. Ми пішли за ним... Плятеро, внизу, біля нічної квітки, яка, змочена, виділяла нудкий запах, бідна Анілья, передягнена за духа, лежала мертва, а ліхтар ще горів у зчорнілій від блискавки руці.

## 18 / БАГРЯНИЙ КРАЄВИД

Вершок гори. А там кривавить захід сонця, збагрянільний, поранений ножами власного проміння. В його блиску ятріє зелений сосновий гай, ледве червоніючи; а зела і маленькі квіти, полум'яні, прозорі-пропахують урочишту мить мокрим ароматом, проймаючим і осяйним.

Захоплений, я зупиняюсь у присмерку. Плятеро, з багрецем заходу в його чорних очах, іде лагідно до ставка рожевих, малинових, фіолетних вод; впирає ніжно ніздрі в дзеркала, що ніби перетворюються в рідину від

його дотику, — і вже його великим горлом пливе щедрий струмінь темної, як кров, води.

Мені знайома ця місцевість, та мить перетворює її і робить чужою, старовинною і монументальною. Здається, що кожної хвилини ми відкриємо покинутий палац... Вечір продовжується поза межі, і година, заражена вічністю — безмежна, спокійна і несхопна...

Вставай, Плятеро...

## 19 / ПЛОСКИЙ ДАХ

Ти, Плятеро, ніколи не сходив на дах. Тому не можеш знати, який глибокий подих розширяє груди, коли виходиш з темних дерев'яних сходів; почувашся спалений у повному сонці полудня, змочений блакиттю, ніби стоїш край самого неба; засліплений білістю вапна, яким, як знаєш, білять цеглу, щоб чистою спливала дощова вода в цистерну.

Як чудово на даху! Дзвони із дзвіниці згучать у наших грудях, нарівні серця, що б'ється сильно; далеко у виноградниках блищать мотики з відблиском срібла і сонця; схоплюєш зором усе: інші дахи; подвір'я, де забуті люди трудяться, кожний по-своєму — столяр, маляр, бондар; латки дерев на білих подвір'ях, з волом або козою; кладовище, куди часом приїжджає скупчений, чорний і непомітний похорон сірої людини; вікна, де безжурна дівчина в сорочці чеше коси і співає; ріку з човном, який допливає ніби до берега; комори, де самотній музикант вправляє на корнеті, або нестямна любов — безоглядно, сліпо, вперто — вимагає свого...

Хата десь зникає під тобою, мов пивниця. Як дивно виглядає це просте життя внизу крізь скляне віконце: гамір, слова, самий город, такий чудовий звідси — і ти, Плятеро, коли п'єш із жолоба, не бачачи мене, або коли бавишся, як дурник, з черепахою чи горобцем!

## 20 / ПОВОРОТ

Ми вдвох верталися з гір, обвантажені: Плятеро — м'ятою, а я — жовтими ірисами.

Квітневий вечір спадав на землю. Все, що було в ньому кришталево золоте, перетворилося пізніше в кришталево срібне — алегорія, гладка й блискуча, з кришта-

левих лілей. Згодом безмежне небо було, як прозорий сапфір, перетворений на ізмарагд. Я повертався сумний.

Уже на схилі гори, вежа містечка, увінчана блискучими кахлями, набирала у піднесенні прозорої години монументального виду. Виглядала зблизька, як *Хіральда*, бачена з віддалі — і моя туга за містами, загострена з весною, знаходила у ній меланхолійну розраду.

Поворот . . . Куди? Звідки? Пощо? Але іриси, що верталися зі мною, пахли ще міцніше в теплій свіжості ночі, що надходила; пахли запахом більш проймаючим і в той час більш несхопним, бо приходив він від квітки, що була невидною, квітки, що була лише запахом, який п'янив тіло і душу, з самотньої темряви.

— Душе моя, іриси в темряві! — сказав я. І нараз подумав про Плятера, якого я зовсім забув під собою, наче б він був моїм власним тілом.

*Далі буде*

*Переклад з еспанської Богдана Бойчука*

# Плач на смерть Антонія Ріса Пастора (поема)

Патриція Килина

Більбао, Еспанія  
23 серпня 1966

I

Ріг бика, немов блискавка, вдаряє твої груди  
і розщеплює дерево твого серця.  
Як страшно світло, твоя агонія білить лиця всіх матадорів.  
Коли ти встаєш поволіше від диму,  
кров звуглює твій шовковий одяг торера.  
О, як ти дивуєшся своїй слабкості!

Я не бачу твоєї смерти,  
тільки читаю про неї в газеті, яка має три дні або три  
століття,  
та я, немов пророчиця минулого часу,  
чую крик натовпу, як синій грім рога бика,  
і бачу бика, що стоїть над тобою, неначе грозова хмара.  
Мое серце стає тліти і чорніти,  
і я дивуюся, що мені треба вмирати більше, ніж раз.  
Встаєш поволіше від диму,  
коли бик завмирає, як луна далекої бурі.  
Рукою хочеш посадити зернину нового серця в твоїх  
грудях,  
але знову падеш, поволіше, ніж кам'яніє ліс,  
і матадори тебе винесуть із арени,  
вже дорогоцінного, немов колоду раптом перетворену на  
опаль.

II

Якщо ми плачемо над славними,  
як плакати над неславними?  
Бики вбили багато великих матадорів —

Пепе-Ільйо, Ель-Еспартеро, Хоселіто, Манолете —  
але ти, Антоніо Рісо Пасторе,  
не є матадором, тільки слугою матадора.  
Ти не дістав шаблі, щоб убити бика, який тебе вбиває.  
Не маєш грошей на сріблом гаптований одяг,  
і так із твого дешевого чорного гаптування  
прядеться жалобна вуаль твоєї жінки.  
Як плакати над невідомими,  
яких смерть не є мучеництвом Тамуза?  
Ми розуміємо смерть Бога,  
та твоя смерть, Антоніо Рісо Пасторе,  
є незбагненна, немов тріснення каменя.

Хоч я не розумію, я плачу.  
Плаче голота, тримаючи в руках квитки на твою смерть.  
Плачуть матадори, і їхні сльози падають,  
немов розтоплене золото, на їхнє золоте гаптування.  
І плачуть лікарі, слізьми гіркішими від йоду.  
Тільки не плаче бик, бо він не вміє плакати —  
він умирає з шаблею твого матадора в серці.  
Четвертування його туші — твоя панахида.  
Його чорна шкіра — твій катафальк.  
О, Антоніо Рісо Пасторе, навіть бик є Тамуз!

### III

Запізно я бачу яву в каплиці.  
Холоднієш, білієш від простирала, неначе від попелу.  
Довкола тебе росте гай свічок,  
і полумені стирають твій профіль, неначе з камеї.  
Ти є замолодий на розпач,  
і разом застарий на сні слави.  
Твої очі, вже два агати, тримають у собі  
скам'янілу пам'ять твоїх дітей.  
У жовтім світлі плаваєш, неначе в янтарі,  
і розтоплене золото матадорських сліз  
капає на твоє лице і застигає у посмертну маску,  
старшу від маски Агамемнона, але не призначену до музею.  
Убиті королі воскреснуть, Артур прийде знову, і Озіріс,  
і Христос,  
але ти, Антоніо Рісо Пасторе, не маєш королеви,  
тільки жінку в Мадріді, яка нічого не знає про чари.  
І я приходжу до каплиці запізно.  
— Моя свічка вже алябастер, вже статуя,  
вже ринь, вже поле, вже тополя.



Виїжджаєш із Більбао в авті, немов чорний алмаз, немов ебон,

в авті, кращім від того, яке тебе привезло до Більбао.  
Тепер вони замовляють тобі пишність, яку відмовляли в житті.

Ти, що знаєш так багато про довгі подорожі по Іспанії, є байдужий до останньої.

В Мадриді чекає на тебе труна з рогами, чорніша від бика, в Мадриді чекає кладовище, безжалісніше від голоти, в Мадриді чекає могила, менша від твоєї платні.

Антонію, тебе минають тополі, і їхні золоті листки падають поволі, бо дерево твоїх жил уже голе.

Твоя кров засіяла поле твоєї Кастілії, та сходять не пшениця, а маки, які обминають жінці. Міста й села тебе минають, як плакальники, і в них чоловіки голосять: «Антонію Рісо Пасторе!», та ти байдужий до останньої хвали.

Приїжджаєш в Мадрид, де тобі треба робити останній виступ,

і твої діти і жінка голосять: «Антонію Рісо Пасторе!», та ти байдужий до останнього привітання.

О, така є байдужість смерті, що вона видержить обійми жінок і поцілунки дітей!  
Так мертве дерево видержує весну.

І далі голосіння в телевізії: «Антонію! Антонію! Антонію!», та ти байдужий, байдужий в останній тиші — у стовбурі твоїх грудей джмелі роблять вулик, прилітають із поля Кастілії з маковим нектаром, і в твоїм серці ховають чорний мед.

## V

Ріг, немов корінь, розщеплює камінь твого серця, та голота вже тебе забуває,

і я тебе забуваю теж, бо мені ще треба перенести тисячі смертей.

Я плачу якнайкраще, але все горе — автопортрет на камеї.  
Вибач мое себелюбство.

Твоя смерть, колись амбра і аміяк, тепер є осінніми айстрами в городах Кастілії.

Голубіє твоя смерть,  
і жовті тополі вже не плачуть, тільки випускають листки.  
Та як співати про тебе, коли ти не є Манолете?  
Твоя слава є народна пісня, ніколи не співана.  
Ти хотів бути матадором,  
але тобі бракувало майстерности і щастя.  
Як співати, що рожева пелерина цвіла в твоїх руках?  
Як співати, про твою фантастичну золоту фігуру серед  
арени?  
Про твою хоробрість перед чорною брамою рогів?  
Такі пісні лишаються для матадорів,  
що понесуть твою труну.

## VI

Я не знаю, чи будемо жити після смерти.  
Може, коли затрубить ангел страшного суду,  
ти, який стільки разів чув сурму серед арени,  
яка сповіщає вхід бика,  
ти встанеш відразу, кажучи:  
«Це я, Антоніо Рісо Пастор,  
з моїм чорно-гаптованим одягом,  
з серцем відкритим, немов сьома печать».  
Ти зійдеш, як пшениця,  
твої діти вийдуть із каменя янтарю,  
і якщо евангелія каже правду,  
що смиренні дістануть у спадщину світ,  
тоді, може, із сердець нас усіх  
виросте золоте дерево радості.  
Та я ще не знаю про такі речі,  
лиш тим часом напишу епітафію:  
«Тут лежить Антоніо Рісо Пастор,  
що обернувся в шрам, вугіль, ринь.  
Часами встромив бандерільї в карк бика з певною  
сміливістю.  
Всі кажуть, що він був добрий друг.  
Хай спить без легенди».

*Поема «Плач на смерть Антоніо Рісо Пастора» входить у збірку Патриції Килини «Рожеві міста», що виходить 1968 року у видавництві «Сучасність».*

# Міти чужинки

Богдан Рубчак

## УВАГИ ДО ТВОРЧОСТИ ПАТРИЦІЇ КИЛИНИ

(Закінчення)

### II

У першій частині цього опису я намагався висвітлити мітотворчу енергію поетичного світосприймання Патриції Килини. Я хотів показати, як міт допомагає її ліричним героям зрозуміти діалектику між бажанням бути частиною всесвіту і приреченням бути самими собою; як міт допомагає їм реалізувати себе у всесвіті. Але поетичне світосприймання — це тільки шкаралуца, що в ній міститься найголовніше: мистецтво самої поезії. Не можна говорити про одне без другого: і як я в першій частині цієї статті мусів часто згадувати про форму творів Килини — так тут я спинятимуся на її світосприйманні, інколи повертаючися до тих думок, що їх я висловив раніше.

Мітотворча енергія, безумовно, сильно впливає на формальну структуру поезій Патриції Килини. Візьмім, наприклад, її «магічну» образність. Образність Патриції Килини піднімає майже кожний її твір у сфери «зачарованого», «чудесного», таємничого — вводячи нас у світ, що часом до непізнання перетворений вогнем уяви, білим вогнем міту.

Іноді ці мітичні образи-конструкції збудовані паралельно з дійсністю (у випадку «відкритих» мітів), а часто тільки на основі дійсності; тоді вони творять власний світ, що має ілюзію дійсності, і що з нею сполучений на дуже капризних точках (у випадку «закритих» мітів, як, наприклад, уже наведений «Прихильний світ»); Поетеса неначе розповідає, і звена цих «розповідей» часто засновані на поєднуванні причин і наслідків. Але у «відкритих» мітах ці причини і наслідки взяті з кавзальности дійсного життя, тоді коли в «закритих» мітах вони по-сюрреалістичному переміщені. Іноді поетеса позичає свої образи з готового арсеналу мітичних

символів; то ж знову вона буде образи інтелектуально. Тоді їх нетрудно збагнути. Подібно до образних елементів класичних мітів, такі образи намагаються творити мостики між мітичним «сприйманням» і концептуальним «мисленням», або навіть між суто поетичною та цілком побутовою мовою, з щоденними зворотами та ідіомами. Це у «відкритих» мітах. Але в інших творах Килинині образи викликають тільки ілюзію пояснення, концептуального мислення чи щоденної мови. А насправді, вони «закриті», герметично алогічні, замкнені самі в собі. Як я вже згадував на початку цього опису, проблема в тому, що «сполучники», «пояснювальні звена», чи «броди» — пересунені. Наприклад, їхнє відношення часто тільки робить враження зіставлень «міт-дійсність», а насправді це «міт-міт», «міт-особиста візія», або, в крайніх випадках, «особиста візія-особиста візія».

Проте, треба пам'ятати, що навіть ці ілюзії дійсної кавзальности, логіки, концептуального мислення — створені інтелектуально. Цілком інтуїтивної образности в Килини мало. Інакше кажучи, в «закритих» конструкціях вона зрікається нагоди висловити якусь більш-менш очевидну правду тільки тому, що хоче спробувати сягнути по глибшу, вищу правду, може, досі не висловлену і тільки відчутну, а, може, й таку широку, що її можна згустити не в «нормальних», а тільки в «пересунених» образних відношеннях.

Отож не диво, що в образности поетеси переважають порівняння. Порівняння — себто паралелі між дуже знайомим і цілком дивним — дозволяють їй будувати всі ті мостики та відношення, що їх я тількищо згадував. З другого боку, вони дають їй змогу бачити в якомусь конкретному явищі відсвіти універсальности. У цілком стилістичному пляні, порівняння найкраще підходять до розповідної мелодики мітів.

У своїх найпростіших порівняннях, поетеса основує свою візію на точних спостереженнях реальности, досягаючи казкових, а часом навіть сновидних, ефектів несподіваними, але все ще логічно оправданими, комбінаціями окремих деталей доволишнього світу. Такий спосіб образотворення дуже нагадує бароккових поетів. Часом одне «дотепне» (в барокковому сенсі) порівняння чітко проведене крізь весь твір, і його окремі елементи повністю використані та розгорнені, сплітаючися в органічну єдність. Поетеса розгортає та «логічно обґрунтовує» таке бароккове порівняння в ранньому творі «Берег»; цією своєю рисою твір нагадує форму «розгорненого кончетто»:

Проїжджають хвилі, мов нічні поїзди,  
і місяць тиняється без діла,  
як п'яний моряк, як останній самотній пасажир.

Поволі котяться клунки темряви,  
котяться хвилі колесами,  
і в приймальному вітру збираються тіні

під заіржавілим годинником місяця,  
і чують тіні чекаючими пасажирами,  
як місяць залізом двонить,  
як по сталі хвилі дзвонять.

Нічними поїздами гуде прибій і відбій.  
Приїжджає світанок,  
немов фара біла — сліпить світанок,  
і від'їжджають тіні в далеку подорож,  
несучи клунки ночі.

Враження «кончетто» посилюється ще й тим, що одну галузь порівняння взято з світу техніки (колись, за Донна, її брали з світу точних наук), а другу — з природи.

Метода переводити єдиний головний образ через весь твір, доповнюючи його сузір'ями допоміжної, «другорядної» і завжди з цим образним «центром» зв'язаної образности — трапляється у творчості Патриції Килини часто. Але не завжди це центральне порівняння засноване виключно на інтелектуальних спостереженнях, з'єднаних уявою, як це бачимо в творі «Берег». Правду кажучи, таких «імажистських» творів у Килини досить мало. Вони ж бо не є вповні розвиненими мітмами — бракує в їхній образності метафізичного символізму; бракує тих філософських імплікацій, які конкретними образними «відповідниками» інтерпретували б космічні або цілком надприродні явища. Звичайно, це аж ніяк не знецінює цих творів як майстерної поезії (наприклад, поезія Вільяма Карлоса Вільямса майже суцільно позбавлена метафізичних обертонів, і вона майже вся основана на чуттєвому сприйманні реальності) — але це показує, що вони не характеристичні для специфіки таланту Патриції Килини.

Твір «Видиво мостів» уже більше наближається до міту-розповіді, що в паралелях його порівнянь світитися якийсь один метафізичний символ. Поезія задовга, щоб наводити її тут цілістю. Весь цей твір оснований на вибагливому порівнянні коней до мостів. На перший погляд здається, що це також цілком інтелектуальне порівняння, збудоване на зорових спостереженнях і на з'єднувальній силі уяви. Але в деяких пасажах твору знаходимо слова-показники, «насичені» епітети, які насторожують нас на глибший зміст. Наприклад:

Міст — немов міст,  
схожий на коней:  
смертних коней,  
безсмертних коней.

Отож ідеться не тільки про дуже оригінальне зауваження подібности між мостами і кіньми: слово-показник безсмертних насторожує нас, що йдеться про щось глибше.

Мітотворець мусить час від часу вживати постійних символів, щоб реалізувати потенціальну спільність його творів із традиціями мітів, а також, щоб викликати в читача відповідний стосунок до культур минулого, до процесів підсвідомості, до світу природи. Як я згадав у першій частині статті, один з постійних символів Патриції Килини — це кінь. Отож мова в цьому строфоїді не про звичайні мости, а мости між цивілізацією і природою, між культурою і колективною підсвідомістю, між тим, що смертне і безсмертне, бо й самі ці мости «схожі на» смертне і безсмертне. Як це трапляється з кожним справжнім символом, що народився з міту — в протиставленні епітетів смертні-безсмертні маємо необхідний елемент невиразности, або точніше, багатозначности, який дозволяє нам інтерпретувати їх на різних значеннях та чуттєвих рівнях. Смертні коні, наприклад, можна інтерпретувати як індивідуальну підсвідомість, супроти «безсмертної» колективно-расової підсвідомості. Ці два епітети можна також розглядати з перспективи «марнотратства» природи, з одного боку, та її вічної циклічності, з другого. У «смертних» конях можна також вбачати відображення звичайних, «справжніх» коней: тоді порівняння мосту до «смертних коней» буде зоровим порівнянням, а порівняння його до «безсмертних» коней — буде вже на рівні метафізично-мітичного світовідчування. Це, до речі, ілюструє різницю між «поетичною фантазією» і «поетичною уявою», що про неї говорить Самюел Коллідж. Значеневі рівні інтерпретації можна тут продовжувати ще і ще: вони залежні від ступеня співпраці читача, від його уяви та здібностей активно сприймати поетичний твір і «співтворити» його разом з автором, додаючи до нього власні інтерпретації, кусочки власного буття, часом авторові невідомі, часом навіть цілком інакші від авторового задуму. «Звичайний» читач не входить в усі інтелектуально-значеневі можливості таких складних образних конструкцій — але при читанні твору він відчуває, що епітети не тільки влучні, але що вони також натякають на щось таємниче й високе. Таке почуття мало, мабуть, народжуватися при слуханні мітів, і воно нагадує до деякої міри те, що Арістотель назвав «катарсісом», а Лонгінус «величністю» — якесь особливо святкове почуття задоволення від прочитаного чи почутого. На такі ефекти образів-символів звертали особливу увагу поетисимволісти. І хоч на талант Патриції Килини не можна наклеїти ярлик символіста (чи взагалі будь-який інший ярлик), все таки мітотворча енергія її образотворення часто нагадує символістів. Ідеться саме про ті «чуттєві рівні», що я на них вказав угорі.

Повертаючися до наведеної строфи, звертаю увагу на своєрідно кільцеве порівняння міст, немов міст. На мою думку, воно має передати самозамкненість доволішніх явищ, себто «твердих форм» дійсности, що хоч була створена людиною за якимсь згори встановленим пляном, все таки

зберігає «заклятість», таємничу і для людини аrogантну самобутність своїх форм. Таке враження виникає особливо при читанні рядка, як окремої поетикально-ритмічної (а тому й семантичної) одиниці. Але коли це порівняння прочитати разом з рештою строфоїда — справжній міст порівнюється до «іншого» мосту — того, який своєю чергою схожий на «безсмертних коней». До речі, таке «подвійне» читання може дати цікаві наслідки не тільки щодо нашого прикладу, але взагалі при розгляданні сучасної поезії: напруження між рядком як самобутньою одиницею і рядком як складовою частиною більшого комплексу (строфи, всього твору) часто дає дуже цікаві та несподівані ефекти. Але, звичайно, цієї складової проблеми не можу далі розгортати в рамках цієї статті. Отож «перший» міст схожий на «смертних» коней, себто, зорово подібний до звичайного коня, тоді коли «другий» міст — це міст, який переносить нас із берега реальності на берег метафізичних правд. До речі, цей «другий» міст має сам свій «міст» — той, що сполучає його з ідеєю-образом «безсмертних коней». Сітка значень-показників, які то схрещуються, то знову біжать паралельно одне з одним — у цій строфі просто подиву гідна.

Подібну конструкцію — вповні розгорнене порівняння, що в ньому за центр править більш або менш канонічний та зрозумілий символ — знаходимо в творі «Впали будинки»:

Батько сказав,  
що впали будинки у захід сонця,  
немов камені в море,  
і що місяць — бризк.

Мати сказала,  
що впали будинки у захід сонця,  
немов цукор у чай,  
і що місяць — філіжанка.

Дитина сказала,  
що впали будинки у захід сонця,  
немов вона сама у смерть,  
і що місяць — смерть.

Та я кажу,  
що впали будинки у захід сонця,  
немов батьки у дитину,  
і що місяць — місяць.

Для місяця спершу підбираються порівняння із світу родини: батька, матері й дитини. Тут бачимо океанічно-фаталістичний світогляд батька-чоловіка, світогляд домашнього вогнища жінки та почуття дитини, що вже в ранній молодості носить свою неминучу смерть. В усіх трьох порівняннях є нот-

ка якогось знищення процесом «розпливання» якоїсь загубленості, «втоплення» чогось маленького в чомусь великому. Але остання група рядків творить неначе другу частину поезії — своєрідне протиставлення до перших трьох груп, підкреслене сполучником та. Це голос ліричного «я». Він заперече «падіння будинків» як знищення або «розпливання»: воно, себто вечір, вказує тільки на вічні ритми часу, на чергування дня з ніччю, що в нього включена також людина, як біологічна істота, законно продовжуючи людський рід своєю дитиною. Повертаючися на хвилину до тем, що заторкнені в першій частині цієї статті — це нечастий випадок ствердження людини, як частини вічних ритмів усесвіту. Хоч людина почуває себе відчуженою від всесвіту — ліричне «я», себто голос поета, вказує їй, що вона все таки належить до нього.

Велику роль грає тут центральний символ місяця, що служить як своєрідне опертя для цілої схеми порівнянь. Батько, мати і дитина «інтелектуалізують-концептують» місяць, тим підкреслюючи свою свідомість, що віддаляє їх від «несвідомих» ритмів всесвіту. А ось у четвертій групі рядків, де знову зустрічаємо «кільцеве» або самозамкнене порівняння, підкреслюються самотність і самовистачальність, своєрідне самовідношення, явищ природи. Отже, стверджується вічність життя, себто його біологічно-містична вічність, і реальність місяця.

Але чому якраз місяць? Думаю, що перед нами ситуація, подібна до протиставлення смертний — безсмертний у «Видиві мостів». Місяць має так багато символічних імплікацій, так багато відношень до мітичних світів, що він сам собою «насичений» складними значенєво-чуттєвими можливостями. Отож «другий», себто повторений, місяць — це «реальність» «першого» місяця плюс уся та складна символіка місяця, що існує і в культурах людства, і в уяві поетеси, і в підсвідомості та свідомості читача. Він тут ужитий, цілком уже по-символістичному, щоб натякнути на якусь «надреальність», яку читач має відчутити інтуїтивно і яка має вказати йому на найвищу містерію життя — падіння батьків у дитину.

Коні у «Видиві мостів», коров'ячий череп у «Case History 1», місяць у «Впали будинки» — це тільки кілька прикладів перевтілювання і дуже своєрідного застосування прийнятих або «даних» символів до власних творчих потреб. Проте поетеса залюбки творить власні символи (тут було б, мабуть, точніше сказати: «центральні метафори»), які беруть свою енергію не так із світової скарбниці мітів, як з унікальної уяви поетеси та з внутрішніх відношень між елементами даного твору. Але все таки вони надалі залишаються центральними образами, домінуючи свій контекст, та надалі навівають певні, мовив Вордсворт, «натяки на безсмертність». Прикладом цього хай буде поезія «Трагедія Лжемель»:   
digitized by ukrbiblioteka.org



Як трагедія джмелів, як шукання хрущів,  
сонце летить довкола куща неба,  
співаючи і плачучи, мов зграя птахів,  
своїми крилами шукаючи мед води.

О, сонце, сонце, куди ти ідеш?  
До котрого озера меду і тиші  
ти летиш? Чи ти не чуло про озера,  
що вони лежать під льодом?

Під важким льодом лежать всі озера, всі кущі,  
і твої божевільні крила завжди будуть горіти.

Рядом порівнянь та метонімії дано сонцю прикмети птаха. Хоч геометричні паралелізми порівнянь, що їх я визначив у розгляді «Видива мостів» і «Впали будинки» тут уже не такі помітні — все таки образність, як у більшості творів Килини, тут зберігає певну систематичність, пляновість. У контексті світу як руху — часом хаотичного, «божевільного» (проекція неспокою і чужості людини-мандрівника на природу) — перетворення сонця на птаха зрозуміле. Метаморфоза сонця в птаха — це також частина світових мітів. Наприклад, такий «сонцептах» виступає в індійській мітології, під назвою «Геруда». З нього виросла і слов'янська «жар-птиця», щоправда в значно зміненому вигляді. Символ льоду, як його вживає Килина тут (і в інших творах, наприклад, у вже наведеній поезії «Чорний і білий кінь»), також зрозумілий. А проте далеко трудніше інтерпретувати центральний символ-метафору мед води, що його шукає сонце. Центральність цього символу визначаю тим, що він спонукує дію «суперного» символу — сонця, зумовлюючи так його існування. Факт, що ця метафора не випадкова, а центральна, потверджується і в її варіованому повторенні: озера меду і тиші. Звичайно, це повторення допомагає нам в інтерпретації, бо тут додане до нього поняття-показник «тиша». Цей цілком «приватний» символ можна сприйняти чуттєво, поєднуючи певні дуже субтильні подібності між медом і тишею. Можна здогадуватися, на більш інтелектуальному рівні, що сонце, у своєму «божевільному» (бо несвідомому) русі, шукає не бурхливої, а спокійної води, яка відчутно зв'язується і з медом, і з тишею. Інакше кажучи, в цьому творі йдеться про всевітнє шукання якогось містичного центру — якогось таємничого джерела спокою та стабільності. Додам, що прикметник *божевільному* також допомагає створювати типово «Килинину» моторошну, «готичну» атмосферу. Буває й так, особливо ж у випадку коротких творів, що вся поезія — це одна цілком герметична метафора, цілком новий і автономний символ, який своєю чергою творить цілком «закритий» міт. Поезія «Прихильний світ», що її я вже наводив, робить особливо сильне враження суцільного образу-міту, що «видовжений» у форму

розповіді, «ніби щось сталося». З'єднанням протилежних понять любови і ненависти, смерти і переродження, поєднанням понять куль і квітів, в образи куль, зроблених з квітів — поетеса досягає містичного ефекту єднання всіх протилежностей, що злегка нагадують середньовічні міти про чуда, які ставалися при муках святих, особливо як вони виявлялися в еспанській мартирології. Подібні перевтілювання цих мітів зустрічаємо в новітніх еспанських поетів Льорки та Рафаеля Альберті, що так само як і Килинин твір пристосовані до модерної доби, особливо ж до еспанської громадянської війни. Білий, квіти, голуби, гімн — ось слова-показники, що субтильно зв'язують цей «закритий» міт з мітологією католицької церкви. Очевидно, це враження підсилюється двома останніми рядками твору:

Недовго після того, в усіх бібліях світу,  
таємничо з'явився новий і стислий псалом.

На маргінесі звертаю увагу на дуже поетично дотепне застосування епітету стислий, що неначе уточнює цілу справу, знижуючи її від мітичного «піднесеного» центру на надихану побутом, якщо не бюрократією, землю.

Ще одним таким «закритим» мітом, що оснований на одному, дуже приватному, символі є вірш «Ладан і сарана», що його я вже також наводив. Ладан вказує на католицьку церкву, і на західню цивілізацію, і відповідає Сієні. Сарана — це нещастя, наслане єгипетськими фараонами на юдеїв, і відповідає Тутанхамонові. Твір можна розуміти так: коли на Заході настане своєрідна єгипетська культура — героїня своєрідно переродиться, і її життя буде красним. Але показники на загальні міти тут так «пересунені», вжиті так «приватно», що повна інтерпретація твору, мабуть, неможлива. Щоправда, коли показники тут не досить ясні, щоб зрозуміти твір інтелектуально, вони досить ясні на те, щоб відчутти мітичну атмосферу твору, щоб «співчутти» твір разом з авторкою. Думаю, що це й є художній ефект, який Килина тут хотіла досягнути. Отож перед нами дуже добрий приклад того, що я назвав «закритими» мітами в її творчості. Це, зрештою, найбільше наближається до символістичної поезії, яка, за словами Марлю-Понті, «говорить, не кажучи», і технічні засоби якої можна аналізувати, але не можна інтерпретувати її значення; при праці над такими текстами найгостріше виявляється основна різниця між аналізом і інтерпретацією поезії.

У системах розгорнутих порівнянь і центральних символів та метафор, що на них побудовані майже всі поезії Патриції Килини, допоміжну роль грають грона другорядних та «одноразових» образів. Хоч всі вони так чи інакше доповнюють центральну образну систему твору, вони все таки мають своє окреме життя, незалежно від системи, що в ній вони ді-

ють. Тут Патриція Килина також виявляє велику художню майстерність та широку амплітуду.

Порівняння в цій категорії образности будуються так, як і розгорнені системи паралельних порівнянь: з різних, часом дуже далеких, рівнів чи напрямів існування, що між ними авторка відкриває якусь несподівану спільність. Часом така спільність моментально, як блискавка, зрозуміла і конечна. Іноді ж у неї багато значень, що розгортаються перед нашим інтелектом поволі. А часом вона не так зрозуміла, як відчутна. Ось, наприклад, зорове порівняння: море — бешкет діамантів. Хоч вищий рівень цього порівняння, як я вже згадував, можуть бути твердість та холодність вічного моря — символу «океанічності» всесвіту — все таки перше, що нас вдаряє, це влучність порівняння бризків до блискотливих та гостро-холодних відламків діамантів. А ось далеко вибагливіше, хоч все це інтелектуальне порівняння: В чайнику осінь і Самарканд. Тут уже відношення складні та різносторонні, і суму цих рис можна тільки відчутти в тотальному ефекті, що є далеко більшим, ніж ця сума. Отже, можемо визначити такі подібності: зів'яле листя осені і чай; чай і його батьківщина — Азія; брунотно-жовтий колір, що асоціюється з трьома компонентами порівняння; терпкий запах чаю, пов'язаний з осіннім повітрям; екзотичне звучання слова «Самарканд», пов'язане з екзотичним запахом чаю; золото чаю, золото осені, золото Тамерлана; форма самого чайника та азійські архітектурні і прикладні форми; і т. д. і т. д.

Кількісно на другому місці після порівнянь, зустрічаємо в Килини метонімічні образи, особливо образні структури, побудовані на прикметі дії. Їхня численність у колишній творчості зрозуміла: вони, як і порівняння, допомагають динаміці розповіді, особливо ж усної розповіді, якою передається міт, і яку, з цієї причини, Килина охоче наслідує. У них є дія, рух, динаміка. Ось декілька випадково підібраних прикладів метонімічних конструкцій. В образі Між чорними фонтанами нічного лісу виявлені і форма, і рух дерев. У складнішій метонімії Птахи говорять просторами змінено природну функцію птахів на іншу. Тут уже звичайна концептуальна аналіза не допоможе — треба вслухатися в різні можливості цього образу для нас самих. Пташиний літ, помах їхніх крил, — це все становить складові частини якоїсь таємничої, метафізичної мови птахів, якоїсь надреальної комунікації із всесвітом. Тут також знаходжу елемент персоніфікації: функція птахів, несвідома функція, що визначає їхню специфіку в загальності природи — літати, так як найхарактеристичніша, найсвідоміша функція людини — говорити. В образності Патриції Килини бачу також цікаві приклади метонімічних конструкцій, що побудовані на синестезії (Грім форми урни; Пестоці зеленіють; Щось під піском блищить, я чую як воно блищить), та не менш цікаве конкретизування

явищ, що їхньою найпомітнішою рисою є проминальність (Похований землетрус; Табуни лун). Ці два останні види образности показують нам, як часто стиль стає своерідною ілюстрацією світогляну авторки: чи синестезія не висвітлює максимальну свободу людини, до тієї міри, що людина може вільно рухатися поміж чуттями? А конкретизування проминальних явищ — чи не вказує воно на бажання заякоритися, бажання якось вгамувати цю свою свободу та спинити вічну змінність і проминальність, які є прокляттям людини?

Авторка часом виводить перед нами поетичний образ самою синтаксою, що в поезії є справді небуденним явищем. Ось як звичайні епітети перемінюються в якісь загадкові і мітичні метонімічні образи засобом пропущення іменників, що на них ці прикметники-епітети мали б вказувати. Ця несподівана, бо неоправдана мовним уживанням, субстантивізація прикметників зразу приковує до себе нашу увагу і «очаровує» нас:

Я хочу бути без червоних і без чорних.  
 Ніч без тіней, рух без вітру.  
 Хочу бачити коней, що не біжать шовком,  
 що не біжать ні блискавкою, ні блиском.

Ця еліптичність відбивається і на останніх двох рядках, де негативна конструкція підмета з предметом немов залишає нас «у повітрі», вимагаючи від нас питання: «А чим?». Але це вже не належить до образної організації строфи, хоч воно з нею сполучене.

У довших поемах Патриція Килина не розгортає однієї образної фігури на цілий твір, бо це дало б ефект монотонності. А проте, еднальні фактори образности помітні і в цих творах. Тут вони реалізуються двома засобами: «гніздами» образів (які сполучені між собою еднальними образами-ланками) та образними лямбмотивами. Такі «гнізда» та лямбмотиви цілком наявні при читанні цих творів, хоч їхній опис не вміщався б у рамки цієї статті. Для прикладу, вкажу схематично та загально на деякі з них у поемі «Якась касида», яка несе в собі своерідні греко-єгипетські відгомони.

Перше «гніздо» образів — це опис мітичної архітектури, що її збудували атавістичні сили природи. Тут відбувається гра між природою та людською цивілізацією і між старим-новим, новим-старим. Друге «гніздо» появляється з появою «дикуна з чорними очима» (підсвідомість героїні та стихійно-звірине в людині, її «батько, син, бог»). З його появою архітектура, разом з героїнею, перероджується рядом образів назад у природу. За ланки тут служать — образи, побудовані на напруженні між архітектурою і природою. Третє «гніздо» — це різні «знахідки», що їх героїня відкриває, копаючи в піску в гарячковому шуканні за собою. Ці образи художньо передають ідею проминальності людських культур

під тяжкими пісками байдужого всесвіту. Ланки тут між героїнею і чорними дикуном: її постать чорно світить (тричі повторюється факт, що дикун мав чорні очі); героїня знаходить ніж (у дикуна був золотий ніж); власний труп, що його героїня знаходить, має чорні наручники (з дикуна золоті наручники). У четвертому «гнізді» домінує вітер-хамсин, що віє щоп'ятдесят років з подиву гідною точністю. Ця точність (хоч її поетеса не згадує) — підкреслене байдужу циклічність природи, її невблаганну вічність. На основі хамсина побудований у цьому «гнізді» цілий ряд чудових образів. Ланкою тут пісок, дія копання в піску: те, що героїня відкопала, хамсин колись був закопав; те, що вона відкопає, він таки зразу ж закопає знову. П'яте «гніздо» — це кода поеми. Тут зустрічаємо ті образи, що в'яжуться з відкриттям справжнього праобразу героїні. Тому, що це гніздо центральне — воно так чи інакше перекликається з усіма іншими «гніздами», а особливо з тим, яке трактує про відкопування трупа героїні з піску. Безпосередньою ланкою між четвертим і п'ятим «гніздами» є хамсин: не можучи перемогти його сили людськими зусиллями, героїня хоче перемістити себе в нього, щоб відкопати з піску свій праобраз. Крім того, вже в четвертому «гнізді» є місток до п'ятого: Пустиня тремтить, немов дівчина.

Після навіть такого побіжного та загального опису образних гнізд цієї поеми, образні лейтмотиви напрошуються самі. Це — всі ті образи, що трактують напруження: «я=неорганічна природа», себто «я=небуття». Я камінь і не камінь; я кістяк і не кістяк; я вітер і не вітер. І вкінці, навіть у відкопаному праобразі якоїсь «вічної жіночости» (праматері? прабогині?) є напруження між органічним та неорганічним — між життям і смертю: Жіноча постать з рожевого мармуру... її тіло тепле, але спокійне.

До речі, між образними «гніздами» є ще одна важлива ланка — тяглість розповіді, що в'яже окремі «гнізда», неначе окремі епізоди якоїсь історії. Але про це трохи згодом.

Дуже цікаво потрактований образ-лейтмотив у поемі «Евдаїмон Арабія»: він з'являється тільки на самому початку та на самому кінці поеми, творячи перстенову конструкцію. Речшта твору посувається на образних «гніздах» та на їхніх ланках.

В найновіших творах, особливо у шедеврї «Плач на смерть Антонія Ріса Пастора», система образів — це просто власний всесвіт. Щоб описати її, треба окремої статті. Вкажу тільки на один із цих образів, щоб навітлити, з його допомогою, образну вибагливість усього твору. На арені, під час коріди, вмирає герой поеми. Ось яким комплексом кадрів фільмує поетеса останній спротив смерті, останній рух вмираючої людини, рух руки, яка хапається за роздерті роги бика груди:

Рукою хочеш посадити зернину нового серця в твоїх грудях, але знову падаєш, поволіше, як кам'яніє ліс.

Знову оце напруження між органічним і неорганічним — між зерниною і камінним лісом. І знову це фіксування проминального, рамування хвилини вічністю, що реалізоване прекрасною синтаксичною (синтаксично «сповільненою») конструкцією останнього рядка. Єдиний рух Пастора «видовжується» на ери, на еони, аж поки не скам'яніє ліс. Отож, як у багатьох образах Килини — в образі останнього рядка бачимо «фантазію» та «уяву», себто два «поверхи» образу: перший, значить «спостережений» (ліс кам'яніє в сумерку, кам'яніє в безвітряній погоді, і затихає, як вмираюча людина) — і другий, себто «символічний» (рух смерті — перехід в неорганічність і у вічність).

Для Патриції Килини образність не є тільки засобом самим у собі і для себе, ані не є виключно засобом творення естетичного чи психологічного Stimmung, як це часто трапляється, наприклад, у чистих сюрреалістів. Хоч один і другий (а особливо другий!) фактори безумовно грають в її творчості значну роллю, вибаглива образність поетеси має перш за все цілком мітологічні завдання. Вона має «очуднювати» (за це слово дяка Ігореві Костецькому) або «оказковувати» (а за це — Майкові Йогансенові) дійсність, цим віддаляючися від щоденности не цілком, але настільки, щоб могли спостерігати явища людського існування з нових, навіть несподіваних, перспектив. «Перестроївши» своє світовідчужання на мітичний лад, поетеса може по-новому сприймати себе та своє оточення, по-новому зрозуміти свій стосунок до всесвіту. Отож, подібно до завдання «канонізованих» мітів, завдання поезії Патриції Килини, а особливо її образности — це пізнання зовнішніх та внутрішніх правд. Парафразуючи Павля Тілліха, мітологічні символи мають відкрити ступені дійсности, які звичайно для людини закриті; вони мають відкрити рівні людського інтелекту та почувань, що при них ми інакше не знали б. Заклинаючи реальність у таємниче буття, повертаючи здавнини у свій світ атавістичне обожнювання злих духів природи, атавістичний жах перед бурею («Sturm», каже барометер перед смертю улюбленої бабусі), «завіщуючи» на деякий час раціональне мислення і замінюючи його старовинними ірраціональними поглядами на дійсність, поетеса намагається знайти джерело того, що ще далі лякає нас усіх, не зважаючи на витонченість нашої культури і цивілізації. Вона ж бо сама каже: «Моя спадщина — землетрус».

Багато факторів складається на дуже уважну архітектоніку та сувору композицію творів Патриції Килини. Про деякі з них, як ось точно визначені теми (щоправда, явище апоетичне) або суцільність образних засобів, які вже розповідав. Так само я натякав на композиційний фактор, що належить до цілком уже епічної (а в деяких крайніх випадках таки

прозотворчої) сторінки Килининої творчості. Мова про факт, що всі довші, а також численні короткі, твори Килини — це міти-оповідання, з натяками на ліричних героїв, з «початком і кінцем», а часом навіть із майже прозовими діалогами, та «напруженням ситуації». Організацію епізодів довкола цих снастей треба вважати за дуже важливий архітектонічний елемент.

Ці композиційні фактори у поезії Патриції Килини тісно зв'язані з характернішим специфіці поетичного мистецтва, і тому для нас головнішим, структуротворчим компонентом — ритмікою її мови, що міцною сіткою зв'яже твір з рядком в рядок в одну художню цілість.

Звичайно, я думаю, що вже давно б пора підкреслити, що моє відокремлювання засобів поетеси є цілком штучне, зумовлене потребами опису. Особливо в такій поезії як Килина, себто поезії-міті — «форма» і «зміст» цілком нерозривні. Отож і ритм її поезій не обмежується тільки фразеологічними конструкціями чи кількістю ударів на рядок. У цьому ритмі беруть участь ритмічні узорі образів та ритми значень, ритми семантичних одиниць. Образні «гнізда», ланки і ляйтмотиви; методичне повторювання образів і понять; організація епізодів навколо сюжетних снастей; уважно ритмічне розташування цих образів, повторень, епізодів — це тільки деякі з узорів, що співдіють з ритмікою мови, творячи ті архітектонічні, заокруглено цілісні структури, про які я згадував угорі.

Ритміка Патриції Килини не накинена ззовні, схемою метру. Хоч у поетеси часто трапляються певні тенденції до силаботонічних або навіть силабічних рядків чи груп, все таки її ритміка виникає з нутра даного твору; вона народжена його суттю та поставлена в безпосереднє відношення з усіма його іншими компонентами. Ніщо не мусить бути підпорядковане їй (як, наприклад, багато синтаксичних елементів мусить бути підпорядковано чисто метричним строфам), бо її рівноправно творять різні елементи даного твору, і вона з ними органічно поєднана.

Еліот слушно замітив, що для поета, який хоче добре писати, поняття верлібру не існує. Але навіть, коли визнати художні вартості вільного віршу, він у Патриції Килини майже відсутній. Кожна група її рядків (бо ж така ритміка помітна в групах, радше ніж в окремих рядках), — підкорена дуже суворій ритмічній організації. Відокремлю два роди ритмічної організації в творах Патриції Килини: фразеологічну ритміку і ритміку з метричними тенденціями. Бувають випадки, коли ці дві організації трапляються в одному творі, що дає нам цікаві ефекти напруження між розмовою і поетичною мовою.

Але все таки фразеологічна ритміка сильно переважає в Килининих творах. Фразеологічні одиниці синтагми грають в її творах різні ролі, залежно від типу даної поезії: вони то роблять враження майже прозових розповідей, то віддають

враження своєрідної ритуальної торжественности, то стають чисто поетичними засобами — художньою самоціллю, щоб створювати автономну випуклість і самозамкнену закінченість «закритих» мітів.

Коли в деяких інших поетів метрична система більш або менш покорює, «накриває» чи принаймні сильно контролює такі ритмотворчі явища, як дихальні групи, мовні такти, синтагми, фразеологічні одиниці чи порядок слів (часом у цікавому, високомайстерному напруженні змагаючися з ними) то тут ці ритмотворчі явища виступають уже як першорядні ритмічні фактори, які контролюють рядки.

Спершу розглянемо довгі твори цілком розповідного характеру, цілком «відкриті» міти і разом з тим цілком «відкриті» фразеологічні системи. У цих поемах, як і в більшості творів Килини, мало фразеологічної еліптичності, скорочувань, перескакувань, згущувань: кожне речення використовується в його повному розповідному звучанні; речення тут вповні розгорнене, разом з частками, сполучниками, багатством сурядних та підрядних фраз. Тут треба також врахувати розмовні звертання та ідіоми побуту.

Помічаємо в цих творах велику перевагу фразеологічних груп над групами рядків. Фразеологічні одиниці переходять цілком природно, без свідомо «поетичних» переносів, з рядка в рядок; рядки, як автономні явища, а при тому складові частини ритмічного цілого — «розпливаються» в потоці розповіді. Коротше кажучи, ці здебільшого довгі рядки неутралізуються розповіддю і функціонують як фізичне зображення природного поділу синтаксичних одиниць. Хоч у цілком «прозових» творах, як ось «Легенда або сон» — рядок часто-густо набирає багато більше автономности як окрема ритмотворча одиниця і залишається єдиним диференціалом між поезією і прозою.

Твір, що, мабуть, найсильніше передає розповідний характер творчості Патриції Килини — це якраз поема «Легенда або сон». У цій поемі помічаємо особливо сильну симпатію між поетичними і розмовно-синтаксичними одиницями з поетичними елементами на другорядному місці. Ця симпатія особливо сильно вносить ритміку щоденної мови, зближуючи цим весь тон поеми «до життя». За винятком ролі рядків, немає тут ні сліду того «віддалення» твору поетично-ритмічною мовою, що його бачимо, наприклад, у творчості Лесича. Сильно «розповідні» синтаксичні елементи поєднані тут з цілком прозовими засобами конструкції твору. Робляться зауваження, кидаються репліки, відбуваються «реалістичні» діялоги, що неначе живцем перенесені сюди з якогось прозового твору:

Ну, добре, — сказав один генерал. — Ви йдіть з дочкою додому, а ми будемо ще думати.

Єдина ознака «поезії» в цих двох рядках — це перенос із першого рядка в другий. Якби ці рядки були написані так:



«Ну, добре, — сказав один генерал. / — Ви йдіть з дочкою додому, / а ми будемо думати» — перед нами був би уривок прози.

Суцільний ефект поеми такий дуже цікавий тому, що цими «реалістичними» розповідними засобами поетеса передає цілком надреальний, просто фантастичний міт, який хоч і символізує реальність, але з дуже віддаленої відстані. Дорога веде від реальності розповідних засобів, через надреальність фантастичного задуму, реалізованого фантастичними образами, до глибокої реальності філософської основи поеми. В образності цей ефект ще більше посилюється різними протиставленнями високо «поетичного» з дуже «прозаїчним». Часом ці образні фігури мусять бути одягнені ще і в «поетичні» ритми, тоді коли «прозаїчні» складники передані вільно розповідною синтаксою. Тоді вони висвітлені і ритмічними засобами. Приклад такого протиставлення бачимо вже на самому початку поеми:

Божевільна кіннота моря атакувала берег,  
на якому, між камінням, стояла стара хата.

Різниця між першим і другим рядками — як в образному, так і в синтаксично-ритмічному сенсі — ясна.

Батько, що зберігає у відкритій рані в грудях гніздо пташки, разом з його власником — «реалістично-розповідною» манерою так зближається з нашим щоденним життям, немов він цілком природне явище на нашій вулиці чи в нашому містечку. Думаю, що саме цей центр поеми дуже яскраво ілюструє мітотворчий талант Килини. Бож у древніх греків, наприклад, фантастичні явища з допомогою мітів цілком зближались до щоденного життя. На маргінесі зазначу, що коли такий «бароккової породи» поет як Вадим Лесич щоденні явища віддаляє від щоденності саме поетичною мовою, — поет-романтик Патриція Килина своєю поетичною мовою наближає фантастичні, «іншосвітні», явища до нашої щоденності.

У тій групі довших творів, де плінне «я» ліричних героїнь борсається в струменях минулого, сучасного і майбутнього, блукає між різними цивілізаціями і країнами в шуканні за пристановищем, за архетипом, — фрази вже далеко більш стилізовані не під розмовно-щоденний тон, а під розповіді вищого художнього ступеня. Інакше кажучи, мелодика твору тут достосовується до вибагливої пишноти історично-мітологічної образности. Проте треба підкреслити, що ці твори все таки не втрачають свого розповідного характеру. Навпаки, якийсь дуже своєрідно епічний стиль тут посилюється святочною ритмікою і стилізацією фраз, що створює ритуальне, церемоніальне враження. Отже, починається процес віддалення «від життя», хоч це ще не віддалення «від розповіді».

«Могила Іфігенії», наприклад, виразно стилізована під ритми хорів у грецьких драмах. Структурально дуже цікавий

початок цієї поеми — торжественна інтродукція імені мітичної героїні:

Лопата сонця  
Вдаряє в камінь,  
небо сіє  
темний пил.

Іфігенія.

Спершу бачимо образ, що в ньому уявний «хор» накреслює моторошну атмосферу поеми, а також натякає на атмосферу шукання, точніше шукання з допомогою копання (себто — шукання могили; хоч могила Іфігенії в печері). Особливо третій і четвертий рядки мають завдання посилити атмосферу атаківистичного, мітичного жаху. Ці два образи закуті в дуже суворо збудований строфоїд, що в ньому рядки створені чотирма природними синтагмами. Думаю, що якби ця група була написана двома довгими рядками, радше ніж чотирма короткими, сильний ритмічний ефект «інтродукції» цілком пропав би. Ці чотири синтагми стоять під своїми дуже сильними та симетрично розставленими синтагматичними наголосами. Строфоїд поділяється на дві частини (перший, другий рядки — третій, четвертий рядки) не тільки семантично (перша підгрупа «заловідає» дію, друга створює атмосферу; перша і друга підгрупа — окремі образи), синтаксично (дві сурядні фрази, майже окремі речення) та синтагматично — але і з допомогою цілком виразної метричної тенденції: перші два рядки мають ямбічну тенденцію, а другі два складаються з хорейів. Але звертаю увагу, що метрична тенденція тут цілком підпорядкована фразеологічній ритміці. Інакше кажучи, якби метр був тут порушений, рядки на тому багато не втратили б. Ці всі ритмічні засоби «інтродукційної» групи рядків, зрештою, показують як рядок починає ставати важливою, хоч ще цілком другорядною ритмотворчою одиницею.

Після цих чотирьох безособових, ляпідарних рядків, що служать за своєрідний пролог та опис «декорації» і психологічної атмосфери міту, за своєрідне холодне твердження — відділене інтервалами — урочисто і страшно, немов призначення, падає ім'я мітичної дівчини. На цей ефект є знову значеневе оправдання: справді ж бо, її ім'я — це своєрідне призначення тих, хто її в поемі шукає. А далі йде монолог «хору», відповідно стилізований паралелізмами фраз, рядами, та їхніми варіованими повтореннями:

Ми шукали Іфігенію,  
сестру Ореста,  
дочку Агамемнона,  
жертву вітру,  
жрицю Артеміді —  
ми шукали її...

Цікаво, як у типово «грецькі» рядки, що трактують родовід героїні та її покликання — її, так сказати, «ідентифікацію» — майже непомітно вставлений рядок високого метафоричного звучання. Оце всування метафізичного в більш або менш звичайні, «фізичні» явища — дуже притаманне поетесі.

Тон поеми «Евдаймон Арабія», знову виправдуючи внутрішню логіку твору, близький до своєїрідної мелодики голосіння, що його часто зустрічаємо в більших поемах Близького Сходу. Тут фрази ще уважливіше стилізовані, ніж в «Могилі Іфігенії», — вони «поетично» складні, позначені інверсіями та варіованими повтореннями. Знову «інтродукція» ляпідарна, безособова, описова. Але вона вже не така суворая, суха, «чорнобіла»: «синя мирра» — лямбмотив поеми, що про нього я згадував угорі, — вводить нас у гошу, таємничу і багату метафорику цього твору:

Човни стали на якір,  
обтяжені синьою миррою.

Знову синтаксично-природне та «цезуральне» поділення рядків, представлене комою. А потім іде паралелізм (ряди) фраз, що сильно нагадує український середньовічний плач:

Ой, торгівле смерти,  
ой смерте, дівице бранко, дорого куплена.

На маргінесі зверну увагу на чудову синтаксичну конструкцію другого рядка цієї цитати.

Ритміка голосіння домінує також у новій поемі, що так і називається «Плач на смерть Антонія Ріса Пастора». Знову сильна спорідненість з темою та з внутрішньою логікою поеми: плач за учасником еспанської «корріді» нагадує плачі-фляменко. Зрештою, є історичні зв'язки між арабськими голосіннями і формою фляменко, хоч цей факт для ритмічної природи цих двох Кишининих поем жадного значення немає. Взагалі, ритміка не є найсильнішою формальною стороною «Плачу» — рядки тут довгі, фраза лягає легко, не звертаючи на себе уваги читача. Все підкорене тут високомайстерним образним узорам, які своєю вибагливістю просто ковтають інші засоби поеми.

Хоч у поемах «Могила Іфігенії», «Евдаймон Арабія» чи «Плач» «прозовий» характер таких творів як «Легенда або сон» цілком відсутній, усе таки далі помітні «прозові» (чи в цьому випадку — епічні) засоби конструкції, бо ж справу далі маємо з мітами. Як я вже згадав, одним із головних епізодів поеми «Якась касида» є пасаж, що в ньому лірична героїня викопає з піску свій власний кістяк. Авторка «підводить» нас до цієї чудесної події аж чотирнадцятьма рядками по-різному варіованих порівнянь, що закінчуються таким «розповідним трюком», як питальна інтонація, цим засобом цілком відкрито намагаючися створити атмосферу сюжетного напруження, щоб тим гостріше викреслилася несподіваність ситуації:

1 Щось під піском блищить,  
 2 я чую, як воно блищить,  
 3 немов жарина карбована,  
 4 немов полум'яна печатка,  
 5 немов картуш з литого золота —  
 6 щось блищить,  
 7 щось під піском блищить.

8 Я вигрібаю сірий пісок,  
 9 і лише пісок блищить;  
 10 я вигрібаю більше піску,  
 11 і лише моя тінь чорно світить.  
 12 Я вигрібаю, і раптом —  
 13 що це під моїми руками?

Не зважаючи на цей пасаж як сюжетно-структуральний засіб, потрактуймо його як приклад місцевих ритмічних ефектів, що разом із «гніздами» образів творять цілість поеми. Поетеса розуміє небезпеку одноманітного звучання якоїсь однієї ритмічної структури через весь довгий твір. Тому вона створює сітку таких місцевих ритмічних ефектів, що один з одним з'єднані загальними подібностями. Часто-густо ці місцеві ефекти сильно зв'язані з окремими образними «гніздами»: для кожного образного «гнізда» застосовано окремий ритмічний ефект. Про образне «гніздо» цього пасажу я вже говорив. А тепер зверну увагу на його найголовніші ритмічні властивості.

Перше, що нас насторожує в цьому місцевому ритмічному ефекті, — це сильний і цілком стилізований паралелізм фраз. Наприклад, факт, що перша група рядків — це одне речення, не грає великої ритмічної ролі, хібащо трохи при-спішує дикцію. Фрази, через свій паралелізм, тут такі сильні, що вони абсолютно домінують над ритмікою. Цей паралелізм опирається на слухово досконале варіювання повторень, і ці повторення мають тенденцію до систематичних узорів. Для прикладу вкажу на спорідненість між рядками 1, 2, 6, 7. Це творить неначе рамки для першої групи, при чому рядки 1 та 7 — ідентичні, замикаючи її в перстень. Всередині групи є три паралельні рядки порівняння — рядки 3, 4, 5. Повторення більшості рядків 1, 2 у рядках 6, 7 — витворное своєрідний патос, що посилюється скороченням рядка 6. Друга група має трохи іншу симетрію, вже не таку сувору. Тут бачимо споріднення між рядками 8, 10, 12, з одного бою, і 9, 11, з другого. Отож маємо перехресне чергування, з тим, що рядок 13 у схемі — нулевий.

Ці варіовані повторення самі собою дають бічні ефекти ритмічної суцільності пасажу. Один з них — це чергування анафор. У рядку 2 маємо дуже цікавий (у ритмічному сенсі) виняток «Я чую», а в тринадцятому — хорейну стопу: вислів подиву «Що це». Також цікаві повторення слів у клявзулях — вони в кількох випадках цілком наближаються до рим. Що це не випадково — доводить присутність більш

або менш віддалених консонансів та асонансів «карбована-зблота», «раптом-руками».

Важливу роль у ритмі цього пасажу грає і порядок слів у певних рядках. Візьмім, наприклад, варіацію чергування прикметника з іменником в рядках 3 і 4. Якби не було переставлення іменника з прикметником, ефект був би цілком інакший і, на мою думку, художньо слабший. В аметричних групах рядків порядок слів має дуже важливі ритмоторчі функції хоча б тому, що він не зумовлений і не контрольований метрикою. Отож з мільйонів різних можливостей поет мусить вибрати, з допомогою тільки свого поетичного вуха, єдину комбінацію, яка підходить до місцевого та загального ефекту, що його він хоче здобути.

Повторення в цьому пасажі знову роблять ефект своєрідного голосіння або монолога з грецької трагедії (а ці монолози також були своєрідними голосіннями-плачами). Цей ефект «високого патосу» дуже часто трапляється в довших творах Килини.

До речі, зверну увагу, що цей пасаж справді аметричний. Щоправда, окремі рядки мають певні метричні тенденції, що їх повторення спричинене повторенням самих рядків, але метр тут не грає ніякої ритмоторчої ролі. Ритм побудований тут на синтагмах та на синтагматичних (логічних) наголосах, що їх майже не можливо аналізувати, бо вони основані на усному виконанні пасажу, — а також на порядку слів і уважно контрольованих повтореннях.

Отож, хоч у цьому пасажі не домінує метрика, він не такий уже й «вільний». Як це своєю творчістю довів Еліот, так званий «вільний вірш» вимагає часом більше дисципліни, ніж більш-менш автоматична метрика; Пруст також десь висловив думку, що метричний вірш сам «несе», тоді коли вільний вірш треба справді творити, і то творити «з нічого». У Патриції Килини цей контроль помітний ще більше в коротких творах, ніж у місцевих ефектах довших поем. Там бо ритмічне враження передається суцільно і зразу весь вірш побудований на єдиному ритмічному «поптовху».

У цих коротких творах мелодика розповіді та розповідна синтакса здебільшого не зникає: вони ж бо також міти, і то часто міти цілком «відкриті», з «відкритими» фразеологічними системами. Деякі з них таки справді своєрідні мікроскопічні епоси. Синтакса в таких творах широко розгорнена, ніяк не зв'язана «поезією»; вона включає і вигуки, і питальні інтонації, і інші засоби драматичної розповіді. Тут рядки творяться часто-густо цілком природним членуванням речень на синтагми або синтаксичні одиниці, що зумовлені семантичним та інтонаційно розповідним факторами. Отож є великі подібності між довшими поемами і цими короткими розповідними творами.

Але між цими двома родами Килининих поетичних творів є також великі різниці, зумовлені специфікою цих родів. Звичайно, жодного відношення між довжиною творів

і епічним та ліричним жанрами тут немає: епічне та ліричне світовідчуження трапляється в Патриції Килини всуміш, часом чергуючися в одному творі. Отож різниці між цими двома родами полягають не на семантичних, а на формальних основах, до великої міри зумовлених обсягом творів.

Коли в довгих творах маємо складні системи багатих, гожих образів, у коротких творах помітна образна ляконічність, більша прецизність і стрункість образотворення. Це, мабуть, тому, щоб зродилося «одноразове» враження. Так само і мовні засоби в коротких творах далеко скупіші та ляпідарніші, ніж у поемах. Особливо помітні приглушення деклямативного тону і високого патосу, згущеність і точність вислову, своєрідна економія засобів. Те саме стосується і конструкції — в коротких творах вона точніша, більш свідомо та систематично архітектонічна. Замість образних «гнізд» та місцевих ритмічних ефектів — в коротких творах маємо розгорнені образи, центральні символи та суцільність, «одноразовість», ритмічного ефекту. Значно сильніша тут роль окремого рядка — він часто контрольне синтаксичні узорі, а не вони його, як це трапляється в довгих творах. Але й тут ритмічна цілість сприймається не так послідовною метрикою, як засобами, що виходять з природної організації мови. Не зважаючи на метричні нерегулярності, а то й повну відсутність метричної організації, «ритмічне враження» з цих віршів дуже сильне.

Спектр коротких творів — широкий. Він простягається від цілком «відкритих» мітів — себто, навмисне «реалістично-побутових» розповідей з натяками на мітичну надреальність — до цілком «закритих» мітів, де навіть фрази перемінюються з засобу розповіді в цілком поетичний засіб, щоб краще передати навмисне віддалену від щоденності, цілком уже «надреальну» тему. Знову тут бачимо, як ритмічно-синтаксичні засоби впливають із внутрішньої логіки твору.

На «реалістичному» полюсі спектра маємо такі короткі твори, як «Голка», «Смак каміння», а особливо «Case History 1» (ці всі твори наведені в першій частині статті). Ляпідарно-розповідною, майже репортажною, манерою з цілком спрощеною синтаксою, себто — синтаксою, як засобом комунікації, авторка передає якийсь фрагмент із щоденного життя людини. Справа, очевидно, в тому, що дуже субтильними засобами, особливо ж умінням створити моторошну, загрозливу атмосферу — авторка підказує нам, що цей буденний фрагмент має метафізичні, мітичні значення. Організуючим фактором таких віршів є стиль, орієнтований на неформальну розповідь, з дуже сильною пуантою, що часом віддалена від решти вірша інтервалом. У цих творах є також натяки на героїв (чи «антигероїв»), які звичайно залишаються безіменними; натяки на сюжет чи фабулу (у вірші «Берег», наприклад, маємо виразний хронологічний рух до світанку); натяки на якийсь тихий, але тим не менш упертий та загрозливий конфлікт. Ляконічність і «звичайність» розповіді разом

з різними звертаннями та ідіомами щоденної мови, створює в читача той особливий шок, подібний до катарсису, що про нього я вже згадував.

Як приклад такого короткого твору з сильно розповідною тенденцією наведу поезію «Молодий бузок»:

Пелюстки грому відкривалися  
під грубими листками хмар.  
Sturm, казав барометр,  
на стіні в старій хаті.

«Чи ти скоро поїдеш геть?» —  
дівчинка спитала прабабу.  
«Так», — відповіла прабаба.

Віконце розширилося в бузковім листі.

«А коли ти повернешся?» — дівчинка питала.  
«Я не знаю», — прабаба відповідала.

На стіні барометр сказав, Sturm.  
Видно було крізь вікно зелений горб;  
там була могила пса, покрита  
свіжо зірвани бузком.

У цьому творі маємо «інтродукцію» великого образного напруження, що має ввести нас в атмосферу твору. Це нагадує нам «інтродукцію» до «Могили Іфігенії». Але, на мою думку, ще більше моторошности навіває цілком формальний ефект повторення центрального рядка, де виступає барометр. Німецьке слово Штурм — своїм звуком нагадуєчи грукіт грому — пророкує смерть. Факт, що барометр передбачає, — і що він є свідомо-людським, навіть технічним, засобом передбачання, — тут грає важливу семантичну роль. Отож, коли в останній групі цей рядок повторюється в зміненому вигляді, — образ виявляє себе як центральний символ, своєю новою позицією підкреслює себе, — і так допомагає створювати «ритм значення» цього твору. Отож повторення спричиняють не тільки ритми поетичні, але також семантичні ритми, «ритми значень». На маргінесі вкажу на «прозові» композиційні засоби в цьому творі, що про них я нещодавно говорив: дитина-героїня, що в собі носить (і тому відчуває) власну смерть; персонаж прабаби і «дія» між цими персонажами у формі діалогу; натяк на сюжетне напруження; уважно зарисовані деталі обстановки.

До поетичного «центру» в спектрі коротких творів Патриції Килини наближаються ті поезії, що передавані не так імітацією усної розповіді, як імітацією пісні. Особливо характерною для цієї групи є поезія «Моя чорна жовила», що в ній, як і в деяких творах Гарсія Льорки, легкий пісенний тон скриває в собі зерно жаху:

Моя кобила побігла до верби,  
 моя кобила побігла в сарай.  
 Гей, моя ворона кобило!

Моя кобила померла під вербою,  
 моя кобила померла в сараї.  
 Гей, моя ворона кобило!

Коли я минаю вербу,  
 коли я минаю сарай,  
 я думаю про ворону кобилу,  
 гей, мою ворону кобилу.

Організуючим чинником у цьому творі є не тільки розповідний тон, — він навіть відходить на другий плян, — а також пісенна система повторювань фраз, з їхніми легкими варіюваннями. Ці повторення включно з рядком-приспівом, що в ньому є типічно фолкльорний апостроф, організовані під такти якоїсь уявної мелодії; це, очевидно, спричиняє сильну тенденцією до метричності.

До чистішої поетичної ритмічної організації — себто, до ритмічної організації, що виходить з самого організму твору як поезії, а не намагається імітувати якийсь інший вид усного вислову — належать твори, що в них домінують повторення як поетичний засіб; бож повторення, коли вони підкорені якійсь симетрії, — це вже стилізована, «штучна» мова, мова як мистецький засіб.

Прикладом таких повторень, але все ще сильно розповідної мелодики, є вже наведений твір «Впали будинки». Тут розповідь поділена на катреноподібні строфоїди. Як бачимо, тут домінують «міжстрофоїдні» подібності: перші рядки всіх чотирьох строфоїдів подібні один до одного синтаксичними зіставленнями підмета з присудком та дією казати. Другі рядки кожного строфоїда — ідентичні, зв'язані з назвою твору. Треті рядки — підрядні фрази, що починаються сполучником немов і виконують завдання «других частин» порівняння. А четверті рядки кожної групи — найголовніші (щоб четвертий рядок четвертого строфоїда вийшов як своєрідна пуанта). Вони починаються часткою-сполучником і що, і несуть у собі центральний символ твору місяць, що є структурно-семантичним центром. Отож, насправді, вірш складається з чотирьох паралельно збудованих речень; але речення як таке тут особливої інтонаційно-ритмічної ролі не грає — найголовнішу роль грають фрази та синтагми, що виділяються в окремих рядках. Автономність фраз — це ще один показник наближення твору до поетичної мови. Крім того, не зважаючи на автоматичну симетризацію ненаголошених складів, що її дають повторення, в цьому вірші є цілком виразна, хоч і не послідовна, тенденція до дактилічних стіп. До того треба додати ще всі інші організуючі фактори, що їх несуть із собою повторення, і що деякі з них я розглянув при аналізі уривка із твору «Євдаймон Арагі».



А проте, розповідний тон вірша цією організацією аж ніяк не втрачений. Навпаки, враження розповіді, і то розповіді дуже «неформальної», підкреслене досить сухим, діловим викладом. Справа в тому, що цей твір — вже цілковите поетичне перевтілення розповіді засобом ритміки, або суворих чергувань синтаксичних та семантичних одиниць.

Суцільність цього твору підкреслена не тільки симетричними паралелізмами та повтореннями, які домінують в усьому творі, але також розгорненим порівнянням, з центральним символом місяця, що про них я розповідав угорі.

Ще вибагливішою організацією повторень та паралелізмів з'єднаний твір «Видиво мостів», що уривки з нього я вже цитував. Тут уже майже цілком зникає розповідна мотивація, і народжується особлива поетична мелодика, притаманна тільки цьому творові. Посилюється тенденція до метричної системи і посилюється організуюча роль строфоїдів. Фраза тут цілком усамостійнюється і навіть уже не намагається імітувати розмову чи розповідь — вона стає поетично-ритмічним засобом, самим для себе і в собі, або ж для підкреслення образу, що його вона в собі несе. Народжується «закрита» фразеологічна система, яка художньо втілює «закриті» міти.

Тільки під кутом таких «закритих» фраз та «усамостійнених» синтагм можна розглядати велику частину коротких творів Патриції Килини. Ось приклад (уже з іншого твору) делікатних інверсій задля самої закоханости у звучання фрази, а також, семантично, для передання вічно повільного, «магнетного» руху квітів соняшника за сонцем.

На схім я ще дивлюся,  
а вже повернулися соняшники на захід —  
так ніжно вони гнутья під вітром сонця.

Комбінацію поетичного варіювання фраз та поетичного застосування повторень бачимо в цілком «закритому» міті — у вже наведеному творі «Ладан і сарана». Центральний символ (загадкове зіставлення «ладан і сарана») повторений тричі — на рівних віддальх — з інверсією в середній позиції. Повторення «Я чекаю, доки...» (на початку кожного речення, що несе в собі семантичні варіації твору) — ще більше ритмізує його цілість, особливо коли взяти до уваги, що такі речення розставлені в творі в майже симетричному порядку. Навіть такий деталь, як факт, що четверте, тобто середнє, речення твору — найдовше, також додає до симетричності цілоти. Звертання «Тутанхамоне» в другому реченні (реалізоване повнозвучним і дивним словом), а також факт, що останній рядок (себто, друга половина останнього речення) вибивається із симетричності — якраз розбиває враження схематичности та механічности, що його твір міг би викликати, якби не було цих нерегулярностей.

Факт, що останній рядок «нерегулярний», себто не вміщається в загальну симетрію твору, підкреслює його пуан-

тну позицію і ритмічну та семантичну пуантну функцію. Ця функція зумовлена ще й тим, що рядок має «тяжке» ямбічне закінчення, в якому на наголос припадає звуково «тяжкий» склад т т я, значеново важливого слова ж и т т я, тим неначе «запечатуючи» рядок, а з ним і весь твір. Взагалі, навіть у таких «закритих» ритмічних системах, як цей твір, — де розповідна енергія значно слабшає, — пуантна позиція в Килини грає важливу ритмічну роллю. Не зважаючи на його семантичні завдання, такий «пуантний» рядок творить немов би своєрідний римічний п'єдестал, «підставку» для твору, закінчуючи та заокруглюючи його. Пуантна позиція часом навіть зображена графічно — між останнім рядком чи групою рядків і масивом поеми поетеса іноді ставить інтервал.

Як бачимо, навіть у цьому творі, де поетичні засоби вже такі цілком далекі від «розповідного реалізму», — тон розповіді все ще цілком не пропадає. Маємо тут засіб звертання (Т у т а н х а м о н е); натяк на ідіому розмовної, щоденної мови К а ж у т ь, щ о (яка робить особливо цікаве враження в такому цілком «закритому» міті); барвисте фолкльорне слово к р а с н е — також сильно забарвлене побутом і застосоване в незвичайному контексті (до життя); та займенник т о й у четвертому рядку.

Отож навіть у цілком «закритих» мітах мова Патриції Килини не відходить від розповідної мови: в кожному вірші чути фразу живої мови, чи принаймні її слід — чути голос поетеси, який розповідає міт.

Як ми побачили на прикладах, зразки справді вільного віршу в Патриції Килини трапляються дуже рідко. У більшості випадків її твори поетикально організовані, сильно ритмічні і часто з цілком виразною метричною тенденцією. Пройшовши спектр коротких творів поетеси, на його протилежно крайньому полюсі, бачимо такі максимально організовані та цілком уже «метричні» твори як «Суфі 1» та «Суфі 2», а також найновіший цикл сонетів «Алюміній і рожа».

В усій творчості Патриції Килини сильний сенс організації проявляється ще виразніше, коли приглянутися до систем озвучення окремих рядків, строф, а то й цілих творів. Хоч алітераційні засоби не є одним з головних елементів формальної сторінки творчості Патриції Килини, вони все таки подекуди виступають дуже виразно, творячи цікаві художні ефекти. Часом озвучення в поезіях Килини таке сильне, що воно стає організуючим чинником пасажу, або таке симетричне, що допомагає ритмічній снасті твору.

Звичайно, повторювання слів чи фраз, що їх так часто поетеса вживає як організуючий фактор, тягне за собою цілі алітераційні системи, особливо ж, коли трактувати повторювані мовні одиниці як відділені від їхнього семантичного значення, абстрактні феномени. Але в інших випадках, систематичне озвучування цілих творів трапляється рідко; інакше кажучи, воно нечасто виступає як першорядний фа-

ктор Килининої поезики. Частіше бачимо автономне озвучування окремих рядків, груп рядків, строфоїдів та строф. Ось приклад дуже субтильного озвучення окремих рядків: І струнке голосіння застарілих інструментів, або: На горизонті вони гуляли, гриви маяли. А ось приклад комбінації алітерації і повторень:

Тіні колес, тіні коней, тіні тіней і духів —  
так спокійно йдуть тіні людей.

Слово *тіні* повторюване тут з якоюсь речитативною наполегливістю. Непрямий відмінок слова *тіні*, себто *тіней* звуково в'яжеться з *людей*, з одного боку, а *коней*, з другого. *Коней*, своєю чергою, в'яжеться з *колес*. *Людей* в'яжеться з *йдуть*. Самі ж *тіні* в'яжуться з *спокійно*, що своєю чергою в'яжеться з *коней*. *Духів* в'яжеться з *йдуть*. Звукопис тут дуже добре передає цю кошмарну, атавістично-містичну кавалькаду, що її повне зображення знаходимо у творі «Свято», звідки ми взяли ці рядки.

Часто озвучування строфоїдів, в додатку до повторень і метричних тенденцій, дуже наближає їх до дійсних строф. Ось своєрідно «хоровідна» строфа з поезії «Лишай»:

Ходімо горами,  
ходімо у село,  
зробім мереживо,  
зробім зелені брами.

Систематичне озвучення цієї строфи ясне. Маємо склади: ра-ро-ре-ро-ра; ді-ді-бі-бі; мо-ми-моме-ло-ро-ро; хо-го-хо. Маємо більші групи ході-зборі; гора-мере; мере-зеле і т. д. Також цікава в цій строфі тенденція до рими. Не знаємо, як хотіла авторка наголосити слово *горами*, бож є дві можливості: наголос на першому або на другому складі. Природніше було б, звичайно, з наголосом на першому складі, *гбрами*. Якщо так, маємо в строфі співзвуччя *клявзуль* між першим і четвертим рядками: це співзвуччя — рима з пересуненим наголосом. Такі рими трапляються і в інших сучасних українських поетів. А якщо наголос на другому складі — маємо звичайну *ямбічну* риму. Всередині — себто, між другим і третім рядками — маємо *асонанс* із пересуненою римою. Між іншим, *Килина* часто римує *асонансами*: цікаві *асонанси* бачимо, наприклад, у першій строфі поезії «Видиво мостів», що також дуже уважно озвучена.

Міст — немов *кінь*, (а)  
переходячи *брі́д*: (а)  
арки його *ноги*, (б)  
арки його *кроки*. (б)

Рима або її всілякі різновиди — абсолютно не виняток у поезії Патриції Килини, але вони не завжди «на своєму місці». Поетеса вживає якийнебудь засіб там, де вона його потребує, не зв'язуючись формальними законами. І так, в одному творі, часто знаходимо навпереміш чисті рими, асонанси, консонанси, повторення таких самих слів у кінцівках. Також знаходимо в деяких творах внутрішні рими, при неримованих кінцівках. Коли придивитися до таких навіть «відкритих» розповідей, як «Смак каміння», побачимо скільки кінцівок там несподівано, і часом дуже оригінально співзвучних. Ось ще один приклад, з твору «Земні блага»:

Коли я одягаюся, стаю *нервовою*;  
проходячи кімнату, я *мандрую*  
в Сагарі без провідника;  
я входжу в автобус між Сціллою і *Харібдою*.

А ось гарна, і також цілком несподівана, внутрішня рима:

Ще цвіте камінний *лотос*,  
голос мармуру ще лунає.

Тому, що рима тут між клявзульною та анафорною позиціями, — трудно помітити її. Але читач не може не відчутти «якогось» зв'язку цих двох рядків. Таке озвучення багато субтильніше і своєрідно «таємничіше», ніж звичайна рима, в конвенційних позиціях. У цих рядках фразеологічні інверсії, повторення ще, співзвучність між лотос і лунає — це все творить цей «таємничий», «якийсь» зв'язок, що його читач відчуває при першому читанні рядків.

Ось як використовується внутрішній консонанс, у цезурній позиції:

І лякала мурашки на карих *дисках* —  
я була *дика*, і вони також.

При тому вказую на консонанс між *дика* і *також*. Хоч *дисках* і *також* звуково тільки трохи один до одного подібні — *дика* творить своєрідний мостик між ними, звуково з'єднуючи ці дві клявзулі. Також звертаю увагу, що ці консонанси виростають природно з озвучення складами *ка* та *ки* і голосівкою «а», що в цих рядках систематично перебуває під наголосом.

А ось цікавий куплет із спондеїчними іпостасами-клявзулями, що творять асонанси; «підперті» вони консонансом у першому рядку:

І *ніж*, я його пізнаю *теж*,  
хоч земля його погризла, немов *пес*.

Цікаво, що коли Килина «кокетує» з римою, бавиться нею, — ефект багато цікавіший, ніж коли вона намагається римувати «законно». Вірші «Суфі», наприклад, на мою думку, художньо невдалі, через невдалі, «натягнені» рими, і «підтягання» рядка до рими і до метричного «стандарту». Це, зрештою, доводить, що поетеса здебільшого прекрасно знає, що вона робить: порівнявши цикл «Суфі», де вона була непевна за свої засоби, з іншими прикладами її алітерації, ми зразу ж бачимо різницю між її доброю приблизною римою і просто невдалою «приблизною» римою, яка в задумі не мала бути приблизною.

На жаль, описувати алітераційні засоби поета в журнальній статті можна тільки вирваними, майже випадково знайденими прикладами, сподіваючися, що вони характеристичні. Зрештою, я не присвячував занадто багато уваги оглядові цих засобів у творчості Патриції Килини, хоча б тому, що вони тут абсолютно другорядні ефекти. Але все таки цікаво, що хоч розповідно-романтичний стиль поетеси не дозволяє на «відкриті» бароккові алітераційні ходи, і хоч в наслідок цього вони часом і непомітні, — озвучення є всюди в творах Килини, коли уважно приглянутися. Тоненькими нитками звуки допомагають зв'язувати рядки поетеси в одну цілість. А ця архітектонічна цілість, закінченість Килининих творів — подиву гідна. Немов органічні системи, рядки оточують своїми клітинами-словами живі серця її мітів.

Що я мав зробити з таким феноменом як колес, що було складовою частиною одного із звукових плетив, що їх я описував угорі? Знайти інші рядки для свого прикладу? Чи перемінити слово на коліс і зробити вигляд, що так було? Я думаю, що зробив правильно, трактуючи його як складову частину певного поетичного ефекту.

Було б наївно твердити, що Патриція Килина досконало опанувала українську мову.\* Щоправда, ми на еміграції іноді робимо фетиш із «правильності» української мови, часто судячи поетовий доробок тільки з точки зору вчителя граматики. А проте, це все не міняє справи: в Патриції Килини є ще серйозні труднощі з нюансами української мови.

Але, на мою думку, це аж ніяк не перешкоджає їй творити по українському і абсолютно не знижує вартости її творчости. Патриція Килина робить, що може, здебільшого точно знаючи, що вона може, а чого не може. І так, вона пише свої міти більш або менш «відкритими» розповідними системами, основаними на простих синтаксичних конструкціях, і майже ніколи не вдається до бароккових мовних експери-

---

\* Як відомо, Патриція Килина — родовита американка, неукраїнського походження. Вона вивчила українську мову і почала писати по-українському в середині п'ятдесятих років.

ментів. З одного боку, ці конструкції легкі, але, з другого, — до біса трудні: вони бо «відкривають» усе, що поетеса знає і чого не знає, з української мови, і тут помилку не можна за-слонити ефектами «ламаной» чи «кубістичної» синтакси. Для мітотворчої поетеси такий підхід — мабуть, єдиний можливий підхід; і як я намагався показати — те, що вона хоче робити, вона робить дуже добре, творячи в цих рамках, що їх вона собі накреслила, високохудожні твори.

В цьому їй допомагає майже досконалий поетичний слух. Хоч вона ще має труднощі з різними тонкощами — українську мову вона чує, відчуваючи найтонші субтильності розповідної мелодики. Це я також намагався показати на прикладах. Це, зрештою, є даром кожного справжнього поета. Я міг би назвати десятки імен поетів, які пишуть бездоганною українською мовою, але української мови не чу-ють.

Чи Патриція Килина хоче залишитися в рамках, що їх вона собі накреслила? Чи вона хоче їх тільки вдосконалювати? В найновіших її творах, що їх вона публікувала нещодавно в «Нових поезіях», бачимо продовження і вдосконалювання двох «старих» тенденцій: «відкриті» міти з «побутово-розповідною» мелодикою («Євангелія мого дитинства») і довші поеми з гожою образністю та елементами «закритого» міту («Плач на смерть Антонія Ріса Пастора»). Факт, що вона справді вдосконалює ці лінії, доведений хоча б тим, що «Плач» — це безумовно її найкращий твір.

А все таки, із зростаючим пізнаванням таємниць української мови, Патриція Килина нещодавно започаткувала третій напрям своєї творчості — цілком новий напрям. Ідеться про цикл шекспірівських сонетів, що його вона почала друкувати в дев'ятому числі «Нових поезій», з цілком барокковою назвою «Алюміній і рожа». Хоч у цих творах ще залишаються сліди мітичної образности та світогляду поетеси — ні сліду не залишається від її розповідної манери: форма ж не дозволяє на це. Але натомість використовуються такі «старі» аспекти, як розгорнене порівняння та сильна пуанта, що тепер стає кінцевим куплетом. Ці «старі» засоби мають тепер цілком «нове» завдання — не по-романтичному «розповідати», а по-барокковому конструювати.

Покищо це ще тільки початок напрямку, з багатьма недоліками початку. Не відомо, чи поетеса його культивуватиме, і тим сильно змінить характер своєї творчості. Відомо тільки, що вона готова відкривати нові напрями, готова міняти своє творче обличчя. А покищо перед нами високообдарована поетеса сучасних мітів про людину — вічного чужинця у всесвіті.

# ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

## Інтернаціоналізм чи русифікація

Іван Дзюба

VII ПУГАЛО «УКРАЇНСЬКОГО БУРЖУАЗНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ» І РЕАЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ВЕЛИКОДЕРЖАВНОГО ШОВІНІЗМУ ЯК ГОЛОВНОЇ НЕБЕЗПЕКИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ БУДІВНИЦТВІ СРСР

*З цим числом починаємо у скороченні друкувати деякі частини з просторої праці відомого українського радянського літературознавця та критика п. н. «Інтернаціоналізм чи русифікація», що її автор надіслав на адресу керівних партійних діячів Української РСР і яка була поширена на Україні.*

*Тепер друкуємо VII розділ цієї праці.*

*Повний текст наше видавництво отримало за відповідною умовою від одного французького видавництва, в якому праця Івана Дзюби незабаром появиться книжковим виданням.*

*Усі права на український текст забезпечені за видавництвами «Пролог», Нью-Йорк, і «Сучасність», Мюнхен.*

*Р е д а к ц і я*

Як відомо, в партії при обговоренні національних справ тривалий час точилася боротьба між тими, хто головною перешкодою у будівництві справді інтернаціонального союзу республік уважав російський великодержавний шовінізм, і тими, хто натомість озлоблювався проти «місцевого націоналізму» в республіках. Серед останніх був Сталін, який пустив у хід спеціальний термін «соціал-шовінізм», що ним табував «націоналістів». У розпалі сталінської акції проти «соціал-шовіністів» у цю справу, як відомо, втрутився В. І. Ленін,<sup>1)</sup> який рішуче припинив цю кампанію і закликав партію розгорнути нещадну боротьбу проти російського великодержавного шовінізму як смертельної небезпеки для справи про-

<sup>1)</sup> В. І. Ленін, «К вопросу о национальностях или об „автономизации“». Москва, 1965 г.

летарського інтернаціоналізму, для справи будівництва союзу республік.

Багато хто не любить сьогодні згадувати про ці ленінські вказівки, тим більше є необхідність нагадати про них. Ось як ставив Ленін питання про два націоналізми:

Я уже писал в своих произведениях по национальному вопросу, что никуда не годится абстрактная постановка вопроса о национализме вообще... Необходимо отличать национализм нации угнетающей и национализм нации угнетенной, национализм большой нации и национализм нации маленькой.

По отношению ко второму национализму почти всегда в исторической практике мы, националы большой нации, оказываемся виноватыми в бесконечном количестве насилия и даже больше того — незаметно для себя совершаем бесконечное количество насилий и оскорблений...

По этому интернационализм со стороны угнетающей или т. наз. «великой» нации (хотя великой только своими насилиями, великой только так, как велик держиморда) должен состоять не только в соблюдении формального равенства наций но и в таком неравенстве, которое возмещало бы со стороны нации угнетающей, нации большей, то неравенство, которое складывается в жизнь фактически. Кто не понял этого, тот не понял действительно пролетарского отношения к национальному вопросу, тот остался в сущности на точке зрения мелкобуржуазной и по этому не может не скатываться ежеминутно к буржуазной точке зрения.<sup>2)</sup>

І далі:

Коренной интерес пролетарской солидарности, а следовательно и пролетарской классовой борьбы, требует, чтобы мы никогда не относились формально к национальному вопросу, а всегда учитывали обязательную разницу в отношении пролетария нации угнетенной (или малой) к нации угнетающей (или большой).<sup>3)</sup>

Це говорилося вже в радянський час, з приводу радянських проблем і на досвіді радянського будівництва. Проаналізувавши цей досвід, В. І. Ленін заявив: «Російському великодержавному шовінізмові оголошую бій не на життя, а на смерть.<sup>4)</sup>

Згідно з ленінськими вказівками і XII з'їзд РКП(б) ухвалив:

<sup>2)</sup> Там же, стор. 24.

<sup>3)</sup> Там же, стор. 25-26.

<sup>4)</sup> «В. І. Ленін про Україну». Київ, 1957, стор. 670.



«Решительная борьба с пережитками великорусского шовинизма является первоочередной задачей нашей партии».

У зв'язку з тим зовсім винятковим значенням, якого надавав В. І. Ленін боротьбі проти російського великодержавного шовінізму, виникла потреба бодай коротко зупинитися на питанні: де джерела цього шовінізму, в чому він проявляється, чим він такий небезпечний і які існують гарантії від нього, як Ленін пропонував боротися з ним і чи виконані в цьому його заповіді, чи проведена і чи проводиться ця боротьба тепер?

### 1) Російський шовінізм як спадщина історії

ХІІ з'їзд РКП(б) кваліфікував російський шовінізм як «отражение бывшего привилегированного положения великороссов». Ще раніше В. І. Ленін зазначив: «Віками великороси вбирали в себе, під гнітом поміщиків та капіталістів, ганебні і погані пересуди великоруського шовінізму... Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу».<sup>5)</sup>

Про це саме багато говорилося на VIII, X, XII та інших з'їздах партії аж по XVI включно.

Колонізація окраин есть не просто работа нескольких месяцев, а работа целых десятилетий. Цельми десятилетиями российский империализм колонизировал эти окраины. Если мы признаем, что экономическое развитие отражается и проявляется на различных поприщах общественной экономической жизни, то надо признать, что колонизация окраин русским империализмом создала колонизаторскую идеологию, определенное колонизаторское настроение тех русских элементов, которые живут на этих окраинах... И до тех пор, пока мы не изживем этой идеологии... до тех пор мы ничего не сделаем... Нам надо начать борьбу с колонизаторством как таковым...<sup>6)</sup>

Чи сьогодні, на сорок дев'ятому році радянської влади вжиті до кінця така колонізаторська спадщина і такі колонізаторські настрої?

Далеко ні, і сьогодні, особливо у великих містах, дуже сильний такий прошарок російського міщанства, який безнадійно далекий від того, щоб бути носієм комуністичного інтернаціоналізму, а є духовним спадкоємцем «десяти поколінь колонізаторів». Це російське міщанство почуває себе не дружнім гостем і не добрим приятелем народів, серед яких живе,

<sup>5)</sup> Там же, стор. 626-627, 431.

<sup>6)</sup> «X съезд РКП(б); стенографический отчет». Москва, 1963, стор. 209.

а господарем становища й вищим елементом. Воно зневажливо ставиться до тих народів, серед яких опинилося, і замість цікавитися, вивчати і засвоювати їх культуру, мову, історію тощо, — як це завжди робив і робитиме всякий добрий гість і захожий чи навіть покликаний на допомогу друг, — це міщанство не тільки не вивчає і не засвоює їх, а навіть не цікавиться ними і не пропускає жодної нагоди, щоб зневажити, поглузувати, познуватися з них. «Знают вот украинский борщ, знают вот украинское сало» — писав про них В. Маяковський 40 років тому. Але й тепер вони знають не більше.

Ставлення цього міщанства до українського народу скристалізоване й скристалізується далі в такі сумнозвісні «фолклорні перли», як от «хохландія», «Рапкенштрассе», «залізяку на пузяку гол» і т. п.

Не краще ставиться воно й до інших народів Союзу. «Эти грузины — такие лентяи, такие хамы... и ужасные националисты; эти азербайджанцы такие грязные, такие хамы, такие националисты; эти латыши такие националисты» і т. д. і т. п., одне слово, весь світ — хамами і націоналістами, і лише вони, російські міщани — світозари культури і добрі демони інтернаціоналізму.

Цей прошарок російського міщанства в національних республіках — колосальний і постійно діючий, політично реакційний, культурно і морально знижуючий фактор; він вносить посильну (і чималу) отруту в справу дружби народів СРСР.

Проте, як це не диво, він напівофіційно вважається справжнім носієм правильних ідей, надійною опорою влади і противагою «местным». «Местные» — це щось таке, над чим міщанинові не треба потрудитись...

Така характеристика давалася йому в партійних постановках двадцятих років, таким воно залишається й тепер. Різниця — дуже суттєва — в тому, що тоді з ним велася вперта і різнобічна боротьба, тепер ніякої боротьби й навіть виховної роботи в цьому напрямі не ведеться, навіть говорити про це міщанство не рекомендується, а тому його постійна інтоксикація стала ще небезпечнішою.

## 2) Російський шовінізм як змішування Союзу республік з «единой неделимой»

На X з'їзді РКП(б) відомий діяч партії Затонський говорив:

Создался своего рода русский краснѣй патриотизм. И сейчас мы можем наблюдать, как наши товарищи с гордостью, и небезосновательно, считают себя, а иногда даже смотрят на себя прежде всего как на русских, они дорожат не столько советской властью и советской федерацией, сколько у них есть тенденция к «единой неделимой». Необходимость действительного

централизма у некоторых товарищей перепутывается с привычным представлением о «единой неделимой». Происходит колоссальная путаница понятий.

Само собою разумеется, что при советской власти централизм необходим, это естественно... Но надо строго разделять то, что действительно вызывается необходимостью, что вызывается сущностью советской власти, необходимостью революционной борьбы, и то, что является пережитком старой национальной идеологии со стороны российских товарищей. Надо отделять действительно необходимую централизацию от того примитивного руссотяпства, — термин не мой, а Ленина, примененный им, к сожалению уже поздно, только в конце 1919 года, и то на партийной конференции. Но сейчас он получил больше прав гражданства и стал гулять по всему миру. Это руссотяпство имеется везде и всюду, имеется прежде всего в толще нашей партийной массы, оно является не только у тех колонизаторов, которым пришлось применяться к коммунизму на далеких окраинах, вроде Туркестана, это руссотяпство наблюдается и здесь, в Москве, и в наших центральных учреждениях. Сплошь и рядом вы встретите наряду с революционностью в одних направлениях — некоторую инертность, некоторую косность в этом смысле и некоторое смещение понятия советского единства с тяготением к «единой неделимой».<sup>7)</sup>

I далі:

Не надо придерживаться той примитивной русской линии, которой придерживается значительная часть наших товарищей во вред советской власти и во вред советской федерации.<sup>8)</sup>

Про це трохи пізніше говорив Сталін у доповіді на XII з'їзді РКП(б):

Родилась идея сменовеховства, бродят желания устроить в мирном порядке то, что не удалось устроить Деникину, т. е. создать так называемую единую и неделимую.<sup>9)</sup>

Вовсе не случайность, товарищи, что сменовеховцы приобрели массу сторонников среди советских чиновников. Это вовсе не случайность. Не случайность и то, что господа сменовеховцы похваляют коммунистов — большевиков, как бы говоря: вы о большевизме сколько угодно говорите, о ваших интернационалист-

<sup>7)</sup> Там же, стор. 203-204.

<sup>8)</sup> Там же, стор. 206.

<sup>9)</sup> «XII съезд РКП(б); стенографический отчет». Москва, 1923, стор. 36.

ских тенденциях сколько болтайте, а мы — то знаем, что то, что не удалось устроить Деникину, вы это устроите, что великую идею великой России вы, большевики, восстановили или вы ее во всяком случае восстановите. Все это не случайность. Не случайность, и то, что даже в некоторые наши партийные учреждения проникла эта идея... У нас растет не по дням, а по часам великодержавный шовинизм самый заскорюзлый национализм, старающийся стереть все нерусское, собрать все нити управления вокруг русского начала и придавить нерусское.<sup>10)</sup>

Так говорив Й. В. Сталін 1923 року, за життя і під «испытующим оком» В. І. Леніна. Але згодом, зробившись з діяча партії володарем, він і сам своєрідно «змінив віхи» і немало потрудився в ім'я «всех нитей управления вокруг русского начала». Концентрованим виразом цього нового «сменовеховства» були ідеї, висловлені Сталіном у відомому тості «За великий русский народ» (де інші народи Союзу виступали як явно другорядні і де перемога над фашизмом ставилася в залежність не стільки від соціалістичного ладу, скільки від вродженої російської «терплячости» і такої самої здатності все об'єднувати «вокруг русского начала»).

Всім і досі пам'ятна та сумнозвісна оргія «русского приоритета», яка почалася слідом за цим і тривала кілька років. Сьогодні багато з її елементів здаються трагікомічними і неймовірними, алеж вона була і поклала невитравну печать на все наше суспільне й духове життя. Видимі й невидимі її наслідки діють і сьогодні.

Вільне чи мимовільне «змішування» Союзу РСР з «единой и неделимой», оте «некоторое смешение советского единства с тяготением к „единой неделимой“», про яке саркастично говорив Затонський 1921 року — сьогодні багатьом увійшло в плоть і кров і проявляється багатоманітно.

Не так давно наша преса з неабияким смаком і задоволенням популяризувала листи В. Шульгіна до російської білогвардійської еміграції, в яких він закликав її примиритися з радянською владою, бо вона не тільки не знищила Росії, а, навпаки, врятувала і примножила її. Яку Росію мав на увазі Шульгін — ясно...

Ще не так давно в історичних, літературознавчих, фолкльористичних та інших працях об'єктивно і правдиво освітлювалася історія взаємин Росії з навколишніми народами, історія російської колонізації. Зовсім звично, як загальновідомі речі писалася про всі «прелести» колонізації, про знищення цілих народів «по пути к» черговому морю чи океану. Не дивно було читати й писати таке, приміром:

Первым народом, которому суждено было принять удар русских завоевателей, двигавшихся к Сиби-

<sup>10)</sup> Там же, стор. 364.

ри, были вогулы... При приближении русских поселения вогулов оказали сильное сопротивление новым пришелцам и даже потом, в конце XVI века, оцепленные со всех сторон сетью крепостей-островов, продолжали бороться с русскими...

Главная масса вогулов... превратилась после завоевания русскими в полубродячих звероловов, рыбаков и оленеводов... Ранее бодрый, воинственный, знавший рудное, кузнечное дело, хлебопашество, ведущий торговлю и войны вогульский народ, угнетенный русскими завоевателями, опустился, утратил прежние знания и, теснимый со всех сторон, ушел в труднопроходимые дебри... Завоевание русскими сосредоточило мысли и желания вогульского народа на борьбу за свое национальное освобождение. Но проходят годы, власть завоевателей усиливается, надежд на освобождение становится все меньше, и из глубин народа вырастает новый образ — богатыря-простоголюдина, образ героя, который должен, совершая подвиги, избавить вогулов от русского владычества... Герои такого типа знакомы нам по эпосу и других угнетенных сибирских народностей... Яный Келб (герой эпосу — I. Д.) перечисляет те насилия и жестокости, которые творили русские после победы:

Отобрали нашу землю,  
 Наши реки и уголья,  
 Обложили наши думы  
 непомерной тяжкой данью,  
 Взяли жең, а мы рабами  
 Стали им служить покорно.

С приходом русских

Прилетела смерть немая,  
 Посылая нам болезни,  
 На оленей мор звериный...

Эти слова Яный Келба — слова всех сибирских народностей...

С каждым днем их (русских) было больше  
 Наш народ же уменьшался, —

замечает Яный Келб.

Горестное настроение вогульского народа перед лицом грозящей ему гибели выливается в плач; плачут не только люди, но и рыбы, птицы, звери, лес и вся природа... Произошло одно из тех восстаний угнетен-

ных северных народностей, которыми пестрит вся история Сибири с начала XVII до XIX века.<sup>11)</sup>

Подібна історична правда була звичайна і самозрозуміла, широко представлена в працях істориків, соціологів, публіцистів, демографів, літераторів, взагалі в суспільних науках двадцятих і тридцятих років, як, до речі, в прогресивній думці дореволюційних часів, як, особливо з боку фактографічного, і в більшості дореволюційних наукових публікацій.

Тепер же подібного ми не зустрінемо. Тепер скрізь і всюди, ризикуючи збитися в тон і фразеологію офіційозу дореволюційного часу, на тон і фразеологію катковської пропаганди (і справді на них збиваючись), розписують і підкреслюють «благодеяння», що їх принесла Росія загарбаним народам (певно, маються на увазі ті, що вціліли під «отечеською» рукою самодержців; з тими ж, яких «стерли з лица землі» — і досі неясно, як бути; найзручніше, здається, з тими, чий імена не збереглися: не було їх та й годі). Серед цих благодеянь — і врятування національного існування від хижих сусідів, і мир, і спокій, і дружба, і розвиток промислу та торгівлі, і культура і т. д. і т. п. Хрущов, виступаючи в столицях середньоазійських республік, особливо любив напірати на два моменти: Росія принесла цим народам мир, спокій — поклала край внутрішнім чварам (тверда влада) і «феодальной раздробленности» — та вищу культуру (це — народам з тисячолітньою, ще до існування Росії, культурою)... Читаючи ці щедри «откровения» Хрущова, весь час уловлюєш щось знайоме... Аж, нарешті, пригадуєш: ага, це ж те саме «замирение» чи «освобождение» народів «от их внутренней лжи», про що так багато говорили сто п'ятдесят, двісті і триста років тому малосимпатичні особи, починаючи від самої Катерини I і до Победоносцева. А щодо культури, так про це ж можна знайти в історії від часів Пісарро і до наших днів (хоча в наш час говорити про це відкрито соромляться навіть колонізатори Африки). Ось до чого приводить голий політичний практицизм, ігнорування духу марксизму і лише формальне використання його фразеології.

Правда, при цьому робиться маленька поправка: говориться, що ці блага приніс народам не царат, а то й не взагалі Росія, а великий російський народ. Аджеж, пробачте, політику взагалі, і колоніальну політику зокрема, робив усе таки російський царат, а не російський народ, отож ця «поправка» такого самого гатунку, як коли б ми стали виправдувати загарбання Індії на тій підставі, що англійський народ — великий народ, і ображати його нагадуванням про колонії не годиться.

І що за такий особливий народ — єдиний в усьому світі, який ошасливилював усі інші, сам будучи одним з найнещасніших, і який дарував іншим те, чого сам не мав? Як він міг,

<sup>11)</sup> М. А. Плотников, «Янгал-Маа, вогульский эпос». Москва-Ленинград, 1933, стор. 10-12, 40.

наприклад, нести культуру, коли відомо, що для 95% російського населення ця культура була неприступна і що, за словами В. І. Леніна, в царській імперії розвитку капіталізму і «загальний рівень культури нерідко вищі в „іноземних” окраїнах, ніж у центрі держави».<sup>12)</sup>

Очевидно, ці всі питання набагато складніші й суперечливіші і зводити їх до уявно-патріотичних версій та пропагандистських загальників на те, як великий російський народ подав братню руку великодушної допомоги такому то сусідньому народові, і такому то до нескінченности — справа фальшива, протисторична й антимарксистська. Тут конкретно-історичний і класовий марксистський підхід замінюється примітивно-пропагандистським, націоналістичним, великодержавницьким.

А тим часом саме такий, далекий від марксизму погляд популяризується скрізь і всюди, на ньому зокрема виховуються покоління молоді в школах.

Треба собі уявити, яку основу моралі і громадських чеснот дає нашій молоді та пропаганда, проти якої всіма силами боролися справжні сини Росії, від революційних демократів шістдесятих років до Леніна.

А «всенародні святкування» 300-ліття, 400-ліття, 200-ліття, 150-ліття і т. д. «добровільних возз'єднань», «приєднань», «входжень» і тим подібних територіяльних «прирацений», як частіше казали в старовину. Недавно святкували навіть 450-ліття, здається, «добровільного приєднання» Казані, тої самої, яку вирізавав до ноги Іван Грозний... Що на черзі: святкування річниць добровільного возз'єднання Криму і добровільного перенесення кримчаків з південного узбережжя до Сибіру? Адже смак до всенародних бал-маскарадів, здається, не втрачено...

При цьому не рахуються ні з загальновідомими історичними фактами, ні із свідченням російської та інших національних літератур, ні з голосами прогресивних суспільних діячів, ні з традиціями революційної думки, ні з принциповими документами марксизму-ленінізму, — які всі зокрема і в своїй сукупності говорять про те, що:

По перше: ні одне з цих «возз'єднань» та «приєднань» не було «добровільним» ні за суттю, ні навіть за формою. Навіть Україна не «возз'єднувалась», а вступила в договірний союз, який потім був віроломно зламаний царатом. Порівняйте, наприклад, слова Герцена: «Хмельницький не через любов до Москви, а через нелюбов до Польщі віддався цареві... Москва, або точніше, Петербург, ошукали Україну й примусили її ненавидіти росіян».<sup>13)</sup>

Або ще в Герцена:

<sup>12)</sup> «В. І. Ленін про Україну». Київ, 1957, стор. 360.

<sup>13)</sup> А. И. Герцен, Россия и Польша. Письмо второе. «Колокол», Лондон, 1859, № 34, стор. 274.

Приєднавшись до Великої Росії, Малоросія виговорила собі значні права. Цар Олексій запрягся їх зберегти. Петро I, під приводом зради Мазепи, лишив тільки тінь цих привілеїв. Єлисавета і Катерина запровадили там кріпацтво... Нещасна країна протестувала, але чи ж могла вона встояти перед цією неблаганною лямбіною, що котилася з Півночі до Чорного моря і вкрила все однаковим льодовим саваном рабства?<sup>14)</sup>

Ряд інших народів і земель були здобуті шляхом підбоїв, про що фактів та документів більше, ніж досить, хоча б у багатьох томах «Истории России» Соловйова. Про «добро-вільне» приєднання Грузії сучасник свідчить ось як:

Первоначальным поводом занять Грузию было представление графа Пушкина, который, побуждаясь самолюбием, а может быть и усердием к Отечеству совершением сего предприятия думал видеть средства увенчать счастливым успехом намерения, как лично относящиеся, так и вообще полезные для службы.<sup>15)</sup>

У цьому ж документі наводяться мотиви підкорення інших кавказьких земель: «Присоединится земля, изобильная металлами, жатвами и скотоводством... Як бачимо, це питання висвітлювалося просто і ясно. Нарешті, народи Півночі, Сибіру і Середньої Азії царат завоював і по можливості знищував на тій підставі, що вони були «дикие» и «разбойники».

По друге: жоден із цих завойованих народів завдяки завоюванню не поліпшив і не міг поліпшити свого економічного становища, а, навпаки, занепадав або й навіть вимервав. Скільки народів і племен вимерло в Сибіру, від скількох навіть імені не залишилося. Відомо, яке зубожіння приніс царат в Азію; відомо, що на Україні він запровадив кріпацтво, приніс спустошення, забрав інтелігенцію і погасив усі вогнища культурного життя. Про Україну тодішній вчений і громадський діяч В. Н. Каразін казав: «Мне больно видеть ее, богатую и дарами природы и талантами ее обитателей, в поругании и презрении». А про долю Криму він писав «мы превратили Крым в пустыню из прекрасной и многолюдной страны, какой он был у турок!<sup>16)</sup>

В книзі Є. Марковича «Очерки Крыма (СПб, 1902) знайдемо фактичні дані про те, що коли за татар у Криму навчання дітей було обов'язкове, то після підкорення Росією запанувала суцільна неписьменність. Аналогічні документальні

<sup>14)</sup> А. И. Герцен, «Собрание сочинений». Москва, т. 12, 1957, стор. 327.

<sup>15)</sup> Рассуждение о пользах и невыгодах приобретения Грузии, Империи и Одиси со всеми прилежающими народами. Кн. «Чтения», т. 2 (апрель-июнь 1862) р. 5, стор. 87.

<sup>16)</sup> В. Н. Каразин, Письма к князю Адаму Чарторыйскому. «Русская старина», Санкт-Петербург, 1871, стор. 704, 707-708.



дані є і про Україну, де за часів Хмельницького і перших десятиліть Гетьманщини школи були майже в кожному селі, але на початку XIX стол., тобто за яких сто років, їх, за даними офіційних переписів, стало вдесятеро менше. Ось чому академік Багалій висловив свого часу в Державній Думі загальновідому річ, коли казав:

Для всех более или менее бесспорен тот факт, что малорусское население в XIX в. является отсталым в культурном отношении по сравнению с великорусским и инородческим, и одной из причин этой отсталости являются именно вышеуказанные затруднения (навчання в нерідній мові — І. Д.)... между тем, как в XVII в. малороссы славились своею образованностью и, как известно, переносили ее даже в Московскую Русь.<sup>17)</sup>

Подібно говорив і Г. І. Петровський на засіданні IV Державної Думи 2 червня 1913 року (його промова написана Леніном):

Я мушу вам сказати, що розвідка 1652 року архієпископа Павла Алепського про письменність на Україні, говорить, що майже всі домашні, і не тільки чоловічий персонал, але й жінки і дочки, вміють читати: переписи 1740 року і 1748 року говорять, що в семи полках Гетьманщини — Полтавській і Чернігівській губерній на 1 904 села припадало 866 шкіл з викладанням українською мовою. Одна школа припадала на 746 душ. У 1804 р. видано було указ про заборону вчити українською мовою. Результати національного гніту позначаються далі. Перепис 1897 р. показав, що найбільш малописьменний народ в Росії — українці. Вони на найнижчому ступені. Це було в 1897 р., і тоді виходило на 100 душ населення 13 письменних.<sup>18)</sup>

Потрете: не можна визнати прогресивним явище, яке характеризується насильством, колоніалізмом, занепадом суспільності і культури підкорених націй аж до їх фізичного знищення чи біологічного виморювання (клясичний геноцид), яке посилює національну ворожнечу (а не дружбу, як безсоромно запевняють нас тепер, всупереч Ленінові: «Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу»), яке посилює реакцію і знекровлює революційні сили серед самої пануючої нації. «Довга історія, вікова історія придушення рухів пригноблених націй, систематична пропаганда такого придушення з боку „вищих” кляс створили величезні перешкоди справі свободи самого великоруського народу в його пересудах і т. д.<sup>19)</sup>» Тим більше марксизм-ленінізм не може все це визнати і не визнавав прогресивним.

<sup>17)</sup> «Украинская жизнь». Москва, 1912, № 5, стор. 38.

<sup>18)</sup> В. І. Ленін, «Статті і промови про Україну». Київ, 1936, стор. 307.

<sup>19)</sup> «В. І. Ленін про Україну», стор. 364.

Поміркуймо логічно. Царська Росія була деспотичною імперією, чи ні? Якщо була, то як може марксист-ленінець допустити саму можливість справді (а не лише за формою) добровільного приєднання чи возз'єднання в тому процесі, який увійшов в історію як класичний приклад колоніального наступу? Хай хто може — пояснить: як процес колонізації, імперіалістичного грабунку міг складатися з довжелезного ланцюга «добровільних» возз'єднань і приєднань? Абож навпаки: як ряд цих возз'єднань і приєднань у сумі дав імперіалізм? Що це — діалектика? Ні, софізм і абсурд.

Але припустім, що царська Росія не була деспотією й імперією і що російський колоніалізм придумали націоналістично-русифікатори. Тобто: що така химера, як добровільні приєднання справді мали місце щодо Росії, щоб особливим чимось вирізнити її серед інших країн світу, яким подібна манна небесна не випадала і не випаде за всю всесвітню історію.

Тоді поставимо інше питання: чи марксизм схвалює втрату національного суверенітету, відречення від нього в умовах капіталізму, а тим більше феодалізму. З глибоким і щирим співчуттям до любителів святкувати 300-ліття і 450-ліття мусимо признатись — ні, не схвалює. А зовсім навпаки. Марксизм, даруйте, «не рекомендує» цього ні тим, хто «приєднується» («До того часу, поки відсутня національна незалежність, — пише Енгельс, — . . . народ історично не в змозі навіть обговорювати скількинебудь серйозно які б то не було внутрішні питання»),<sup>20</sup> ні тим, хто «приєднує» («Не може бути вільним народ, який пригноблює чужі народи»).<sup>21</sup>)

Або ось ще погляд Енгельса:

«На прикладі ірландської історії можна бачити, яке нещастя для народу, коли він поневоле інший народ. Всі англійські підлоти мають своє походження в ірландській сфері».<sup>22</sup>)

Взагалі цікаво проаналізувати багатющі думки Маркса й Енгельса про стосунки Англії до Ірландії: вони в багатьох питаннях стосуються історії російсько-українських відносин... більше того, Маркс і Енгельс прямо радять «роз'єднуватись» (так, так).

«Прямий абсолютний інтерес англійської робітничої класи вимагає розриву його теперішнього зв'язку з Ірландією».<sup>23</sup>)

Цитуючи цього листа, Ленін додає:

І Маркс . . . проповідує відокремлення Ірландії від Англії . . . Економічні зв'язки Ірландії з Англією, в 60-х роках минулого століття, були, звичайно, тісніші, ніж

<sup>20</sup>) К. Маркс, Ф. Енгельс, «Сочинения». Москва, т. 27, стор. 185.

<sup>21</sup>) Там же, т. 15, 1936, стор. 223.

<sup>22</sup>) Лист Ф. Енгельса до К. Маркса від 24 жовтня 1869 року. Там же, т. 24, 1931, стор. 240.

<sup>23</sup>) Лист К. Маркса до Ф. Енгельса від 10 грудня 1869 року, кн. Маркс, Енгельс, «Избранные письма», стор. 230.

зв'язки Росії з Польщею, Україною і т. п. «Непрактичність» і «нездійснимість» відокремлення Ірландії (хоча б в силу географічних умов і в силу неосяжної колоніальної могутності Англії) впадала в очі...

...Політика Маркса і Енгельса в ірландському питанні дала видатний, що донині зберіг величезне практичне значення, зразок того, як повинен ставитися пролетаріят гноблених націй до національних рухів, — дала пересторогу проти тієї «холопської квапливості», з якою міщани всіх країн, кольорів і мов поспішають визнати «утопічною» зміну кордонів держав, утворених насильством і привілеями поміщиків і буржуазії однієї нації.<sup>24)</sup>

Але, може, все таки, це все не стосується Росії, оскільки, як запевняли, російський народ ще з давніх давен «что немцу смерть, то русскому здорово»? Гай-гай, і про Росію є, спеціально про ті добровільні воз'єднання.

В статті «Про національну гордість великоросів» Ленін пише: «... Економічне процвітання і швидкий розвиток Великоросії вимагає визволення країни від насильства великоросів над іншими народами». Це майже дослівно те, що свого часу невтомно писав Герцен: «Росії треба скоріш розпустити частини, ніж притягти їх до центру».<sup>25)</sup> «Нам було б дуже шкода, якби Малоросія, наприклад, покликана вільно виявити свою думку, не зуміла залишитися при цілковитій незалежності».<sup>26)</sup>

У цитованому вище виступі Г. І. Петровського в Державній Думі (написаному, як ми згадували, Леніном), про це саме говориться:

Наші поміщики й офіційні кола стараються прицепити народові думку, що самовизначення націй згубно відіб'ється на державі. Але подивіться на Швецію і Норвегію: ось там культурні держави. Ви знаєте, що добровпорядження, цивілізація і освіта там у сто разів вище стоять, ніж у нас. У 1905 році Норвегія захотіла відділитись від Швеції, і що ж? Мирно і вільно вони відділились, не зважаючи на те, що Швеція має вдвоє більше жителів. Там не стали цькувати Норвегію, не стали підбурювати свій народ проти норвежців або на боротьбу з Норвегією, нав'язати їй гніт Швеції.<sup>27)</sup>

У роботі «Про право націй на самовизначення» Ленін схвально цитує такі слова Енгельса про Російську імперію: «Росія є володар величезної кількості вкраденої власности,

<sup>24)</sup> «В. І. Ленін про Україну», стор. 396, 391-392.

<sup>25)</sup> А. И. Герцен, Русские офицеры в рядах инсургентов. «Колокол», Лондон, 1861, № 161, стор. 1326.

<sup>26)</sup> Русским офицерам в Польше. «Колокол», Лондон, 1862, № 147, стор. 1214.

<sup>27)</sup> В. І. Ленін, «Статті і промови про Україну», стор. 210.

— тобто «пригнічених націй», пояснює Ленін — яку їй доведеться віддати назад в день розрахунку»...<sup>28)</sup>

... Маркс, Енгельс, Ленін уважали колоніалізм і гніт російського царизму найстрашнішим у світі, не в останню чергу тому, що він сягнув вершин фарисейства і цинізму у використанні найблагороднішої фразеології для найпідлілих справ, що він умів дуже надійно сховати суть за видимістю.

Повертаючись тепер до нашої розмови про «возз'єднання», «приєднання» і т. п., скажемо, що з усього вище наведеного логічно випливає елементарне міркування: якщо й варто відзначати відповідні дати (а, мабуть, варто, бо все таки це дуже визначні, поворотні моменти в історії відповідних націй), то використувати їхнє відзначення для ширшого висвітлення особливостей і форм російського імперіялізму, для роз'яснення ганебної і реакційної суті войовничого російського націоналізму і великодержавництва. (Саме такою виховною роботою партія в двадцяті роки виробляла відчуття корінної різниці між теперішнім Союзом республік і колишньою Російською імперією, а не поняття спадкоємности).

У нас же саме вщеплюється поняття спадкоємности. Спадок території, спадок «неотъемлемости», спадок «священних границ», спадок «непобедимости русского оружия», спадок «объединения вокруг русского начала» (отого самого, не зависного колись марксистам-комуністам) і російського «предводительства», спадок «старшого брата», спадок понять про виняткову роль і місію Росії щодо навколишніх народів і т. д. і т. п. — тільки висловлено все це в псевдоінтернаціоналістських фразах. Це не той спадок, яким можуть пишатися комуністи. Великому Ленінові було соромно за цей спадок, а пишався він зовсім іншим російським спадком, справді великим російським спадком, спадком революціонерів.

Ми сповнені почуття національної гордості і саме тому особливо ненавидимо своє рабське минуле (коли поміщики, дворяни вели на війну мужиків, щоб душити свободу Угорщини, Польщі, Китаю) і своє рабське теперішнє, коли ті самі поміщики, з допомогою капіталістів, ведуть нас на війну, щоб душити Польщу й Україну, щоб давити демократичний рух у Персії і в Китаї, щоб посилити зраю Романових, Бобринських, Пуришкевичів, яка ганьбить нашу великоруську національну гідність. Ніхто не винен у тому, що він родився рабом; але раб, який не тільки цурається прагнень до своєї свободи, але виправдує і прикрашує своє рабство (наприклад, називає задушнення Польщі, України і т. д. «захистом вітчизни» великоросів), такий раб є холуй і хам, що викликає законне почуття обурення, презирства й огиди.

<sup>28)</sup> В. И. Ленин, О праве наций на самоопределение, кн. «О национальном и национально-колониальном вопросе». Москва, 1954, стор. 199.

(Хай вдумаються в ці слова теперішні українофоби й іскоренителі «націоналізму». — І. Д.)

Не можна великоросам «захищати вітчизну» інакше, як бажаючи поразки в усякій війні царизмові як найменшого зла для дев'ять десятих населення Великої Росії, бо царизм не тільки пригноблює дев'ять десятих населення економічно і політично, але й деморалізує, принижує, збезчещує, проститує його, привчаючи до гноблення чужих народів, привчаючи прикривати свою ганьбу лицемірними, ніби патріотичними фразами.<sup>29)</sup>

Ці слова треба «кальоним железом» (хай би воно хоч раз у житті зробило добре діло) виписати на гарбузових лобках сьгоднішніх холуїв і хамів, що прикривають ганьбу минулого лицемірними, ніби патріотичними фразами і інсценізують коштовні «всенародні святкування» на місцях народних трагедій. Чи розуміють вони, що по суті повторюючи сьгодні версії царських офіціозів, як у трактуванні історії Росії, так і в трактуванні її взаємин з навколишніми народами, — вони вільно ставлять себе в позицію наступників цих офіціозів, а СРСР ототожнюють з колишньою Російською імперією? Що вони не більше, ні менше, як зраджують ленінізм, підмінюючи клясово-революційний підхід — великодержавницьким?

Все це робиться нібито в ім'я возвеличення російського народу та його місії. Алеж не в цьому його безсумнівна велич, і взагалі не можна так безоглядно, демагогічно оперувати словом «народ» там, де йдеться про складні історичні, економічні, соціальні процеси. Марксистки конкретно аналізують їх і там, де великодержавники і «патріоти» хочуть прикрити всякі нечисті справи словом «народ», «російський народ», — там марксистки знаходять конкретного російського поміщика, торговця, заводчика, чиновника, куркуля. Ось ще один приклад на те, як комуністи в роки революції ставили питання про відносини між росіянами і тубільцями на підкорених царською Росією землях. Це — уривок із співдоповіді в національному питанні на X з'їзді партії (тов. Сафаров):

1916 г. в одном Семиречье 35% киргизского деревенского населения вымерло... Другая цифра — утрата 70% скота — этими ж киргизами... Недоверие к русскому городу у туземцев впиталось в кровь с молоком матери. У киргизов даже есть пословицы, которые нередко употребляются еще и сейчас. Киргиз говорит: «Убей у русского отца и дай денег», «Если у тебя русский друг, держи камень за пазухой». Русский для киргиза в старое время — это урядник, полицейский, насильник, грабитель. Ясно, что тут нужен подход, чтобы приобщить неэксплуататорский элемент окраин к советской власти... Кто же там сумел проникнуть в пар-

<sup>29)</sup> «Ленін про Україну», стор. 408.

тию?.. Туда вошел старый русский чиновник. Раньше он надеялся на империалистов, но когда эта надежда рухнула, когда он увидел, что из Москвы и Петербурга непосредственной помощи от буржуазии и помещиков ожидать нельзя, тогда он понял, что в Туркестанской обстановке национальной вражды нужно создать какую угодно власть, но обязательно власть русскую. Таким образом партия там загрязнилась благодаря тому, что на первых порах мы не сумели привлечь в нее туземные пролетарские и полупролетарские элементы. А такие элементы есть, и если мы их сумеем привлечь, они честно и самоотверженно будут бороться под нашими знаменами. А на деле в наших рядах оказался коммунист-батьюшка, русский полицейский и семиреченский кулак, который еще до сих пор держит десятки батраков, имеет сотни голов скота и охотится на киргизов, как на дичь.

Во время революции там происходили такие ужасы, о которых пора сказать открыто, чтобы российские колонизаторские наклонности, которые еще живут у нас в рядах, были изжиты окончательно, чтобы резолюции Коминтерна не были для нас пустым звуком...

Русское великодержавное кулачество, которое волею судеб оказывалось «носителем» пролетарской культуры на окраинах, отбросило туземные массы в лагерь контрреволюции. Естественно, что на неразвитых в промышленном отношении окраинах русских пролетариев раз-два и обчелся, и в то же время, так как власть надо составлять исключительно из русских, за пролетариями потянулись кулаки и прочие.

И вот в силу того, что у всякого русского на окраинах была привилегия быть «пролетарием», власть составлялась из гнуснейших примазавшихся элементов, которые и с помощью советской власти и будучи в рядах советской власти устраивали всякие и всяческие контрреволюции... Вот то положение, товарищи, которое нами еще не вполне ликвидировано, вот то наследие, которое является наследием империалистических колониальных отношений. Это — автоматическое продолжение старых колониальных отношений под советской вывеской и формой...

По статистике Семиреченской области, за время революции русское кулацкое землевладение увеличилось с 57% до 70%. Заметьте, товарищи, за время революции, за время советской власти! И в то же время число вымерших киргизов по Семиреченской области увеличилось до 35%.

Здесь, товарищи, надо совершенно определенно сказать, что без восстановления трудовых прав на земле коренного населения окраин, населения буквально вымирающего, ни о какой советской национальной поли-

тике на окраинах не может быть и речи. В особенности это относится к киргизам, к башкирам, к целому ряду горских племен на Кавказе, где царское правительство в былые времена отдало лучшие куски земли у источников воды привилегированному русскому населению. Количество этих кулаков насчитывается, товарищи, сотнями тысяч. Сотни тысяч кулачества на окраинах, которое создавало живую силу империализма, жило и живет, пользуясь целым рядом привилегий в силу экономического господства, в силу того, что оно владеет огромным количеством земли.<sup>30)</sup>

Як контрастує ця серйозна і чесна, ця відповідальна й інтернаціоналістська розмова до сьогоднішніх солодко-сентиментальних «патріотичних» фальшивок про «допомогу братнього російського народу» — за умов царського колоніалізму!

І звернімо увагу: іменно ті російські комуністи-революціонери, які на зорі радянської влади справді подали руку братньої допомоги «нацменам», оголосивши нещадну війну російському великодержавницькому шовінізмові, відібравши землі та угіддя в російського куркуля і віддавши їх вимираючому місцевому люду, дбаючи про національне радянське самоврядування, кадри, культуру, освіту, — іменно вони не галасували про свою, росіян, допомогу і свою, росіян, місію, хоч вони, мабуть, і мали для того підстави. Навпаки, вони підкреслювали історичну провину Росії перед цими народами і свої дії у деколонізації розглядали між іншим і як відшкодування за цю історичну провину. Це цілковита (і прекрасна!) аналогія до того, як Маркс і Енгельс ставили питання про історичний борг англійської робітничої класи перед Ірландією.

Це було справді інтернаціоналістське, революційно пролетарське світовідчужання. Тепер же його підмінюють великодержавницьким, «єдинонеделімчеським», російсько-месіянським.

Постійне підкреслення то провідної ролі російського народу, то його особливої місії в історії сусідніх народів, то його постійної безкорисливої (односторонньої) допомоги і т. д. і т. п. — це все далеке від марксистсько-ленінського розуміння реального історичного процесу, далеке від революційно-класового світогляду. Як відродження в інших формах ненависної марксистам концепції «об'єднання вокруг русского начала», це не може не сприяти вихованню в певній, далеко не кращій, частини росіян свідомого чи несвідомого почуття національної вищости, а в інших народів Союзу — комплексу національної неповноцінності.

Зв'язана з цим широка «перетряска» минулого, загальновідомих фактів історії — в бік фальсифікації — виховує неповагу до правди, безпринципність, цинізм, що також несумісне з принципами комуністичного виховання.

<sup>30)</sup> «X съезд РКП(б); стенографический отчет». Москва, 1963, стор. 190-194.

Врешті, настирливе «корегування» дореволюційної історії Росії, історії Російської імперії в інтересах сьогоденної політики, бажання теперішню державність вивести з традицій минулої державності (не дарма ж у школах «Історія СРСР» починається не з наших часів, а є по суті історією російської імперії, яка переходить в історію СРСР, тоді як логічно треба, щоб історія СРСР таки була історією СРСР, а попередній період був історією ряду народностей, що тепер складають СРСР) — і у зв'язку з тим своєрідна «реабілітація» та прикрашування тієї поміщицько-бюрократичної державності з її «пободами», «воссоєдиненнями», «воинской славой» та «освободительством» — це все породжує підозру: чи не зарита тут якась хитромудра собака?

Виникає питання: кому і навіщо це все потрібне? Чи не достойніше було б виховувати молодь у душі ленінського розуміння національної гідності та інтернаціоналізму? У душі розуміння протилежності між російським великодержавництвом і російським патріотизмом, між російським великодержавництвом і інтернаціоналізмом? У душі чесного поводження з історією і розуміння трагізму тих явищ і процесів, які надто своєкорисливо осмислювалися сильнішою стороною, яка і «затвердила» свою версію? У душі не тільки словесної та задля «кодексу», а суттєвої, дійової, в глибині душі, як органічна потреба, виплеканої поваги, пошани, любови до всіх народів, вболівання за них. У душі глибокого і благородного розуміння й почування взаємної відповідальності нас, представників різних націй, за долю, за майбутнє, за культуру, за мову — за справжній розквіт — всіх націй, історично об'єднаних у Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

3) *Російський шовінізм як практика приписування росіянам того, що створено всіма народами СРСР.*

Однією із форм плутання Союзу РСР з «єдиною неделимой» є приписування росіянам того, що створено спільними зусиллями всіх народів СРСР. Чимало українських учених і мистців давнього і недавнього минулого досить безцеремонно, без усякої вказівки на їхню національну належність, атестуються як російські вчені і т. п. тільки тому, що через несприятливі умови за царату на Україні або через обставини особистої долі вони змушені були працювати за межами України. Це щодо минулого. Але аналогічні тенденції все відносити на рахунок Росії є і щодо актуальних явищ. Так, з буржуазної преси і з зарубіжної політичної фразеології, де СРСР послідовно ототожнюють з Росією і зовсім не потребують знати інших радянських націй, перекочують до радянської преси, а звідти і в свідомість людей формули типу «Русские запустили спутник», «Русские строят Ассуан», «Русские помогают народам Азии и Африки» і т. д. Зате ніколи не чути, скажімо, про ту допомогу, яку надає цим народам



такий член Організації Об'єднаних Націй, як Українська Радянська Соціалістична Республіка, про участь українців в усіх цих справах. А від тих самих народів Азії й Африки українці не чули жодного слова подяки, більше того, ті навіть не знають про існування такої нації, як українська, хоч її відсоток в отій «русской помощи» — чималенький. Багато молоді з країн Азії і Африки навчається в українських вузах, але більшість з них і не догадується, що вони користуються гостинністю і допомогою української нації, нації, що має свою культуру, мову, державність. Звичайно, винні не вони... До речі, останнім часом аргументація про неможливість викладати в українських вузах українською мовою поповнилася ще одним «доказом»: не можна, бо там навчаються чужоземці...

Про те, як наша преса і наші діячі навіть з якоюсь заповідливістю люблять потурати оцьому закордонному отожднюванню СРСР з Росією і невизнанню інших націй, свідчить безліч фактів, а серед них і чимало курйозних. Ось приклад. На міжнародному кінофестивалі в Мар-дель-Плята український фільм Київської студії ім. Довженка «Тіні забутих предків» дістав другу премію і був гаряче зустрінутий публікою. Але звичайно ж, «популярність» члена ООН України в світі така, що аргентинська публіка не знає про існування такої суверенної держави і такого народу, назва Києва їй нічого не говорить, і вона кричала «Віва Русія! Віва Москву!» Здавалося б, залишається тільки червоніти від сорому, що навіть імени твого народу не знають і тріумф його мистецтва відносять все на той самий російський рахунок. А от голова Держкомітету УРСР по кінематографії С. П. Іванов у газеті «Вечірній Київ» розповідає про це без тіні ніяковости, навіть не помічаючи невідомого гіркого сарказму долі...

Я певен, що ці і подібні явища нікому добра не дають... Російська нація — одна з найвеличніших і найславетніших націй світу — для своєї величі і слави цього не потребує. Навпаки, для культурного росіянина це тільки образливо.

#### 4) Російський шовінізм як національний нігілізм, псевдоінтернаціоналізм і псевдобратерство.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював небезпеку не тільки свідомого, але й несвідомого російського великодержавництва і шовінізму, який може бути зовсім «непомітним» для його носія, проте дуже шкідливим: він часто проявляється у формі національного нігілізму й поверхового фальшивого розуміння інтернаціоналізму. Ми вже говорили про нього в розділах другому і третьому.

Психологічно не важко зрозуміти його походження: з часів монгольської навали росіяни не знали національного поневолення, їхня нація впродовж століть була державною, пануючою. Питання національного буття чи небуття перед ними

трагічно не стояло; вони, як колись казали, «національно ситі», і не завжди могли розуміти «національно голодних», розуміти всю дошкульність і всю приховану механіку національного гніту. Не дивно, що серед них (хоч, звичайно, не тільки серед них) траплялося чимало людей, схильних недобачати національної кривди, недооцінювати національного питання, вважати його або вигадкою, або чимось таким, що негідне благородної людини, чимось таким, що заважає віддавати всі сили важливішим справам і служінню вселюдству. Були то люди, покарані нерозумінням того глибокого двостороннього зв'язку, який існує між проблемами загальнолюдськими і національними, як між цілим і складником; невідчужанні тієї невідшкодованої втрати, якої зазнає «вселюдське» від послаблення чи знекровлення своїх джерел — націй. (А втім, будь-яке ущемлення своєї нації вони швидко відчули б).

Є чимало людей, які запевняють, що вони інтернаціоналісти, що вони люблять і Україну, і Грузію, і Латвію і т. д., навіть по-братньому люблять, і що тим більше їх обурює, коли хтось із українців, грузинів, латишів тощо підкреслює свою особність, свою неприналежність до Росії. «Навіщо нам відрізняться по націях, ми ж усі — брати», — щиро ремствують такі товариші. Справді тут є прикрість. Але давайте спокійно подумасмо, звідки вона походить. У щирості їхньої любови не сумніваємося. Але любов — це ще не все. І найщиріша, і найсильніша любов може образити, а може й становити загрозу предметові любови. Це буває, наприклад, коли люблять як своє, як щось від себе невідділиме, невідрізниме, не усвідомлюють особності, незалежності особності, незалежності й самодостатності предмету любови. Істинна любов від такої наївно-еґоїстичної відрізняється тим, що вона усвідомлює всю особність, індивідуальність, суверенність, всю «позатобю» і «безтебе-сутність» предмету любови, і не тільки усвідомлює, а й підноситься до найвищих меж поцінування і цим поцінуванням надихається. Отже, така любов і не буде ображена, якщо об'єкт дасть зрозуміти свою окремість.

Пояснимо історичним прикладом, над яким варто задуматися деяким із тих товаришів, хто щиро любить Україну. Україну, взагалі кажучи, любили всі. Звичайно, хто за що і хто як. Дуже любили її, наприклад, російські царі. Я говорю це без іронії, — це справді було так, вони її любили так, «как я (Єлисавета Петрівна, цариця — І. Д.) возлюбила народ сей милый и незлобивый». А Катерина II навіть мріяла перенести столицю на Дніпро: дуже їй сподобалися «благоприятственный воздух и теплота климата». (Це зворушливе визнання можна прочитати в щоденнику, який вів її секретар Храповицький). Усі казенні російські патріоти дуже любили «благодатный юг» — Малоросію, і всі поміщицько-бюрократичні п'явки, і вся крамарсько-чиновницька сарана любили Україну. Але що найкраще — принципові українофоби й войовничі російські націоналісти найсильніше любили її, люто, неподільно, на смерть, по-братерському.

Ось що писав, наприклад, один з ідеологів слов'янофільсько-панрусистського варіянту «общего отечества» Іван Аксаков (син відомого письменника), затаврований свого часу Шевченком як кріпосник і «поборник розги», — в своїй газеті «День»:

В отношении к древним русским областям, населенным нашими кровными, единоверными братьями, малоруссами, червоноруссами, белоруссами, Россия опирается на несомненное из всех прав, — нравственное право, или вернее сказать, на нравственные обязанности братства.<sup>31)</sup>

Ці «нравственные обязанности братства», виявляється, і не дозволили І. С. Аксакову визнати за білорусами й українцями елементарні права, які він фальшиво декларував; ця «нравственность» і зобов'язувала присвоювати чуже:

Мы стоим за полную свободу жизни и развития каждой народности...<sup>32)</sup>

Але:

Белоруссов мы считаем своими братьями, по крови и по духу, и думаем, что русские всех наименований (! — І. Д.) должны составлять одну общую сплошную семью.<sup>33)</sup>

Малороссийского вопроса для Малороссиян вовсе и не существует.<sup>34)</sup>

Малороссийского вопроса не существует уже и потому, что этот вопрос обще-русский, земский, народный, вопрос всей русской земли, столь же близкий жителю Пензы, как и жителю Волыни. Заднепровская Украина и Белоруссия — не завоеванный край, о котором можно спорить, а часть живого тела России: здесь нет места ни вопросу, ни спору.<sup>35)</sup>

Як бачимо, колоніялізм може проявлятися не тільки у формі прямої дискримінації, але й у формі «братерства», і це останнє дуже характеристичне для російського колоніялізму (вище ми вже цитували офіційний заклик до братерства в Державній Думі).

Кому не відомо, хоча б з творів В. І. Леніна, ім'я М. Н. Каткова, вірного цербера самодержавства, ненависника революції і визволення народів, лютого і невтомного україножера?

<sup>31)</sup> І. Аксаков, Наши нравственные отношения к Польше, кн. «Полное собрание сочинений», т. 3, стор. 7.

<sup>32)</sup> І. Аксаков, Ответ на письмо, подписанное «Белорус», там же, стор. 15.

<sup>33)</sup> Там же, стор. 16.

<sup>34)</sup> І. Аксаков, По поводу письма Ригера о польском вопросе, там же, стор. 134.

<sup>35)</sup> Там же, стор. 132-133.

Це ім'я — символ «тюрми народів». Так от саме він люто заперечував не тільки самовизначення націй, а й найменшу національну автономію, заперечував з мотивів «братерства» й «інтернаціоналізму»: «Нам хотят навязать такое устройство, которое было бы именно основано на национальной розни».<sup>36)</sup> І знову він, М. Н. Катков, любив Україну, як ніхто, сильно і щиро.

Мы любим Украину, — любим как часть нашего отечества, как живую и дорогую часть нашего народа, как часть нас самих, и потому-то нам так ненавистна всякая попытка внести чувство моего и твоего в отношения Украины и России. Мы любим Украину со всеми ее особенностями (! — I. Д.), в которых видим залог будущего братства и разнообразия в общем развитии нашей народной жизни. (Бачите, який інтернаціоналіст! Навіть більший, ніж деякі теперішні! — I. Д.). Мы не понимаем, мы не признаем никакого соперничества между украинцами и русскими. Мы видим в этом самую фальшивую и вредную мысль. Мы любим Украину, своеобразный характер ее детей, поэзию ее преданий и мелодий: ее напевы так же близки и родственны нам, как и песни, оглашающие Волгу. Мы весьма далеки от того, что-бы осуждать тех украинцев, которые пристрастны к своей родине. Местный патриотизм есть весьма почтенное чувство, но оно не должно исключать патриотизма более широкого; интересы родины не следует противопоставлять интересам отечества».<sup>37)</sup>

Майже все тут нібито «правильно» і навіть «благородно». Чому ж тоді вся передова Росія вважала Каткова глашатаєм деспотизму і, зокрема, ворогом національностей, особливо ж україножером? Чому як такого його затаврував Ленін? Може, тут якась помилка, чи, може, подібна його оцінка має на увазі не такі, а інші його погляди? Ні, саме такі, і помилки немає. Подібні речі говорила вся офіційльна Росія. Вся офіційльна Росія саме так любила Україну, тільки б не було поділу на «твое» і «мое» (бачте, проти «егоїзму» і «роз'єднання по націях»!). У разі потреби, під тиском обставин, вона все готова була за Україною визнати, крім одного: права «противопоставлять интересы родины интересам отечества», тобто права бути собою, Україною. Тоді саме розвивалася теорія про Російську імперію як про «общую родину» десятків національностей, і, наприклад, після розкриття Кирило-Методіївського братства шеф жандармів граф Орлов дав вказівку пильно стежити за тим,

<sup>36)</sup> М. Н. Катков, «Собрание передовых статей „Московских ведомостей“». Москва, 1887, стор. 270.

<sup>37)</sup> Там же, стор. 117-118.

щоб вихователі і письменники провадили свою діяльність в душі і згідно з цілями уряду... , не даючи переваги любові до рідного краю над любов'ю до батьківщини-імперії, відкидаючи все, що може цій любові (тобто, любові до батьківщини-імперії — І. Д.) шкодити... , щоби усі висновки учених і письменників ішли в напрямку піднесення не України, Польщі та інших окремих країв, а Російської імперії народів, що її складають

і щоби відводити людей від «думок про можливість самостійності та про давню свободу підвладних Росії народів».<sup>38)</sup>

Як бачимо, верховодам імперії, як і ідеологам великоруського шовінізму не важко було бути «інтернаціоналістами». Але їхній «інтернаціоналізм» — «інтернаціоналізм» грабіжника, який захопив ласі шматки і не хоче їх повернути назад, і починає «усовищати» жертву: як негарно і відстало ділитися на «мое» і «твое», як не по-братерському, чи не краще й далі бути разом і дбати про «спільне» добро...

Ось чому прогресивна Росія вважала Каткова символом гніту й обману, ось чому Ленін картав «катковщину», ось чому катковщина — «любвеобильное» україножерство, «інтернаціоналізм» крайнього російського великодержавного шовініста. Ось чому не може не тривожити той факт, що сьогодні дехто починає повторювати фразеологію Каткова та інших «общероссов».

Хай цей історичний епізод (а подібних — тисячі) послужить уроком: не все те інтернаціоналізм, що на інтернаціоналізм виглядає, що зве себе інтернаціоналізмом, що хоче себе інтернаціоналізмом зарекомендувати. І не все те націоналізм, що противна сторона оголошує націоналізмом чи «сепаратизмом». Не все те братерство, що на братерство претендує. Не все те любов, що само себе любов'ю називає. Не будемо шукати ніяких аналогій. Але коли хтось говорить про любов, здивімося: про себе ця любов дбає, чи про того, кого любити? Істинна любов до іншого народу чи до інших народів означає, що ми хочемо бачити його самого собою, а не подібним до нас; хочемо бачити його поза нами і поруч нас як незалежного і рівноправного, а не як частину нас самих; ми готові помагати його самостановленню, а не уподібнювати до себе. Існування людини потребує існування інших рівноцінних людей, існування нації потребує існування інших рівноцінних націй.

Коли «інтернаціоналіст» нарікає на те, що якийсь «націонал» не поспішає в його обійми, «відгороджується», «чіпляється» за свою окремішність, «консервує» свою культуру й мову, — знаймо: його «інтернаціоналізм» — «інтернаціоналізм» російського великодержавного шовініста. Його любов — це жадоба привласнити й проковтнути.

<sup>38)</sup> «Т. Г. Шевченко: документи і матеріали». Київ, 1964, стор. 55.

Коли великоруський комуніст наполягає на злитті України з Росією, його легко запідозрять комуністи в тому, що він захищає таку політику не з міркувань єдності пролетарів у боротьбі з капіталом, а через передсуди старого великоруського націоналізму, імперіялізму.<sup>39)</sup>

Критерієм щирости й інтернаціоналізму в цьому питанні для Леніна було одно: визнання чи невизнання за Україною безумовного права на цілковите відділення, на повну державну самостійність. Ленін це право визнавав беззастережно, а кріпосники, «прогресисти» і тому подібні «єдинонеділимці» чи федералісти — або не визнавали, або визнавали з «оговорочками». Ось у чому суть справи.

Зовсім інше питання — про доцільність або можливість такого відділення у кожний обговорюваний момент. Ленін застерігав, що постановка цього питання залежатиме від того, наскільки певно задовольнятимуться в майбутньому Союзі національні інтереси республік. Ось де зв'язок між обома питаннями. Тільки при умові цілковитого визнання і глибокого розуміння права України на відділення і самостійність, — можна бути здібним проводити в Союзі таке національне будівництво, при якому цілком задовольнятимуться національні потреби, і питання про акт відділення не стоятиме навіть у реторичній формі.

### 5) Українофобія

Чи існує сьогодні на Україні україноненавистництво? Багатьох це питання здивує. Але не всіх. Я певен, що знайдеться немало українців і навіть неукраїнців, які не лише ствердять, що існує, але й наведуть факти з власного досвіду.

Спершу домовимося про те, що українофобія не обов'язково означає бажання скручувати в'язи кожному українцеві (хоч є і подібні настрої: сам Й. В. Сталін, як відомо з матеріалів XX з'їзду партії, сильно журився тим, що фізично не може вислати всіх українців на Сибір). Може бути українофобія ліберальна і навіть вищою мірою інтелігентна. Вище ми бачили, що буває українофобія і з великої любови до України як «жемчужини» Росії, з надто своєрідного розуміння братерства і т. д. Можна любити Україну як поняття етнографічне і одночасно ненавидіти як поняття національно-політичне. Так любили Україну всі принципові вороги українського сепаратизму, від Катерини II (її знамениті філіпіки проти «черкасишек» за «развратное мнение, по коему почитают себя народом от российского отличньм», за «фальшивые и им несвой-

<sup>39)</sup> «В. І. Ленін про Україну», стор. 626.

ственные республиканские мысли») до відомого «прогресиста» Петра Струве, який так оформлював цю ідею — за Україну проти «українства» і «націоналізму»:

Я полагаю, что, будучи по традиции украинофильским, русское прогрессивное общественное мнение должно энергично, без всяких двусмысленностей и поблажек вступить в идейную борьбу с «украинством, как с тенденцией ослабить и отчасти даже упразднить великое приобретение нашей культуры — общерусскую культуру».<sup>40)</sup>

Яку оцінку дав Ленін цій високоцивілізованій українофобії, — відомо.

Наскільки ж треба бути національно і морально невихованою, відсталого людиною, щоб і сьогодні повторювати щось подібне, тільки по-іншому сказане! А таких «інтелігентних» людей чимало, їхнє кредо: «Я Україну люблю, но ненавижу националистов», при чому при найменшому з'ясуванні виявляється, що під «націоналістом» розуміється кожен українець, в якого лишилося хоч трохи своєї національності. («За-чем они цепляются за эту свою „мову“?»).

Але є і українофобія одверто людожерського характеру. Під час згаданого вже інциденту з Шевченківським вечором на верстатобудівному заводі голова фабзавкому цього заводу Глазирін перервав читання віршів криком: «А вы переведите на человеческий язык, мы бендеровского не понимаем!».

А чи не на знак особливої довіри до щирости і правильности політичної лінії Глазиріна його послали в складі української делегації на VI Всесвітній конгрес профспілок у Варшаву? Добрі ж люди репрезентують Україну в міжнародних організаціях! Коли в 1963 році Клуб творчої молоді організував вшанування пам'яті І. Франка і похід із смолоскипами до його пам'ятника, в натовпі на Хрещатику чулися вигуки: «Та смотри, бандеровцы! Как их много!». Всі це чули і знають, так само, як знають про неймовірний, незнаний ні в одній цивілізованій країні вчинок викладачки медичного інституту, доцента (!) Тельнової, яка блюзнірствувала на пам'ятнику Т. Г. Шевченкові. Звичайна річ, Тельнова не тільки не була покарана, а, навпаки, все було зроблено, щоб неутралятувати наслідки непередбаченої ініціативи випадкових свідків і «зам'ять это дело». Воно й зрозуміло: біля пам'ятника Шевченкові, як показало 22 травня 1964 і 27 квітня 1965, у нас хапають зовсім інших людей...

Подібні приклади можна було б помножити. А скільки разів кожен з тих, хто наважується в Києві говорити по-

<sup>40)</sup> П. Струве, Общерусская культура и украинский партикуляризм; ответ украинцу. «Русская мысль», Москва, 1912, № 1, стор. 86.

українському на вулиці, в трамваї і т. д., — відчував на собі насмішливі, презирливі чи ненавидячі очі, чув на свою адресу тихі чи голосні лайки! А ось рядова розмова в кіно-театрі: біля кінофільму «Сон».

— Ты видел, как бандеровцы прут на этот фильм?..

— А ты знаешь, кто такие бандеровцы?

— Знаю. Мне много не надо. Я б их, гадов, всех... (красномовний жест).

А ось одна мамаша розповідає другій: «Мой сын из-за этого украинского языка не пошел в школу. Он так ненавидит учительницу украинского языка. Он ее называет „бандеровка“ (задоволений сміх обох мамаш).

Ось хлоп'я другої класи заявляє: «Ух, как я ненавижу этот украинский язык». В нього ще немає ніяких переконань, але це вже є. Воно запитує: «Мама, а Богдан Хмельницкий был храбрый?»

— Как тебе сказать...

— А он был русский?

— Украинец.

— Украинец?! — кривиться розчаровано дитина.

Дитина вчиться в «українській» школі, в столиці України... І дитина далеко не випадкова: в її колі більшість так думає... Уявляете собі, яке пекло, пекло працювати в такій школі вчителем української мови! Як важко, майже неможливо передати дух української літератури. І якою смішною, безсилою і нудною мусить здаватися самому навіть учителеві ця література, препарована для таких слухачів у залізні пра-вильних підручниках.

Звідки це йде? Чи таке питання хоч раз ставили собі люди, які спеціально займаються питанням, де береться «український націоналізм»?

Подібні приклади можна наводити сотнями. Коли доводиться говорити про це, «ответственные товарищи» гадливо фиркають: знайшли про що говорити! Базарні розмови!

Дорогі «ответственные товарищи»! Ваше зневажливе й нетерпляче фиркання свідчить тільки про те, наскільки глибоко нездібні ви засвоїли лєнінський підхід до справи. Лєнін вчив, що всяка політика реально проявляється в щоденному побуті мільйонів. Газети не всі читають і не всі їм вірять. А от побут для всіх реальний і на всіх впливає. Ви ще наведені факти і їм подібні — реальні побутові наслідки політики негласного потурання російському великодержавному шовінізмові (свідомого чи несвідомого). Під впливом подібних фактів Лєнін говорив про «великорусскую шваль» і про необхідність смертельної боротьби з російським шовінізмом, а ви говорите, що все це дрібниці, дурниці і ворожі вигадки, що все гаразд, скрізь і всюди панує цілковитий інтернаціоналізм і т. д. і т. п., от коли б ще тільки остаточно викоринити український, грузинський, латиський і т. д. «націоналізми»...



Ще донедавна так само заперечувалася і наявність в СРСР антисемітизму. Боже мій, який то був смертельний гріх і нетакт, політична безграмотність — сказати про антисемітизм! Хрущов, аж запінювався, доводячи, що такі питання ставляться за американські долляри. Він невтомно і з повним знанням справи перераховував імена євреїв — учених, артистів і т. д. (особливо любив натискувати на те, що навіть в уряді є євреї — міністер Димшиць — і що євреї є навіть серед конструкторів спутника). Так, ніби справа в цьому, ніби досить вигнати антисемітизм (чи українофобство) з свідомої політики, як воно зникне всюди, в тому числі і з вирішальної сфери — практичного життя, щоденного побуту.

І ось тепер після стількох ціцероніяд, ереміяд, лазаріяд і нікітіяд — нібито вирішено нарешті повернутися до Леніна: газета «Правда» в передовій від 5 вересня 1965 закликає, словами Леніна, до «неустанной боротьбы» з антисемітизмом. Що ж, добре, що хоч пізно це сказано, але ж могло бути набагато раніше. Сказано і . . . підшито газету. А коли ж і як почнеться «неустанная боротьба»?

## «Перекручення подвійного характеру» в УРСР

Антін В. Івахнюк

### ЗВІТ ДЕЛЕГАЦІЇ ЦК КП КАНАДИ З ПОДОРОЖІ НА УКРАЇНУ

У січневому бюлетені ЦК Комуністичної партії Канади «В'юпойнт» (ч. 1 за 1968) опубліковано звіт партійної делегації з відвідин України. Український переклад звіту (повних 8 сторінок) поданий у прогресистському (комуністичному) тижневику «Життя і слово» (Торонто, Канада) від 1 січня 1968, і з нього ми користуємось.

Із звіту довідуємося, що пленум ЦК КП Канади вже в січні 1967 постановив вислати делегацію на Україну «з місією розвідати і обговорити політику та досвід Комуністичної партії й уряду України по національному питанню». Така делегація у складі двох англійців (Тім Бак та Біл Росс) і чотирьох українців (Антін Білецький, Василь Гарасим, Петро Кравчук та Юрій Соломон) виїхали при кінці березня на Україну, де пробула двадцять два дні.

Звіт, що його прийняв «мітинг Центрального комітету Комуністичної партії Канади, що відбувся 16, 17 і 18 вересня 1967 в Торонті», резюмує розмови з різними партійними відповідальними колами на Україні, порушує цілу низку пекучих питань, наводить заяви керівних представників УРСР і, нарешті, подає висновки членів делегації з того, що вони чули і що вони бачили, підкресливши суперечності між заявами і дійсністю, між конституцією і практикою.

Звіт своєю спізненою появою викликає здивування та припущення, що в партії були сили, які противились публікації звіту в такому оформленні. Адже, в основному, незважаючи на часто плутану та суперечливу фразеологію, звіт не похвальний для СРСР і поготів для його адміністративних виконавців у Києві. А вже висновки делегації вдаряють в основи судівництва, що стоїть не на сторожі законности, а російської імперіяльної політики. Це ж у перше чужа комуністична партія офіційно сказала деяку правду про дійсність на Україні.

*Було б перебільшенням казати, що за короткий час нашого перебування на Україні наша делегація знайшла повну відповідь, яка задовольняла б кожного її члена по всіх питаннях, якими ми були зацікавлені.*

Тут треба підкреслити, що формально делегація розглядала ці питання з партійної настанови. «Це не є українське питання в Канаді, це — партійне питання».

У звіті стверджено, «що делегація була потрібною і що її місія була цінною», хоч «вона повинна була виїхати багато раніше». Іншими словами, якби делегація сказала правду про стан України й українського народу раніше, як це робила національна преса, український комуністичний («прогресистський») рух у Канаді не був би зазнав таких дошкульних ударів не тільки від «буржуазних націоналістів», але також від власного рядового членства, що розчаровувалось і відходило, побачивши пропагандивний обман.

Далі звіт виразно заперечує порожнє твердження радянської пропаганди про «найкращу розв'язку національного питання» в СРСР, твердження, яке українська комуністична преса в Канаді сліпо повторювала на своїх сторінках.

*На Україні є проблеми, які стосуються національного питання, як також там є проблеми відносно інших аспектів всебічної боротьби за те, щоб збудувати соціалізм і йти вперед до комунізму. Не потрібно знати точно, яке є обвинувачення проти людини в робленні нею політичних помилок і, насправді, можна знати, які є ці помилки і засуджувати їх беззастережно, та все одно доводиться визнати, що такі помилки є виявом проблеми.*

*Життєво важливий факт, який вплинув на членів нашої делегації, є той, що є визнання існування проблем і вони розв'язуються на Україні.*

Це підтверджував Шелест, перший секретар ЦК КП України та член політбюро КПРС; підтверджувалось воно і в міністерствах, і в Академії УРСР. Одначе, на думку делегації, для розв'язки питання

*... необхідний елемент взаємних уступок. У суспільно-му житті найкращими розв'язками є ті, які приймаються, бо вони відповідають дійсності, а не «розв'язки», що нав'язуються комусь.*

Заяви, розмови та твердження київських заправил виявляють якнайпроглядніше їхнє національне, духове та політичне вбожество, нестачу будь-якої логіки в державницькому мисленні, а понад усе — занепадання в них української гідності та національної гордості. Звіт дає для цього прикладу.

Річ ясна, мова, шкільництво, тиражі видань, арешти і суди становлять основу звіту. Делегація відвідала окремих представників режиму, керівників установ, а також письменників, порушуючи відповідну проблематику. Як же ж це все з'ясується?

Коли Шелест у заяві (тобто в теорії) рішучий, інші вдаються до «перекручень подвійного характеру». Шелест заявив делегації:

*Так, деякі товариші деколи висловлювали помилкові думки про те, що вони називають злиттям мов, але тільки дурень може гадати, що російська мова стане панівною на Україні.*

Цю недвозначну Шелестову заяву заперечують і дійсність на Україні, і заяви його власних співробітників чи керівників різних установ (Скаба — «секретар по ідеології» в ЦК, Білодід — відомий теоретик «двох рідних мов», Даденков — міністер вищої освіти та інші). Всі вони вдаються до «плетення слівес», до «перекручень подвійного характеру», замість речевости, і всі вони порівнюють сучасний стан України з до-революційним («перед жовтневою революцією було...»), ніби світ стоїть на місці й нічого в ньому не змінилося за п'ятдесят років. Адже і в Африці відбулися великі зміни за той час: колишні колоніальні народи стали самостійними державами, і без «жовтневої революції»!

Далі, всі вони обмежуються порівнянням, як то було за царської Росії, а як тепер на Україні, начебто не було поза Росією — в Галичині, на Буковині, на Закарпатті — жадного національного життя та розвитку. З цих порівнянь наявно бачимо, що у свідомості радянських керівників, СРСР є по суті продовженням колишньої Росії під іншою назвою. Якщо ж згадується якась діяльність, то це було «за кордоном» (звичайно — Росії). Отож письменник В. Козаченко твердить: «... перед жовтневою революцією єдині українські твори, які видавались, були друковані за кордоном або нелегально».

До «перекручень подвійного характеру» належать заяви міністрів, узагалом і різні статистичні дані, «діалектика» про українськість шкільництва та становище української мови. Це все виявляє в таких представників повне зламання українського «я» і пояснює, чому вони так легко переходять на будівництво імперії, як це було й за царських часів. З того, що — скажімо — Підгорний є президентом СРСР (він же тепер для світу — Подгорний!) Україні зовсім не краще, як і не було їй краще, коли Безбородько був канцлером Російської імперії.

Візьмімо декілька прикладів цих «перекручень подвійного характеру». Делегація питала в деяких міністерствах, якою мовою вони ведуть листування, і встановила на основі протоколів чи копій листування, що українською. Звичайно, при цьому немає мави про міністерства чи установи всесоюзного характеру.

Ті, хто вірять, що проводиться русифікація України, — заявив міністер культури Р. В. Бабійчук — є або погано поінформовані, або вони заперечують дійсність.

Проте інший факт заперечує твердження Бабійчука, коли директор Державного видавництва говорить про тиражі українських і російських видань на Україні.

*Взагалі, пропорція книжок, журналів і газет, друкованих українською мовою, зростає. Як на приклад він вказав, що тираж журналів, друкованих в українській мові, зріс на 20 процентів від кінця 1965 року, тоді як тираж у російській мові не збільшився. Дитячі газети і журнали в українській мові мають тираж понад 400 тисяч кожного випуску, а тираж газет і журналів, видаваних російською мовою, є наполовину менший — 208 000.*

«Діалектика» — хоч сядь і плач! Куди ще далі зростає російським дитячим виданням, якщо вони вже досягли половини тиражу українських видань? При цьому, річ ясна, промовчано статистичні дані про кількісне співвідношення українських дітей і російських, бо вони виявили б, яке упривілейоване місце посідають російські діти на Україні! Не треба й згадувати, що навіть без російських видань, які виходять на Україні, республіка буквально залита виданнями, що імпортуються з самої Росії.

Подібне стосується телевізійних передач:

*Дев'яносто п'ять процентів наших домашніх передач є в українській мові. П'ять процентів не є в українській мові, вони включають кілька інших мов. Ми транслюємо новості і спеціальні повідомлення прямо з Москви по-російськи протягом періодів, які становлять разом 10 годин денно. Ми транслюємо в українській мові 20 годин денно.*

Отже, одна третя — російською мовою! Хіба ж іще треба згадувати що саме по-російському, а що по-українському? Звичайно ж, російська мова на Україні для «вищого стилю», а українська для доярок, свинарок, для колгоспу, словом — «для домашнього обихода», бо, як пише у скарзі Іван О. Кандиба до Шелеста, в суді судді не хотіли говорити по-українському, щоб «не портить русскої речі собачьим наречием».

Міністер освіти П. П. Удовиченко також почав з порівнянь, що «перед жовтневою революцією не було ані однієї державної школи з українською мовою навчання», і знову забув, що західні області — також Україна, а там такі школи були. Правда, це не було в «царській Росії», але в Австрії, певне в його розумінні — «за кордоном».

Він дав такі рожеві дані й таку рішучу заяву: «Від імені міністерства освіти я мушу категорично заявити, що навчання української мови є нашим першим фронтом». На це делегація зробила зауваження:

*Багато з цих інформацій, одержаних прямо від міністра освіти, є відмінні від враження, яке дуже поширене в Канаді; такі відмінні по суті, що делегація була спонукана критично досліджувати факти, подані в статистичних даних, і в шкільних плянах навчання.*

Тож делегація поставила питання про мову навчання. Відповідь була, що «основною мовою навчання є українська». На дальші допитування про технічні школи, відповідь була така:

*Міністер пояснив потребу розрізняти технічні школи від технічних інститутів. Поперше, інститути використовують визначних вчених і спеціалістів у своїй діяльності з різних частин Радянського Союзу, так як технічні інститути в інших республіках використовують визначних вчених і спеціалістів з України.*

*Подруге, треба пам'ятати, що багато українських технічних інститутів є інститутами для всього Радянського Союзу в своїй діяльності. У тих інститутах, як ось в Інституті студіювання нафти і газу, більшість є з інших республік і сподіваються повернутись до них. Крім того, характер таких промисловостей, як техніка штампування металів, електричного зварювання, мистецтво і техніка проектування та будови кораблів, кібернетика, плянування міст і будівництво та інші модерні спеціальності є такі, що люди з науковим ступенем хочуть бути здатними робити успіхи у своїй професії і відокремити свою роллю в прогресі до комунізму денебудь у Радянському Союзі. У тих інститутах, які своїм характером є всесоюзними, хоч знаходяться на Україні, природним є, щоб російська мова була мовою, в якій ведеться навчання.*

Отже, природно буде підкреслити, що це є весь «віз та перевіз» «суверенности УРСР», як і природно вирінає питання «рівної між рівними». Але чи ці «українські міністри» із своїм «суверенним мисленням» поставили собі будь-коли запитання: чи, наприклад, у Польщі викладали б російською мовою, тому що з Росії приїхало багато студентів? Або це промовистіше: чи в Словенії викладають сербською чи хорватською мовою, тому що словенські професійні сили шукають собі праці по всій Югославії? Проте для нас ясне одне — на Україні створено такі умови, що без російської мови ні кроку наперед. Ті умови кожному, хто пнеться вгору, повинні підшпигувати, що українська мова не потрібна, що це зайво ви-

трачати на неї час і краще користуватися з російської. А створення таких умов є наявним грубим російщенням України.

Міністер вищої освіти Ю. М. Даденков, само собою, також почав з того, що «перед жовтневою революцією...». Він навів багато статистики, мовляв, скільки студентів українців, а скільки росіян, але про викладову мову у вищих школах не згадав ні слова. Звичайно, кожному відомо, вона ж російська — принаймні в основному.

Делегація, усвідомивши, що «свобідний вибір батьками (якою мовою їх дитина повинна навчатись) вказує на спрямування», поставила таке запитання:

*Чому в такому разі нема українських шкіл у Москві або Казахстані, чому в Києві, наприклад, можна почути дуже багато російську мову на вулицях, справді так багато [ , що] виглядає, що вона є привілейованою мовою? Міністер відповів: Кожна особа, яка переходить працювати в іншу частину Радянського Союзу, робить це тому, що він чи вона хоче цього на основі існуючої ситуації. Переважно вони виїжджають на якийсь період. Ті, хто залишаються там, хочуть, щоб їх діти були підготовлені працювати там і мали успіх в ремеслі або професії свого вибору. У Москві нема домагання українців на окремі школи. У Львові є домагання росіян на російські школи. Товариш, який говорив про велику кількість людей, що говорять по-російськи на вулицях, каже, що це дало йому враження, що російська мова є привілейованою мовою. Я мушу сказати вам, товариші, щоб ви мали на увазі той факт, що Київ має мішане населення, можливо, половина людей не є українського походження.*

*Усі ці питання допомагають ілюструвати факт, що національне питання є дуже, дуже складне. Ленінізм учити, щоб ми розв'язували національне питання збагаченням національної культури українського народу без обмеження розвитку соціалістичного інтернаціоналізму. Це — критерій, яким наша політика і наша практика випробовуються в житті. Судячи по цьому або іншому важливому критерію, ніхто не може сказати, що українські люди є другорядними громадянами в нашому Союзі. Ми є рівними братами з усіма іншими членами-націями нашого Союзу в усіх відношеннях.*

Оця довша цитата міністра вищої освіти якнайпромовистіше характеризує «перекручення національної політики — перекручення подвійного характеру — як національного нігілізму, так виявів великодержавного шовінізму». Значить, коли українці виїжджають в інші частини СРСР, вони мусять знати російську мову; а росіяни, коли приїжджають на Україну, домагаються своїх шкіл. Українська мова їм не потрібна. Оце й значить — «бути рівними братами... в усіх відно-

шеннях!» Але насувається питання: чому росіяни напливають на Україну, а українці примушені виїжджати на працю в Росію? Мабуть, тому, щоб задокументувати, як на практиці здійснюється принцип «бути рівними братами».

Повний національний нігілізм і «перекручення подвійного характеру» виявилися в академіка І. К. Білодіда (чи — відповідно по-російському — Белододеда). Він і собі почав з порівнянь, що «перед жовтневою революцією...» і що «перед жовтнем українська мова була пригнічена державою, навіть на Україні. Сьогодні вона процвітає...»

Делегація домагалася вияснення, чому

*Радянське посольство у Вашингтоні опублікувало заяву, що російська мова є державною мовою СРСР. Чи так? А якщо так, то чому? [...] Ми чули багатьох депутатів-українців, які говорили по-російськи в особистій розмові. Чи це є вираз становища російської мови в межах партії? Це не є питання про їхнє право, але питання про статус української мови у межах сім'ї радянських народів.*

Ось вияснення українського національного нігіліста:

*Я викладав українську мову і допомагав їй розвинути 24 роки. Але кожна мовина говорить відповідно до свого смаку, і межа встановлюється тільки її здібністю. Відносно аргументу, що наша мова не має перспективи, або про те, що деякі люди на Україні думають, що вона не має перспективи, я мушу сказати, що делегат, який поставив це питання, не дав конкретного прикладу на таке офіційне ставлення до української мови і не міг його дати. Правдою є, що українська мова процвітає. Всі національні мови в Радянському Союзі процвітають.*

*Твердження, що українська мова понижується, є брехнею. Але коли ми кажемо, що національні мови процвітають, це ніяк не суперечить фактові, що є збільшення вжитку російської мови, це природний спонтанічний процес життя.*

Можна б сказати, що за таке ставлення до своєї рідної мови в Африці його з'їли б саме «відповідно до свого смаку!» Адже таке зростання вживання російської мови на Україні, накинене імперіальною російською політикою (всесоюзні міністерства, тобто російськомовні установи в «суверенній УРСР» тощо), таки дошкульне для свідомого українця приниження його рідної мови. Говорити ж про це, як про «природний спонтанічний процес життя», — це вже моральне нехлюйство українця-академіка.

Наскільки в таких, як Білодід, затрачена українська гідність (якщо не вважати це свідомим вислужництвом ро-



сійській великодержавній політиці), можна бачити з порівняння з іншими народами, навіть т. зв. соціалістичними. Чи в Польщі, Румунії і т. д. є якесь збільшення іншої чужої мови за рахунок своєї власної? Чи взагалі можливі такі питання, наприклад, в Угорщині про те, якою мовою ведеться там урядкування, якою — навчання тощо. Якби там поставив таке питання, подумали б, що людина з'їхала з розуму. На Україні ж голова Державної плянкової комісії заявляє:

*Я вірю, що тут, на Україні, ми повинні говорити по-українськи, що ми повинні просувати вперед українську мову в галузі технічних книжок.*

Іншими словами: її там немає, бо її витіснила російська мова, а українці допіро думають, що вони «повинні» вживати своєї!

У розмові з директором Державного видавництва делегати порушили ще інший аспект «всесоюзности»:

*Делегація питала, чому на кожній книжці є напис у російській мові, що книжка видана в українській мові. Директор пояснив, що цей напис є рівнозначним написові на книжках, видаваних в Сполучених Штатах, який рекордує факт, що книжка є зареєстрована в «бібліотеці конгресу». Це робиться для статистики, бібліографії, координації, уникнення безпотрібних дублікацій, як також інформації для архіву. Різниця в тому, що США є одною республікою, а Радянський Союз має багато республік. Ця ситуація вимагає, щоб написи були надруковані на всіх книжках, виданих у кожній республіці у мові, в якій книжка видана для читача, і в російській мові для тих, що не знають мови, в якій вона видана.*

Насамперед — порівняння не підходить, бо зареєстрування в Конгресовій бібліотеці не відзначає, якою мовою дана книжка написана. Подруге, це — жадний примус, а добра воля автора. Далі, наприклад, у Канаді, де друкуються численні видання різними мовами світу, ні англійці, ні французи не вимагають для себе заміток, які пояснювали б якою мовою книжка написана, як цього вимагає росіянин, і то в «суверенних республіках».

Російськість «Радянського Союзу» пробивається ще з такого твдження:

*Делегація питала, чому деякі українські автори пишуть російською мовою? Один з письменників відповів: Я живу в Києві від 1935 року. Багато з нас прибули на Україну з інших частин нашої радянської країни. Минулого року я знову відвідав Сибір. Я хотів побачити своє рідне село і які там зміни зайшли. Я заці-*

кавлений усім Радянським Союзом. Я не думаю, щоб бути добрим українцем людина мусить обмежуватись своїм, або її рідним селом.

Іншими словами: росіянин, що прибув на Україну (ще 1935 року), говорить та пише по-російському і заявляє від імені українця, що «людина не мусить обмежуватись своїм або її рідним селом, але він — так; бо для нього це само собою зрозуміле. Єдиний Микола Бажан не ховав цієї проблеми в «діалектичну фразеологію». Його відповідь до цього питання була така:

*Наголос на українську мову на нашому з'їзді був висловом нашого розуміння лєнінської політики по національному питанню. Правдою є, що були аргументи про те, що всі слов'янські мови зіллються з російською мовою в дуже короткому часі, але це поняття було відкинене. Разом з боротьбою проти українського націоналізму необхідно вести боротьбу проти російського шовінізму. Наш з'їзд виразив політику комуністичної партії Радянського Союзу і жовтневого пленуму Центрального Комітету. Я не думаю, що ми будемо мати більше клопоту з цим питанням.*

Делегація зауважує, що «при соціалізмі і завдяки інтер-націоналізмові робітничої кляси українська нація має можливість (аі) вповні здійснити свої національні прагнення». Зрозуміліше сказати — вона їх ще досі, всупереч галасливій пропаганді, не мала можливості здійснити.

Щоб краще зрозуміти висновки делегації в справі арештів серед письменників і студентів, треба навести відповідь Олександра Корнійчука на питання: «Чому ж це так, що письменників арештовано на Україні?»

— Вони були арештовані тому, що робили спробу розповсюджувати антирадянську пропаганду, друковану в Західній Німеччині, а не за те, що вони написали. — Корнійчук підкреслив, що шукання серед молодих людей треба розглядати симпатично, в позитивний спосіб без заохочування тенденції серед молодих людей припускати, цілком безкритично, що вони можуть розв'язати всі нинішні проблеми цілком легко.

Делегація твердить, що в дискусіях було досягнуто «теоретичну ясність» в деяких питаннях мови (підкреслюємо, що йдеться саме тільки про теоретичну), і робить такі підсумки з розмов:

— Проблему мови треба трактувати науково.

— Розвиток мови є історичним процесом, протягом якого мови беруть слова одна від однієї, — як це пояснив голова Інституту суспільних наук. (Білодід — А. В. І.).

— Програма партії вимагає процвітання всіх національних мов як великих націй, так і малих націй і народів.

— Немає таких термінів як державна мова або державні мови — ні російська, ні жодна інша мова не є державною мовою у сенсі, що всі громадяни мають обов'язково нею говорити. У конституції є згадка про мову республіки, про мову більшості.

— Поняття про дві рідні мови є науково неправильне. Російська мова стає другою мовою на Україні, як і в інших республіках, бо вона потрібна для зв'язку між всіма народами Радянського Союзу. Але російська мова не дає привілеїв. Вона не є обов'язкова для громадян розмовляти нею.

— Поняття, що буде злиття мов, є помилкове. Мови не зливаються — культури так. Немає перспективи на асиміляцію на Україні. Українська мова тепер є далеко більше розвинена, ніж в якому-небудь попередньому часі в її історії. У другій половині 20 століття українська мова стала світовою мовою. Ніколи в історії Росії українська мова не дістала такого гучного схвалення, як вона дістає тепер від народів усього Радянського Союзу. Українська наука і література ростуть — студенти з багатьох країн прибувають на Україну вчитися.

— Найповніший розвиток і процвітання української національної культури йде вперед разом з обміном культур між всіма радянськими народами. Відбувається процес соціалістичної інтернаціоналізації. У цьому процесі не може бути ніяких адміністративних обмежень або переваг. Свобода вибору мусить бути доступна для всіх радянських громадян.

Ми вже дещо коментували, а дещо говорить само за себе.

При кінці звіту делегація робить висновки до болючих питань українського народу. Ці висновки, як на комуністичну партію чужої країни, висловлені, хоч спокійно і з позицій комуністичного розуміння справ, все ж таки дуже промовисто та твердо. Треба визнати, що українські комуністи в Канаді (уважаємо, що це їхня заслуга, що цей звіт таки появился) нарешті зрозуміли свою помилку, коли, з одного боку, йшли сліпо за московською пропагандою про «найкращу розв'язку національного питання» в СРСР, а, з другого, коли уважали все те, що писала національна преса про «радянську» дійсність, «українським буржуазним націоналізмом». Насправді йшлося про дуже незавидну долю українського народу в першій мірі на рідній землі, а далі в усьому СРСР. І російськість павільйону СРСР на «Експо-67» у Монтреалі, і арешти та суди на Україні, і численна там «захолявна література» мусили, нарешті, відкрити очі нашим «прогресистам» у Канаді на голу, невідмальовану дійсність в Українській РСР.

Їхні «деякі висновки» публікуємо повністю безпосередньо після цієї статті.

Можна закінчити огляд звіту такими побажаннями делегації:

*З щирою повагою до розвитку соціалістичної демократії, наша делегація говорила відверто і часом критично до всіх тих, з ким ми обговорювали кожний аспект суспільного життя на Україні. Ми певні, що товариші, які є відповідальні за керівництво на Україні, доведуть у житті дійсність їхніх довірливих запевнень нашій делегації у зв'язку з цим.*

## Деякі висновки

— У ході нашої дискусії стало ясно, що є дійсні різниці в розумінні і підході до питання мови на різних рівнях партійної організації і серед різних провідних товаришів, хоч всі вони вірять, що погоджуються з ленінською національною політикою. У додатку, до різниць розуміння і ставлення між окремими особами ми знайшли випадки прогалин між проголошеною політикою і практикою.

— Передусім, є ставлення, досить загальне, що національне питання успішно розв'язано на Україні на основі ленінського вчення; що немає проблем національного характеру, ніякого тиску відносно мов, що радянські народи всі об'єднані спільною ціллю будування комунізму і що саме це має значення. Це ставлення було висловлене першим секретарем обласного комітету Черкаської області. Відповідь нашої делегації на це ставлення була і є, що коли немає проблем, коли усе вже розв'язане, тоді, ясно, немає що робити і казати. Але, очевидно, потреба для дискусії і дії була.

— Подруге, була думка, висловлена міністром освіти про те, що питання національних прагнень не залежить від мови. Подібну позицію висунув А. Д. Скаба, секретар по ідеології в Центральному Комітеті, який заявив, що важливим є те, що техніка розвивається, а не мова, якою видаються підручники. Це не турбує його, — заявив він, — чи на гідроелектричній станції в Бурштині є більше написів російською, чи українською мовою. Потім заява в Державній пляновій комісії, що однією з причин, чому так мало технічних книжок видано українською мовою, було те, що деякі автори вважають більш важливим, щоб їх книжки були видані російською мовою. Це підкріпив один з присутніх професорів, який сказав, що коли він підготував підручник, то хотів, щоб його читали якнайширше по всьому Радянському Союзу, і тому він написав його російською мовою.

Те ставлення, що мова є другорядною або неважливою справою, що лише техніка і будова комунізму мають важливість, було, як ми бачили, поширене. Наша делегація може тільки припускати, що це відбивало перекручене поняття по питанню мови у відношенні до нації. Однак це поняття було заперечене заявами П. Ю. Шелеста, члена політбюро КПРС і першого секретаря Центрального комітету Комуністичної партії України, який категорично заявив, що розвиток комуністичного суспільства мусить дозволяти найповніший та найсвобідніший економічний і культурний розвиток кожної нації. «Патріотизм — сказав він — розвивається в сім'ї і його коріння є в сім'ї».

Під час нашої дискусії з М. А. Сусловом, членом політбюро і секретарем Комуністичної партії Радянського Союзу, пізніше в Москві — він також говорив дуже позитивно про близьку спорідненість між мовою і культурою.

Це було по лінії зауваження Шелеста на з'їзді українських письменників про те, що «треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти і розвивати».

Це почуття повторив голова Державної плянкової комісії, який сказав нам: «Я вірю, що тут, на Україні, ми повинні говорити по-українськи, що ми повинні просувати вперед українську мову в галузі технічних книжок».

— Різниця існують також щодо оцінки дискусії на з'їзді українських письменників. Кожна особа, з якою ми обговорювали це, запевняла, що з'їзд був дійсним виразом ленінської національної політики і відбивав правильний підхід партії до української мови. Однак у дискусії з деякими письменниками була висловлена думка, що дія з'їзду була частиною загального ідеологічного відкинення потенціально шкідливих понять про українську мову, що з'їзд підкреслив факт, що в останніх двох роках ситуація щодо української мови надзвичайно поліпшилась. Тоді як секретар по ідеології заявив, що причиною, чому питання української мови було піднесе на з'їзді письменників, був не якийсь конфлікт у політиці, але тому, що певні особи хотіли визначувати політику для Спілки письменників, інші товариші, як міністер освіти, твердили, що Гончар, голова Спілки письменників УРСР, не познайомлений з дійсною ситуацією в шкільній системі, коли він заявив на з'їзді, що навчання української мови в середніх і вищих школах часом знаходилося на нижчому ступені, ніж чужоземна мова.

## ВИПРАВЛЕННЯ ПЕРЕКРУЧЕНЬ

Багато є ознак, що в теперішньому періоді зайшли деякі зміни в напрямі офіційної політики на Україні, — ви-

правлення попередніх перекручень національної політики, перекручень подвійного характеру, — як національного нігілізму, так виявів великодержавного шовінізму. Але більшість товаришів, які продовжують посылатися на прогресивний розвиток ленінської національної політики на Україні від часу жовтневої революції, про це не говорять.

Твердий і категоричний наголос з'їзду письменників УРСР на ролі української мови, як також відкинення фальшивих теоретичних концепцій про розвиток мов у Радянському Союзі, очевидність зростаючого числа українських підручників у технічних школах і інститутах, показний зріст українських літературних творів, видання української енциклопедії, словників, історій мови і культури супроводять зростаючий наголос на мову в середніх і вищих освітніх закладах.

Українські книжки видано сорок однією мовою. Три мільйони примірників творів Шевченка видано в інших республіках Радянського Союзу. Достатній доказ дано делегації, що українська мова є мовою офіційних документів та листування між урядовими і партійними установами, міністерськими і партійними комітетами. Аматорські культурні гуртки процвітають в усіх галузях народного мистецтва, які включають широкі маси молодих людей. Усе це є позитивною ознакою, як це проголошувала одна з афш, яку ми бачили, що — «мова Тараса завжди буде мовою України».

Однак на думку нашої делегації, ці позитивні явища не посуваються вперед однорідно і потрібно їх більше. Ми бачимо потребу сильнішого керівництва з боку урядових та партійних установ і більше послідовної ідеологічної праці в поборюванні залишків шкідливих понять і практик. Наприклад, нам говорили про випадки буржуазного націоналізму серед письменників і студентів, але в жодному випадку ми не могли дістати специфічних деталей цих обвинувачень. Буржуазний націоналізм не був визначений. У деяких місцях була тенденція таврувати як буржуазний націоналізм або як свого роду ухил домагання більшого вживання української мови в публічних інституціях. Такі залишки з сталінської ери не допомагають правильно розв'язувати проблему мови.

Подібно стоїть справа з випадками порушення соціалістичної демократії і запереченням громадянських прав. Коли ми розпитували про засудження українських письменників і інших, нам говорили, що вони не були визнаними письменниками, що вони не були арештовані за свої писання і що вони були засуджені як вороги держави. Але специфічних обвинувачень проти них не виявлено. Хоч ми не твердим, що знаємо, які міркування державної безпеки довели до ведення в таємності судового розгляду над цими письменниками, але ми повинні сказати, що такі розгляди при закритих дверях ніколи не допомагають розвіяти сумніви і запитання.

З другого боку, об'єднана соціалістична економіка всього Радянського Союзу дає привід до певних проблем, які не завжди розв'язуються з належною увагою і чутливістю до на-

ціональних почувань. Наприклад, деякі сектори економіки підходять під юрисдикцію всесоюзних міністерств у Москві — як транспорт, комунікації, туризм і т. д. Для комунікаційних цілей, розуміється, що спільною мовою, яка вживається в цих секторах по всьому Радянському Союзу, повинна бути російська. Але це не може виправдати практики до недавня ставити написи на українських залізничних станціях лише в російській мові; меню в українських ресторанах на залізницях в російській, французькій, англійській, німецькій і інших мовах, але не в українській; не виправдує гідів Інтуриста на Україні звертатися до туристів у російській мові і т. ін. Вживання обох мов — російської й української або мови даної республіки — повинно, з нашої точки зору, загально застосовуватися до написів, меню, телеграм і т. п. з наголосом на українську мову, як мову вживання в різних громадських інституціях республіки. Слід підкреслити, що це зараз більше робиться.

## ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ

Ми прийшли до висновку, що українські товариші кладуть сильний наголос на соціалістичний інтернаціоналізм, на братні відносини між українським і російським народами, на допомогу, яку Україна отримала від інших радянських республік. Усе це корисне і допомагає обминати пастки українського націоналізму. Але в деяких українських товаришів цілковито односторонній наголос на цей аспект служив для затмарення або навіть заперечення іншого аспекту цієї проблеми, а саме, що справжній інтернаціоналізм може розвиватися тільки на базі найсвобіднішого розвитку кожної нації.

Коли секретар по культурі заявляє: — Ми маємо російські театри, школи, газети. У цьому немає нічого злого. Ми жили 300 років з російським народом. Ми прожили 50 років під радянською владою з росіянами. Вони ніколи не зрадили нас. Принцип є не шукати, що нас ділить, але що нас єднає, — ми, звичайно, можемо погодитися з такими почуваннями. Але це не є проблемою. Тут не стоїть питання про право російських громадян на Україні вживати свою мову, пресу, школи і т. д., але про паралельні права українських громадян, які живуть у районах із зосередженим населенням в інших республіках, разом з найповнішим заохоченням до вживання української мови на Україні.

Коли цей самий товариш сказав нам, що вони не можуть видавати директив людям, якою мовою вони мають говорити, то ми можемо тільки погодитися з таким підходом, — якщо тільки він не є відбитком поняття, що це не має istotного значення, якою мовою говорять на Україні, — аби був дався комунізм. Людей треба заохочувати говорити українською мовою, сприяти цьому і розвивати її в усіх ділянках життя на Україні. Не слід нав'язувати її силою людям, будуть вони українці, росіяни або іншого походження, але треба

створити клімат для її найсвобіднішого процвітання і взаємного розвитку з іншими мовами й культурами. Тільки тоді дух справжнього інтернаціоналізму буде існувати. Саме життя вирішить майбутнє української мови, як і всіх інших мов.

Інтернаціоналізм мусить виражати найповніший і найсвобідніший розвиток творчих сил кожної нації; щонебудь менше цього не підходить до марксизму-ленінізму.

## УКРАЇНЬСЬКА МОВА

На Україні, як і в інших радянських республіках, закон дозволяє батькам вибирати мову навчання в школі. Тому, власне, ми знаходимо там школи, в яких мовою навчання є російська, польська, угорська або молдавська. Однак міністер освіти сказав нам, що в усіх цих школах незадовільні відмітки в українській мові перешкоджають учневі переходити у вищу класу. У тих школах немає домагання звільнити учнів від вивчення української мови. Насправді в міністерстві культури нам сказано, що кількості тисяч росіян, які живуть на Україні, тепер заявляють, що українська мова є їхньою мовою.

Проте, коли ми запитали, як це так, що немає шкіл в українській мові в Москві або інших містах з великим зосередженням українських робітників, міністер освіти відповів нам, що немає домагань від тих робітників на українську мову, газети або школи. Ніхто, говорив він, не примушував тих українців у Москві їхати туди.

Наша делегація не є задоволена такими відповідями. Яким способом українські робітники в інших республіках різняться від російських, польських або інших, які бажають вчитися рідної мови на Україні? Чи національні почування серед українців є слабші, ніж серед інших радянських національностей? Або чи можливо, що українці, які живуть у Москві або деінде поза Україною, вагалися просити дозволу на школи в українській мові, щоб не бути затаврованими як «націоналісти»? Чи є це випадок, де залишки російського шовінізму, помилок, зроблених протягом сталінської ери, все ще залишаються?

Відповідь, що немає домагань на українську мову поза Україною, є подібна до відповіді перед кілька років тому, що немає домагання серед радянських євреїв на навчання і видавання книжок єврейською мовою. Проте за останні кілька років бачиться процвітання літературної творчості серед єврейських письменників, появу нових культурних сил і т. ін. Не то, що всі проблеми розв'язано в цій області, але ці недавні явища суперечать звичайній відповіді з давніших років, що немає домагань серед радянських єврейських громадян для більшого вжитку єврейської мови. Чи усунення перешкод до змінення цієї ситуації щодо української мови поза Україною залежить від властей на Україні, чи від всесоюзного уряду,



чи від обох, нам не ясно, але, на наш погляд, це дефінітивно вимагає нового підходу від усіх заінтересованих.

## НАУКА ДЛЯ КАНАДИ

Розвиток національного питання на Україні дає деякі доречні завдання для нашої партії. Як ми розуміємо боротьбу за національне самовизначення у французькій Канаді до і після встановлення соціалізму в Канаді?

Це є демократична боротьба, підтримувана нашою партією, яка може або не зможе здобути перемогу перед встановленням соціалізму в Канаді. Досвід у соціалістичних країнах показав, що національні почування не зникають у соціалістичних відносинах.

Всяке поняття, що в соціалістичній Канаді не буде для нас істотного значення, якою мовою говорять у Квебеку, що коли ми матимемо соціалізм, тоді національне питання не буде більше для нас справою турбот, — є не тільки помилковим розумінням, але воно перешкоджало б боротьбі за здобуття підтримки для нашої партії в Квебеку.

Ані не можемо ми не підтримувати постійно принцип, що канадсько-французькі меншості поза Квебеком повинні мати такі самі права вживати свою мову і навчати нею своїх дітей, як це має англійська меншість у Квебеку.

Ми правильно поступили, що вислали делегацію. На нашу думку, вона повинна була виїхати багато раніше. Ми знайшли там велике зацікавлення делегацією як в офіційних, так і в неофіційних колах.

Партія і комуністи, які працюють у середовищі українських національних груп у Канаді, повинні перейти до наступу у висвітленні процесів у дії в Українській Радянській Соціалістичній Республіці і підтвердити себе більш рішуче як поборники справжніх національних прав українського народу і соціалістичного інтернаціоналізму.

Українська нація після вікового пригноблення остаточно здобула свою єдність та суверенність і всі нагоди розвивати життєздатну та квітучу культуру. Це стало можливим завдяки жовтневій революції і соціалістичному співробітництву між всіма республіками Радянського Союзу. Це при соціалізмі і завдяки інтернаціоналізмові робітничої класи українська нація має можливість вповні здійснити свої національні прагнення.

Ми мусимо поборювати в наших рядах тенденції, які виражаються такими замітками, як от: «Якщо питання української мови не буде розв'язане в Радянському Союзі, то немає майбутности для наших організацій у Канаді». Без недоцінки турботи багатьох канадців українського походження

про розвиток української мови в Радянському Союзі і без ігнорування турбот прогресивних організацій про національні права українського народу в Радянському Союзі, факт є, що велика більшість українців у Канаді є канадського народження, що вони говорять здебільшого по-англійськи і стають щораз більше зацікавленими канадськими проблемами. Майбутнє українських організацій, які працюють у середовищі цієї національної групи, лежить у тому, щоб іти в широкую громаду канадських українців.

Багато партійних і непартійних людей, багато людей в українських організаціях і людей різних політичних симпатій з занепокоєнням чекали, щоб почути результати візиту нашої делегації. Наш звіт повинен якнайскоріше стати публічним через мітинги, статті в газетах, інтерв'ю і т. д. Він не може бути трактований як внутрішньопартійне питання.

Ми закінчуємо з висловом теплої надії делегації, що звіт про її працю не буде обмежений тільки нашими партійними членами. Досвід нашої делегації і висновки, які вона передає, повинні бути опубліковані якнайширше на мітингах, через пресу, інтерв'ю і всілякими формами популяризації та інформації.

# Становище на Україні

Мирослав Прокоп

За останній час наростає на Україні порівняно широка, стихійна народна самооборона. Зростає кількість тих, які домагаються привернення прав української мови в школах, в партійному і державному апараті, вимагають доступу до закритих архівів української історії, літератури, мистецтва. Українські патріоти на рідних землях домагаються, щоб були здійснені права України, теоретично гарантовані конституцією УРСР. Віддзеркалюючи народні прагнення, цей рух здобуває щораз сильніші позиції серед мас України.

Погляньмо на деякі відомі, або частинно відомі, та невідомі факти.

На початку шістдесятих років, у зв'язку з появою шестидесятників, на Україні народилася т. зв. захальявна література. Це — в більшості недопущені до друку в радянській пресі, але читані на літературних вечорах поезії молодих. Звичайно їх переписували ручно і передавали з хати до хати. Це було явище аналогічне до того, що в той час вже діялося в Москві і Ленінграді. Поява захальявної літератури була наскрізь органічна. Ця література віддзеркалювала органічні прагнення народу і родилася як відповідь на безглуздий затиск партійними цензорами друкованого слова в Радянському Союзі.

Постепенно серед захальявної літератури починають на Україні з'являтися два інші жанри: насамперед це — виписки з матеріалів і документів про історичне минуле України та її культуру, які або зберігаються в закритих фондах під надзором КГБ, або збереглися в бібліотеках сателітів СРСР, або попали на Україну з Заходу. Таким чином у свій час переписували і поширювали, наприклад, винятки історії України Грушевського, Аркаса та інших. Другий жанр — це політична публіцистика. З найбільш відомих — щоденник Василя Симоненка, зрештою також деякі недопущені до друку його вірші соціально-політичного спрямування. Класичним зразком полі-

---

*Публікуємо доповіді М. Прокопа, Б. В. Чайківського та М. Лебедя, що їх вони виголосили на конференції середовища ЗП УГВР, яка відбулася 7 жовтня 1967 в Нью-Йорку.*

тичної публіцистики був поширений на переломі 1964—65 років відомий документ протесту з приводу підпалу бібліотеки Академії наук УРСР та процесу Погужальського. Невідомий автор питає: «Українці! Чи ви знаєте що вам спалено? Вам спалено частину розуму і душі». Це мусіло потрясти сумління.

Зрештою памфлет невідомого автора не прийшов на облогий ґрунт. Сумління вже було розбуджене, настрої підбурені. Стихія виявила себе вже півтора року раніше, на голосній мовній конференції в Київському університеті, в лютому 1963, під час якої її учасники домагалися повернення прав української мови як урядової мови в партійному та державному апараті і в усіх школах України, а також дозволу українській меншості в РСФСР мати українські школи та видавництва. Таких вимог, що їх ставило понад тисячу учасників конференції, не чула Україна на легальному форумі радянської установи від 1920-их років.

Настрої розбурхали також Шевченко, Леся Українка і Франко. Це може дивно, бо всіх трое офіційно святкують у Радянському Союзі, їхні твори перевидаються великими тиражами, а в двотомнику шевченківських поезій (1955 року) ви знайдете і «Розриту могилу», і «Сон», і «Чигирин», включно з відомою раніше фальшованою строфою:

За що боролись ми з ляхами?  
За що ж ми різались з ордами?  
За що скородили списками  
Московські ребра?

(Раніше друкували «т а т а р с ь к і р е б р а»).

Коли ж тепер це проходило цензуру, цензори, мабуть, надіялися, що історична пам'ять народу так знищена, що навіть такі слова не дійдуть до його свідомости. А тим часом вийшло інакше. Народ, зокрема молодь, почав наново читати Шевченка — і люди стали думати, значить, послухали його поради. Що більше — він штовхнув їх до дії.

Від початку 60-их років Шевченкові, Франкові і Лесині роковини в Києві, у Львові, а подекуди і в менших містах, перетворились у справжні українські національні маніфестації. 22 травня 1964 відбулася велика маніфестація під пам'ятником Шевченкові в Києві, хоч раніше керівники комсомолу і КГБ викликали людей, погрожували не брати участі.

У 1965 році КГБ заборонило шевченківські збори також в Івано-Франківському. Збори відбулися, хоч остаточно міліція розігнала зібраних. Зараз після цього арештували і засудили на шість років в'язниці мистця Панаса Заливаха. У березні 1966 року шевченківську маніфестацію влаштувала група студентів під пам'ятником Шевченкові в Каневі. Під час промов один міліціант почав кричати: «Что здесь делается». Демонстранти відповіли: «Доволі чтокання і канання, говоріть по-українськи». Подібна шевченківська демонстрація мала місце в селі Шешори, дарма що її влада не дозволила.

Найбільша шевченківська демонстрація відбулася 22 травня 1967 у Києві. Кількадесят учасників були арештовані. Делегація учасників маніфестації пішла до будинку КГБ домагатися звільнення арештованих. Делегацію вела старша жінка, член партії з довгим стажем. Вона склала протест проти арештувань, заявляючи, що навіть царська охрана не забороняла вшановувати Шевченка. Арештованих звільнили.

У квітні 1966 проти русифікації шкіл вищої освіти демонстрували студенти Політехнічного інституту у Львові. Прибула поліція і арештувала провідників. Коли їх вантажили в авто, студенти і зібрана юрба влаштували арештованим овацію.

Підтримка ширшого кола громади для керівників таких маніфестацій має свою особливу вимову. Відомо, що демонстрантів, які зібралися біля будинку суду у Львові, в квітні 1966, коли судили обох Горинів, Осадчого і Зваричевську, міліція мусіла розганяти при допомозі протипожежної сторожі. Відомо також, що підсудних оваційно вітали присутні на залі розправи молоді українські поети. Коли ж прийшло до збірки підписів під протестом проти закритих судів та арештів і прохань про звільнення, такі петиції підписали в Києві й у Львові, крім кількох відомих письменників, також декілька учених великого імені.

У самообороні і спротиві беруть участь не тільки молоді люди. На похороні Володимира Сосюри в січні 1965 Андрій Малишко говорив у промові: «Хай невігласи не ждуть зникнення української мови й української нації. Вони незнищимі».

Звернення і протести проти політики русифікації адресуються сьогодні також прямо до керівних осіб уряду і партії на Україні. Відомо вже про листа Вячеслава Чорновола до першого секретаря ЦК КПУ Шелеста. З інших документів з України сьогодні відомі на еміграції такі протестні листи, що часто мають характер більших публіцистичних студій про політику Москви. Їх пишуть недавно засуджені діячі культури, і їхні листи кружляють у відписах серед народу.

За інформаціями з Італії, деякі українські провідні комуністи піднімали в розмовах з комуністичними діячами західних компартій питання русифікаційної політики КПСР.

Це є отже факти.

Що викликало їх на сцену? Поперше, прийшло усвідомлення серед ширших кіл народу, що далі годі. Так почався перелом. Віддаймо в цьому питанні місце свідченню одного з учасників цього процесу, який пише про це в своїй захальній публікації так:

«Сучасні події на Україні є переломом: ламається крига жаху, що непорушно сковувала життя народу довгі роки. Як завжди, людей кинули за ґрати і, як завжди, повезли на схід. Але на цей раз вони не канули в безвість. На превелике здивування кагебістів уперше за останні десятиріччя на Україні з'явилась публічна опінія. Вперше виникла кампанія

протестів, уперше журналіст Чорновіл відмовився давати покази на антизаконному закритому судилищі і вперше невіглахи відчули своє безсилля все це придусити.

Подруге, люди піднялися на протест, бо ворог перебрав міру.

Як відомо, після коротенької відлиги і деяких мізерних концесій українцям після XX з'їзду КПРС, в лютому 1956, вже наступного року почався новий русифікаційний, а в чергових роках і централізаторський наступ. Русифікацію апробували й офіційно легалізували на XXII з'їзді КПРС, у жовтні 1961, і відразу почали здійснювати божевільну політику т. зв. «злиття націй». Діячі старшої і середньої генерації української культури, наприклад, Рильський, Малишко, Бажан пробували інтенсивувати і переконувати правлячі кола. Це помагало не багато. До крайніх меж довів русифікаційний курс Хрущов. Уже наприкінці свого володіння, в січні 1964, він так відповів на питання, чи не пора злагіднити русифікаційний курс на Україні: «Ні, навпаки, треба закрутити гайки. Будемо переконувати українців, що їм треба перейти на російську мову. А коли це не pomoже, повторимо їм 1937 рік».

Наслідники Хрущова продовжують курс його національної політики. Зразу після упадку Хрущова, в Київському державному університеті усунено з праці професора Шестопаля, який був відомий з неортодоксальних поглядів, та кількох активних учасників бурхливої мовної конференції в лютому 1963.

У березні 1965 під час шевченківських святкувань в одному київському заводі, голова заводського комітету Глазурін крикнув до одного промовця: «Перекладіть це на людську мову, ми не розуміємо по-бандерівськи».

Коли один з арештованих 1965 року діячів культури нагадав слідчому, що чейже існує 17 стаття конституції УРСР, яка гарантує свободу виходу з СРСР, слідчий просто відповів: «Це ж для закордону». Іншому в'язневі, який посилався на Деклярацію прав людини Об'єднаних Націй, інший слідчий простодушно сказав: «Слушайте, это ж для негров». А коли один з в'язнів у таборі скаржився начальникові, що з політичними в'язнями поводяться гірше, ніж з кримінальними злочинцями, той так пояснив справу: «Да они воры, но они наши люди».

\*

Які перспективи наростаючих сил української самооборони? Чи мають вони дані в перспективному часі стати ширшою всенародною силою, що здобудуть підтримку ширших мас і вестимуть їх і змусять ворога з таким фактором рахуватися? І з другого боку, чи евентуальна поворотна сталінська реакція не схоче влаштувати на Україні другого 1937 року, як погрожував Хрущов?

Відповідь на це питання незвичайно складна, і оборот справ залежатиме від десятка чинників українського та неукраїнського характеру. Тут можна назвати тільки деякі з них.

Як відомо, про долю кожного суспільного руху рішають ідеї (себто програма), люди (значить маси і провід), врешті зовнішні обставини, в нашому випадку — умови на Україні, в усьому СРСР, в комуністичному, а також у некомуністичному світі.

Коротко про ці елементи.

Якщо йдеться про першу справу, себто про ідеї і гасла української самооборони, то, наскільки судити на підставі відомих документів, вона в основному зводиться до оборони прав української мови і культури, загалом духового розвитку нації; в політичній частині вона виходить з легальної бази радянської конституції і права кожного народу на самовизначення. Словом, це — платформа легальної самооборони народу в межах радянських законів. Якщо мова про національні постулати, їх на Україні підкріплюють також аргументи рівності України з Росією.

У теперішніх умовах така платформа оборони народу видається єдино виправданою. Проте на довшу мету вона може поширитися. Поперше, справа в тому, що п'ятдесятирічний досвід комунізму повчає, що цій первісно інтернаціональній доктрині не вдалося розв'язати національного питання і що, навпаки, вона змушена перед цим питанням поступитися. Це — основна причина розколу в комуністичному блоці, що пішов по лінії поділу не між різними доктринами суспільного і політичного ладу, але заіснував у результаті розбіжностей між національними інтересами різних комуністичних держав. Тому в дальшому своєму розвитку сучасна українська самооборона може вийти поза рамки мови та культури і ввійти у сферу міжнаціональних відносин, значить відносин України і Росії, отже у сферу, в якій Росія знаходиться сьогодні у взаєминах з Польщею, Чехо-Словацьчиною тощо. Без того сучасна українська самооборона, її температура і зміст, включно з творами В. Симоненка, можуть стати так само мало атрактивними для молодого покоління, як невідстачальною була для Симоненка платформа Малишка, Бажана чи Рильського.

Подруге, основною рисою сучасної української самооборони є передусім її, так сказати, українофільський характер. На сьогодні він сам по собі є великою цінністю, бо боротьба за збереження етнічної, культурної і духової ідентичності є на теперішньому етапі центральним питанням будь-якої української політики. Не забуваймо, що не так вже давно нація перейшла страшні 30-і та 40-і роки і що сьогодні вона є під тиском політики «злиття націй». Тому й оборона духових цінностей народу, передусім його мови й історичної пам'яті, є сьогодні на першому місці. Не випадково центральними поста-

тями цього руху є сьогодні на Україні насамперед діячі української культури, учителі, студенти.

Але на довшу мету така українофільська платформа буде, треба думати, поширюватися. На довшу мету український рух чи самооборона мусітимуть в опінії громади України зідентифікувати себе не тільки з боротьбою за права українства, чи за національне взагалі, але також за політичну та соціальну демократію і за економічний добробут. Тільки така широка платформа може апелювати до міської і сільської професійної інтелігенції, з партійними включно, бо ті люди менше турбуються заниканням української мови, а більше такими питаннями, як свобода слова, віри, зборів, свобода зміни місця праці, заробітною платнею, соціальними та медичними забезпеченнями. Український рух вони можуть підтримувати тільки при умові такого поширення його програмової платформи. Іншими словами, тут йдеться про поширення соціологічної бази української самооборони.

Треба сказати, на підставі краєвих публікацій, що ці питання там також розуміють. Наприклад, право свободи слова визначно виступає в них. Василь Симоненко до болю ясно описав колгоспні злидні і безправство. Вячеслав Чорновіл пішов у тюрму, між іншим, також тому, що відмовився виступати свідком перед закритим судом. Маючи це на увазі, я хочу сказати, що говорячи про Чорновола, ми повинні також говорити про Олександра Ковальчука, відомого баптистського пастора в Рівному, який зорганізував демонстрації своїх вірних перед будинком ЦК в Москві.

\*

Так, отже, виглядає справа з платформою української самооборони і її діячами. Тут також частина відповіді на те, чи можуть російські шовіністи повторити українцям 1937 рік.

Це залежить насамперед від сили самооборони, точніше, від витривалості теперішніх провідних кадрів і поширення соціологічної бази українства, від їх опертя на маси професійної інтелігенції, міського пролетаріату і селянства.

У такому аспекті треба розглядати також ролю зовнішніх чинників, до яких належать інтелектуальний фермент у самій Росії, національний спротив у Прибалтиці і на Закавказзі, виразні самостійницькі тенденції і політика сателітів Москви, врешті російсько-китайський конфлікт. Ті умови не сприяють масовій атаці російських шовіністів на українську самооборону. Питання лежить тільки в тому, в якій мірі наші брати на Україні зуміють використати ті фактори для себе. Згадка про скарги українських комуністів перед західними комуністами на політику Москви вказувала б, що вони беруть це до уваги. Також співпраця діячів української культури з діячами культури Польщі, Чехо-Словаччини, Болгарії та інших країн вказує на таке мислення. До цієї категорії треба зарахувати також факт, що в цюпорічному вшануванні



поляглих у Бабиному Ярі брали участь українські письменники, а Іван Дзюба виголосив там промову.

Підсумовуючи, можна сказати, що із становища розвитку та вияву української політичної дії те, що останньо почалося на Україні, є великим кроком вперед. Не вільно забувати, що від останніх писань П. Полтави, О. Горнового, У. Кужіля та інших, до «Щоденника» В. Симоненка чи автора листівки з приводу процесу проти Погружальського, минуло більше, ніж півторадесятька років темряви, мовчанки і холуйського підлабузництва. У той час на погаслому попелищі тільки зрідка появлялась ізольована іскорка спротиву. Сьогодні попелище оживає. Чи воно перетвориться у багаття — покаже майбутнє.

Звичайно, сучасну самооборону українського народу треба розглядати на тлі політики російських шовіністів на Україні. Це — окрема тема. Але, говорячи про неї, треба б розмалювати дуже чорну картину. Це — політика русифікації, переселювання українців, інвазії російських колоніалістів на Україну, словом, усі лиха, які тривають і яким кінця не видно. Це — глибока рана на тілі нашого народу. Російська мова стала фактично урядовою мовою на вищих та середніх щаблях державної і партійної драбини. Вище і середнє шкільництво на ділі в цілому зрусифіковане; на Україні немає ні однієї високої школи, де українською мовою викладалися б усі предмети. За переписом населення 1959 року понад 16 відсотків українців з вищою і середньою освітою працюють поза межами України. У той час постійно зростає кількість росіян на Україні.

Але, кінець кінцем, остаточний успіх або неуспіх такої політики Москви залежатиме від сили української самооборони і спротиву. Живемо в добу відродження недавно ще невідомих народів. Це повинні мати на увазі ті, хто в ім'я збереження останньої колоніальної імперії досі проповідують і пробують проводити в життя пляни злиття, себто знищення, розвинених націй.

## На економічному відтинку в УРСР — 1967 рік

Богдан В. Чайківський

За останні роки спеціальною увагою партії втішалось народне господарство України та інших національних союзних республік.

Щоб краще зрозуміти розгром економіки України, я хочу нагадати про стан з попереднього етапу — першої половини 60-их років.

Хрущовські перебудови економіки Радянського Союзу й у зв'язку з цим впровадження децентралізації дали в ефекті українським господарським колам можливість плянувати та розбудовувати народне господарство України як окрему цілість — під кутом економічних інтересів республіки, а не Союзу. У віданні ради міністрів Української РСР були промислові підприємства республіки, що виробляли майже 97% валової продукції із загального обсягу, і все будівництво — за винятком транспортного. У наслідку — автаркія та ставлення місцевих інтересів (обласних, республіканських) перед інтересами Союзу підривали економіку центру, і що найважливіше, зривало плянування і продукцію військово-оборонної промисловости, якою місцеві господарські кола не були зацікавлені.

Розгром Хрущовим бюрократії, як партійної, так і адміністраційно-господарської, збільшив ролю молодого покоління, яке, будучи національно більш свідомим і менше заляканим терором, ставило народне господарство України в площину своєрідної сепарації від Москви. Пригадаймо собі київський процес 300 інженерів.

Автаркістські тенденції появилися на самій горі — в Держплані УРСР, в широкому діапазоні його діяльності; а далі — також на всесоюзних господарських конференціях, де представники України вели перед у намаганнях перебудувати народне господарство Радянського Союзу під кутом інтересів окремих республік і де за їх прикладом пішли представники Казахстану, Прибалтики, а навіть і Сибіру.

Проведення студій над цілим рядом досі заборонених питань, наприклад, міжреспубліканських оборотів, національного доходу республік, питання переміщення робочої сили поза межі республіки тощо, на фактах виказувало імперіялістичну політику Москви і посилювало відосередні тенденції.

Ці та їм подібні моменти вдарили в основу імперії, загрожували існуванню СРСР у дотеперішній формі. Централістські сили в ЦК КПРС — в особах як російських імперіялістів, так і їхніх поплентачів з-поміж «націоналів-бюрократів» — почали пляново ліквідувати всі прояви національної окремішності в народному господарстві республік. Сесія верховної ради СРСР у грудні 1964 була власне останнім бойвищем, де окремі представники національних союзних республік намагалися рятувати принаймні частину дотеперішніх прав.

Московський центр, знаючи стан настроїв, переводив ліквідацію решток автономности економічного життя республік пляново та хитро. Для цього використано шок, під впливом якого були всі у зв'язку з падінням Хрущова, і зроблено надії на краще завтра (наприклад, у таємному листі ЦК КПРС у зв'язку з цим подавалося, що виконання плянів Хрущова у здачі зерна державі загрожувало голодом на Україні). Тоді кинено гасло про реформу низових економічних клітин у дусі децентралізації, щоб у той спосіб осолодити централізацію на горі. ЦК КПРС офіційно стверджував, що нові реформи мають, між іншим, за ціль поширити права республік у ділянці народного господарства. Це все показалося пізніше звичайним пропагандистським трюком, щоб приспати чуйність і не спровоковувати гострих противиступів. Удар був такий сильний та нахабний, що на довгий час він приголомшив українські господарські кола.

Одним економістам поламано крила так, як три десятки років тому Сосюрі чи Тичині; інші — стійкіші — зникли з поверхні життя республіки. Що це все багато коштувало цілості економіки Радянського Союзу, не мало значення. У наслідок прийшов параліч галузей промисловости. Для прикладу: конечну дальшу розбудову Роздольського сіркового родовища в Галичині детально опрацювала Українська рада народного господарства (УкрРНГосп) уже в 1963 році, але дозвіл, який затверджував цей плян, Держплян СРСР дав лише влітку 1967, коли Роздольський сірковий комбінат цілковито вичерпав дотеперішні північні родовища і станув перед цілковитим браком сирівцю.

Використання основних виробничих фондів у тракторному і сільсько-господарському машинобудуванні УРСР зросло в 1960—63 рр. на 11,1%, а за 1964—65 рр. це використання виказало майже 13% спадку.

У наслідку на Україні розтровошено сьогодні всі центральні органи керівництва та планування народного господарства республіки. «УкрРНГосп» — центральне республікан-

ське керівництво народним господарством УРСР, завдяки кількарічному існуванню якого зроблено так багато для розбудови економіки України — зліквідовано цілковито. Подібна доля зустрінула також усі, підпорядковані йому, раднар-госпи.

Промисловість у цілому, за мінімальними винятками, забрано з-під керівництва республіканських органів і підпорядковано Москві. Стримано будівництво важливих для України промислових комплексів, які вже були затверджені та узгляденні в республіканському плянуванні і на базі яких заплановано було розбудову дальших промислових об'єктів на Україні. Ось три приклади: будівництво Кременчуцького заводу синтетичного каучуку, Сумського лако-фарбового заводу і Сумського бавовняного комбінату перенесено з 1967 року на 1970—71 роки. Однак на цьому не закінчилося. Не питаючи згоди республіканських відомств, московський центр переніс цілий ряд заводів (і то виключного значення) з України на терен Російської РФСР. Мета — підтягти економічний потенціал України. У першу чергу удар був спрямований у машино-будівну промисловість, зокрема в галузь інструментальну, яка є підставою праці та розбудови всіх інших галузей індустрії і яка завжди була упосліджена на Україні; її спонтанний розвиток мав місце лише в роки децентралізації.

Держплан УРСР зведено до ролі філіялу всесоюзного держплану, відібравши йому не тільки право та можливості інтегрального плянування економіки Української Республіки, але й перервавши ті всі досліди та збирання матеріалів, які стосувалися окремих життєвих питань економіки України.

Територію України поділено на господарські райони імперії і навіть названо їх союзними, щоб не було жадного непорозуміння: наприклад, Південно-західній економічний район СРСР, Донецько-Придніпровський тощо.

Охолонувши від першого шоку, українські господарські кола знову використовують усі існуючі можливості (або створюють нові) для дальшої розбудови народного господарства України. Держплан УРСР робить наразі теоретичні пляни розбудови цілоти економіки республіки і, в міру можливостей, починає збирати матеріали для вивчення важливих її аспектів. Плянуються, а в деяких місцях уже навіть творяться, нові господарсько-адміністративні форми, наприклад, виробничо-територіальні об'єднання, щоб у рамках централізованих галузевих міністерств створити українські територіальні підбудови. Безпосередньою метою цих об'єднань на найближчий етап є: а) виборення повної самостійності підприємств у ділянці виробництва, б) централізація всіх інших ділянок праці в об'єднаннях (картелях), як, наприклад, збут продукції, постачання, платежі в бюджет, плянування тощо, в) переведення всіх взаємовідносин між господарськими одиницями України і центральними організаціями (міністерствами) тільки через ці об'єднання. Ця акція перебудови галузевої

організації промисловости на територіяльну починає мати успіхи тому, що життя доводить її логічність, з одного боку, і нежиттєвість повної централізації, з другого.

У сільському господарстві наново висувають ідею та ко-нечність творення сільських спілок і їхніх обласних та республіканських центрів. Окремі колгоспи (а навіть і радгоспи) ділять землю між ланки або бригади, залишаючи за ними право самостійно господарювати в рамках договору. Численні колгоспи не продають своїх продуктів державі за пляном, а тоді, коли їм це економічно вигідно. Минулої осени колгоспи деяких районів та республік, «діючи якби за взаємним порозумінням» (за словами преси), стримали постачання городини Москві та Ленінградові. Показалося, що ці колгоспи побудували власні консервні фабрики і рішили, що їм краще оплачувється самим переробляти продукти, ніж продавати їх державі. Підсобні промислові підприємства в колгоспах та радгоспах розвиваються так успішно, що в деяких районах більше сільського населення працює в них, ніж на полі.

На селі твориться промислове робітництво, яке відважно стає на оборону своїх законних прав проти партійних діячів, адміністрації, а навіть проти судових органів та КГБ. Конфлікти між ними і партійно-бюрократичним та адміністраційним апаратом щораз частіше закінчуються виграшем господарників. Як приклад цього треба зареєструвати 10-денний процес проти колгоспного керівництва в Московській області, який широким відгомоном прокотився по всьому Радянському Союзу; в пресовій дискусії після цього українці виразно заявили за вільну господарську ініціативу і проти старих сталінських метод, що їх боронили голоси з Російської Федерації.

Дуже симптоматичними є зміни настроїв серед колгоспного селянства України: колгоспники усувають сьогодні не тільки накинених їм партією неділових господарників, але останньо й успішних, якщо ці не знайдуть спільної мови з членами колгоспу.

Кожна зміна породжує численні соціальні проблеми. Перехід в економіці від марксистських позицій на позиції ринкового господарства викликає цілий ряд нових проблем, як економічного, так і суспільного та політичного характеру, що приводять до ревізії дотеперішньої марксистсько-ленінської системи.

Безробіття, головне в західних районах України, де воно доходить (за радянськими джерелами) до 35%, створює масовий бездіяльний елемент — незадоволений з політично-економічного ладу. Впровадження 5-денного робочого тижня дає громадянинові два дні на дозвілля (зустрічі з друзями, обмін думками тощо) і спричинюється не тільки до творення та поширювання критичних думок про режим і про господарську ситуацію, але автоматично творить гурти людей, об'єднаних спільними зацікавленнями та ідеями. Розв'язка цього питання

не легка і воно викликає тепер чимало спорів. Не дала наслідків ні перша в СРСР конференція на тему «Соціальні проблеми економічної реформи», що проходила на початку 1967 року у Львові, ні чергова — в Києві. Обидві конференції вказали тільки на фермент, що наразі проходить глибоко під поверхнею підрадянського життя.

Сила все ще стоїть по боці імперіяльного центру, який безкарно може ліквідувати навіть мнимі атрибути господарської самостійності республіки. Але молода зміна в господарських кадрах і саме економічне становище (яке вимагає щораз більшого усамостійнення економічного активу) створюватимуть щораз важчу ситуацію для втримання дотеперішнього централізаційного курсу.

# Наша політика щодо України

*Микола Лебедь*

У доповненні до з'ясованого моїми попередниками становища на Україні я хочу подати декілька думок про напрямні нашої політики щодо України на теперішньому етапі. Під цим визначенням розумію теперішній та найближчий час, коли і внутрішній стан, і умови національного життя на Україні, і зовнішній уклад міжнародно-політичних сил та співвідношення між ними не сприяють поширенню безпосередньої й активної боротьби за національне і разом з цим — за соціальне визволення.

На сучасному етапі боротьби українського народу основний фронт її проходить у ділянці культурній і мовній: за відродження національної за змістом та формою культури і за привернення українській мові статусу державної мови. Боротьбу за мову в основному ведуть представники молодого покоління інтелігенції та діячів культури — покоління, яке виховалося й росло в добу сталінізму і після неї. Виховане в радянській системі, в рядах комсомолу і партії, це покоління вийшло здебільшого з робітничих та селянських сімей. Здобувши вищу освіту і в різних ділянках своєї фахової праці зустрівшись із брутальною русифікацією, молоді діячі науки, освіти, літератури, мистецтва, як також і працівники адміністрації, станули на шлях оборони основних прав народу. Провідну ролю в рятуванні української мови як розмовної — однаково як і колись — відіграє село, відіграють українські селяни, головне жінки, їхні діти, як і частина робітництва та інтелігенції. Чималий вплив на розгортання боротьби за українську мову має і натуга національної свідомости населення західних областей України. Про силу цього впливу може свідчити вірш Василя Симоненка «Український лев», останні строфи якого звучать:

Сивий Львово! . .

Я до тебе прийшов із захопленням сина

Від степів, де Славута легенду снує.

Щоби серце твоє одчайдушне левине

Краплю сили вдихнуло у серце моє.

Цей вірш, до речі, й досі не пройшов через цензуру радянських апаратників.

- Боротьба за мову на Україні — це водночас боротьба:
- за національну честь та гордість;
  - за місце української культури та її надбань у розвитку і скарбниці світової культури;
  - за привернення українській культурі — науці, літературі, мистецтву — всіх непофальшованих надбань і праць знищених фізично її діячів;
  - за рятування пам'яток історії та культури народу і за його національні традиції.

Безпосередній бій на цьому фронті боротьби йде проти російських великодержавних шовіністів, насланих на Україну з московського центру на головні адміністративні пости, і водночас проти зсоветизування українців типу Білодідів та Скаб, які виконують брудну роботу, намагаючись інколи й перевиконувати поставлені їм завдання (з чого не завжди бувають задоволені ті, хто ними послуговується).

Доказом поширення цього фронту боротьби за мову й культуру може бути також минулорічний П'ятий з'їзд письменників України, на якому «на захист» української мови — на тлі наявного русифікаційного розгулу — були примушені виступити не тільки письменники, але й перший секретар ЦК КПУ П. Шелест. Треба ж нагадати, що цей з'їзд відбувався після закритих судових процесів проти діячів української культури, суджених і покараних за їхні виступи в обороні як національних, так і особистих свобод, гарантованих, між іншим, конституцією УРСР.

Ця боротьба за основні права народу й людини буде одією з вирішальних за «бути чи не бути» української нації.

\*

Одночасно з боротьбою за мову й культуру наші брати на Україні вимагають вияснення та реалізації державноправового статусу України в її теперішній формі УРСР. Сьогодні українська людина на Україні не тільки свідомо фактичного національного і соціального поневолення свого народу. Відкрито в розмовах, у виступах, у письмових документах вона, ця українська людина, заявляє, що українську радянську державу зведено до повної фікції в період «культу особи» Сталіна і після нього. Сьогодні на Україні щораз більше тих, хто вимагає привернення державних прав Українській РСР, визнання української мови державною, встановлення дипломатичних і торговельних взаємин України з іншими державами світу, власних фінансів та бюджету і права виходу з Радянського Союзу згідно із статтями 14 та 17 конституцій УРСР та СРСР, і тим самим створення самостійної української держави незалежно від форм її державного ладу.

Ця боротьба ведеться, не зважаючи на важкі жертви й наслідки. За оборону конституційних прав України багато людей уже розстріляно, десятки й сотки українців арештова-



но, засуджено на кари тюрми — до 15 років включно, як колись за Сталіна. Багато із засуджених перебуває в тюрмах і таборах суворого режиму СРСР, але й там вони не піддаються брутальному теророві режимної адміністрації та органів КГБ і продовжують ставити свої вимоги.

Рівнобіжно з боротьбою за державні права України йде змагання за здобуття та поширення громадянських й особистих свобод: за свободу слова, думки, совісти, критики, за свободу організацій, за незалежність судів і їх повну гласність — явність судових процесів та вироків, за ліквідацію незаконних дій органів КГБ — Комітету державної безпеки, який в СРСР і досі є «державою в державі».

Українці в УРСР щораз ширше домагаються справжньої участі народу у виборах депутатів, допущення вибраних народом осіб до державних урядів і їх контролю, вільних професійних спілок, справжньої виборности колгоспних правлін. Коротко кажучи, вони вимагають здійснення ратифікованих радянським урядом постанов ОН про права людини і громадянина. Українці в цьому змаганні і в своїх вимогах не самі: таку ж боротьбу за демократичні права ведуть і росіяни, і представники інших народів СРСР.

Ще одним відтинком актуальної сьогодні на Україні боротьби є вимоги скасувати відокремлення України від світу: відкрити вікна у світ, дати право для безпосередніх зв'язків і культурної співпраці з українцями в країнах народних демократій і на еміграції, уможливити нічим не обмежену репрезентацію культурних надбань України за кордоном, дозволити на вільні особисті контакти з рідними і земляками поза межами СРСР, скінчити із забороною читання закордонних книжок, газет, журналів, також і тих, що їх видає українська еміграція.

Боротьба за державні права УРСР й особисті свободи її громадян, як і щораз ширший бій проти брутальної русифікації і проти російських великодержавних шовіністів відбуваються сьогодні відкритими, легальними засобами. У своїх виступах, вимогах українці в УРСР посилаються на конституцію, домагаються права вільної дискусії також у питаннях 14 та 17 статей конституції, які гарантують вільний вихід України з СРСР, вимагають дотримання ленінських принципів у національному питанні. Ця народна боротьба ведеться, не зважаючи на терор та беззаконня органів КГБ і радянських суддів, які цинічно заявляють, що конституція УРСР існує тільки для зовнішнього світу.

Фронт народного опору росте і поширюється: збудилося народне сумління, починає розвиватися політична думка.

\*

Наша політика щодо України є й буде великою мірою залежна від таких факторів:

- а) сили чи слабости народу — його спротиву та боротьби;
- б) політики і тактики ворога;
- в) міжнародної ситуації, укладу сил та співвідношення між ними й їхнього ставлення до СРСР і до українського питання.

На теперішньому етапі політика української еміграції в діяспорі повинна виявлятися в максимальній допомозі і підтримці для тих нових процесів національного відродження, які відбуваються на Україні. Зокрема наші актуальні завдання мали б бути такі:

1) Виявляти і засуджувати антинародну та колоніальну політику, стосовану Москвою — урядом СРСР і ЦК КПРС — супроти України та інших поневолених народів. Треба розкривати напрямні і суть цієї політики та метод в українській й іншомовній пресі, на наукових конференціях, зібраннях, у меморандумах і зверненнях до світової громадської думки. Щоб така наша акція була хоч частково успішною, треба базувати її завжди на правді — на фактах і документах.

2) Творити і поширювати наукові, культурні та видавничі сектори еміграційної діяльності.

3) Організувати комісії і редакційні колегії, складені з фахівців-науковців, які працювали б над підготовою та виданням повної історії України із включенням найновішої доби, перевиданням праць і творів діячів культури та науки, заборонених або зфальшованих в УРСР, опрацюванням та виданням праць і збірників з таких ділянок, як політична та суспільна думка (українська і світова), сучасні напрямки та досягнення людської думки, техніка і технологія, перекладна література, в тому числі переклади кращих критиків марксизму-ленінізму.

4) Давати підтримку українським — особливо молодим — літераторам та мистцям у їхній творчій праці і сприяти їхній участі в міжнародних літературних та мистецьких асоціаціях, клябах, конференціях, зустрічах.

5) Старатися про дальшу розбудову журналу «Сучасність» і притягати до співпраці в ньому творчі одиниці з-поміж українських еміграційних інтелектуалістів.

6) Підготувати і видавати збірники документів та матеріалів про злочини Москви на Україні і над українським народом.

7) Вимагати повної реабілітації усіх фізично знищених або репресованих діячів культури та науки і публікації їхньої творчої спадщини.

8) Викривати при допомозі фактів і документів фіктивність державного статусу Української РСР, підтримувати вимоги українців в УРСР в справі визнання за цією радянською республікою всіх належних їй державних прав, зокрема встановлення дипломатичних взаємин з іншими державами світу.

9) Переводити акції в обороні арештованих та засуджених в УРСР діячів культури й організувати допомогу політич-

ним в'язням, як тим, що перебувають у тюрмах та концтаборах ще з 1940—их років, так і новим — незалежно від їх світоглядних переконань.

10) Розкривати російських великодержавних шовіністів, які посіли панівні становища на Україні і поведуться гірше, ніж будь-які колишні колонізатори. Разом з цим викривати і засуджувати всіх безбатченків та холуїв з-поміж українців, які вислугуються ворогові. Шукати спільного фронту з народами СРСР і сусідами, включно з російським народом, за перебудову Радянського Союзу, яка принесла б свободу і незалежність поневоленим народам.

11) Вивчати актуальні процеси сучасного життя українського народу і втримувати всі можливі зв'язки з українцями на батьківщині. Будь-яка наша допомога українському народові буде успішна, якщо ми докладно і найкраще знаємо умови його життя, перспективи і пляни розвитку в таких чи інших ділянках господарського та культурного життя. Те саме стосується й ворога: щоб вести боротьбу проти нього, треба знати його психіку, основні засади і напрямні його політики, методи та засоби її здійснювання.

12) Втримувати культурні та родинні зв'язки з українцями у т. зв. сателітних країнах.

Якщо йдеться про наші завдання на зовнішньо-політичному відтинку, немає потреби переконувати себе самих і громадянство, що, мовляв, українське питання близьке та зрозуміле західному світові і що уряд чи політичні кола західних держав ставляться до української справи позитивно. Фактичний стан, на жаль, за малими винятками — інший. Москва намагається всіма способами приховати український національний спротив в ізоляторах КГБ, а західний світ старається недобачувати цього факту; а якщо цей світ і знає, то цю правду промовчує. Частинно відповідальні за це також і ми самі, наша еміграція, бо дуже часто ми інформували світ неправильно, задовольнялися голослівними передвибірчими чи святковими заявами або знаходили таких «приятелів», які ні нам, ні тим більше українському народові користи, а то й чести, не приносять.

Все ж таки, незалежно від такого фактичного стану, нам треба послідовно й основно інформувати світ при допомозі джерельних матеріалів і здобувати розуміння та симпатію в громадській думці різних країн. Від сили та розгорнення спротиву і боротьби нашого народу залежатиме великою мірою і позитивне ставлення світу до нас і до української справи.

Чи ми спроможні реалізувати цю політичну працю?

Відповідь на це мусять дати не тільки учасники цієї конференції. Якщо йдеться про нашу політичну еміграцію в цілості і її окремі угруповання та репрезентації, то вона — поза малими винятками — плянкової та унапрявленої політики щодо України не вела. Здебільшого політика обмежува-

лася деклараціями, заявами, закликами, резолюціями або її заступали маніфестаціями, пікетуваннями (часто досить бездарно виконаними) чи «збірками на визвольні фонди».

Життя еміграції тісно та нерозривно пов'язане з життям і боротьбою народу на батьківщині. Без цього пов'язання еміграція перестає існувати не тільки політично, але й також — на довшу мету — як національна група.

У теперішню пору ми і світ є свідками банкрутства комуністичної ідеї і метод та шляхів побудови комунізму. Під крилами і фірмою ЦК КПРС у Москві створилася панівна експлуататорська кляса — режимно-партійна бюрократія, метою якої є за всяку ціну втримати монополію влади. Її життєвим ідеалом є власна «дача», а ідейною підбудовою — російський великодержавний шовінізм, який уже завтра може знову почати свій розгул.

Між нами і нашими братами на Україні є різниця щодо становища і щодо можливостей боротьби за долю українського народу, а подекуди і різниця у світоглядних, суспільно-політичних поглядах.

Але еднають нас: національна приналежність, свідомість національного і соціального поневолення, потреба боротьби за основні права нації, за суверенність українського народу. З цього випливає потреба не тільки допомоги, але й призадуми над можливостями творення спільного національно-визвольного фронту народу й еміграції.

# РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

## Два мистці — дві монографії

*РАДИШ. Українська вільна академія наук, Нью-Йорк, 1966, 176 стор.*

*ЯКІВ ГНІЗДОВСЬКИЙ. Малюнки, графіка, кераміка, статті. Вид-во «Пролог», Нью-Йорк, 1967, 180 стор.*

Розпочата після смерті Мирослава Радиша акція в справі видання монографії найближчими колегами мистця (з участю українських організацій), яку завершила дружина, запечатується виходом люксової книжки. Цього компліменту не роблю поспішно, бо книжка справді переросла сподівання. Вона зроблена фахово та елегантно за найкращими світовими зразками, і хоч вона не вносить у цю видавничу ділянку жадних новин і взявши до уваги, що тип таких видань належить до найдорожчих, — приціл на найвищий стандарт вартий оплесків, особливо, коли зважити фінансові проблеми емігрантського побуту.

Завданням монографії, крім почесного, є відтворити творчість даного мистця. Звичайно, не можливо весь спадок по мистцеві зібрати, упорядкувати, зарепрезентувати, бо мистці «бухгалтерії» не ведуть, і, отже, немає готової бази для дослідника. Залишається тільки робота для сторіч, особливо, коли взяти до уваги, що деякі мистці посідали масу розкинутих по світу зразків «лабораторної» творчості (шкіци), важливі тим, що вони висвітлюють процес наростання ідеї. Про-

те, коли монографія проєктує всі грані індивідуальності мистця або докладно опрацює певний період його творчості, її завдання виконане. Сьогодні, при дедалі ширшому зацікавленні мас мистецтвом, значення монографій зростає; воно зростає ще й завдяки техніці, яка в теперішню пору може передавати нюанси оригіналів з небувалою досі вірністю. Для малярства це — знаменний фактор, і хоч творам постійно доводиться переживати різного роду репродукційні метаморфози (наприклад, зменшення формату), все ж таки на підставі репродукцій, зокрема коли вони кольорові, можна скласти собі досить вірне уявлення про творчість даного мистця.

Це означає, що завданням репродукції не є викликати хвилювання, що є типовим для зустрічі з твором; репродукції тільки інформують про напрям чи дух творчості.

Велика кількість кольорових репродукцій у монографії М. Радиша (половина всіх репродукцій — 23 з 46) надає їй, з одного боку, люксового вигляду, а з другого, є обов'язковим фактором цієї і майбутніх монографій про цього мистця. Значення кольору в мистецтві Радиша таке першорядне, що, коли його усунути (як, наприклад, у репродукціях чорно-білих), перед глядачем виринає тільки якась тінь, а не справжня багатовимірна індивідуальність маляра. Радиш

не плекав техніки рисунку як окремого мистецького вислову; він виключно малював, і його увага йшла тільки по лінії кольору, тому то його образи невдячні для чорно-білого репродукування. Коли натомість мистець зосереджує свою увагу на сюжеті або на будові образу в скалі контрастів ясного з зеленим, чорно-білі репродукції можуть мати певний сенс або навіть студійне значення; ці обидва елементи відсутні в творчості Радиша.

Радиш «розгойдується» в творчості відносно пізно; до чого він дійшов би в пересічному віці життя — не відомо. Але що він творив у пасії кольорів, це раз помічається, коли переглядати монографію. І хоч ця його пасія була безплянним вибухом, тобто, не було в ній інтелектуального підходу до проблеми кольористики, гармонізації, втримання образу в певному вишуканому кольориті, кольоровій гамі, що була б одноразовою і характеристичною для ідеї даного образу, мистець відкриває своє «поле акції» з такою вірою, рішучістю, силою переконання, запалом, що хоч-не-хоч образи беруть глядача своєю безпосередністю. Та ми не сміємо втрачати з поля зору, що творчість Радиша з певною внутрішньою систематикою тривала не довго — всього кілька років, а проблема, про яку говорилося вище, належить до проблем дозрівання. Плідний період його творчости припадає на перебування в Нью-Йорку, тобто, на останній життєвий етап. Динаміка цього міста-кокоса очевидно вплинула на нього, хоч це відбулося не так просто, як звучить.

Радиш, як, зрештою, більшість нашої культурної еліти, походив із села, тому Нью-Йорк спершу видався йому ворожим і сірішим, ніж дійсність. Міста, в яких раніше жив Радиш (Познань, Ві-

льна, Львів, Авґсбург), властиво не міста в порівнянні з Нью-Йорком. Його перші малярські відтворення цього міста атраментово-безбарвні, сірі. Він справляє враження скривдженої людини, якій долею, наперекір бажанням, призначено жити в залізобетонному ландшафті без трави, дерев і майже без неба, елементів, що, як здавалося маляреві, єдині могли б запліднити натуру мистця, особливо натуру українського мистця; його вислови визнання на адресу Нью-Йорку не звучали в той час з душі. Нью-Йорк уже в той час почав висуватися до ролі світової столиці мистецтва не тільки завдяки концентруючій силі (фінанси), але також у великій мірі завдяки творчій силі; це Радиш бачив, і цей факт тримав його в застанові, тримав у застанові тим міцніше, що йому здавалося, що українському мистцеві не можна (не оплачується) дати життя за хоч би ... безпредметне мистецтво. Але хоч Радиш був людиною золотого серця, в ньому укривалася також і заздрість — шляхетна заздрість мистця, яка спричинила вибух наполегливої праці. Він чи не вперше зустрівся з динамічно творчим життям, що є типовим фактором Нью-Йорку. Нью-Йорк є містом величним, але його велич не полягає в зовнішньому, де панують сильні контрасти з перевагою неестетичного, дешевого, ярмаркового; його сила частинно в головокружних фактах і темпі, а також в атмосфері, яку важко здефініювати, як електрику, але яка безперечно існує, поражає і заряджає динамікою. Завдяки цьому Радиш залишив по собі висліди праці, що викликають пошану. Він замирюється з Америкою спершу через посередництво периферій, де постають перші бравурні і ніжно-кольорові образи. І саме як представник малярства ніжно або бравурно кольорового запам'ятовся

нам Радиш — мистець майбутнього, якому вже не бути. Радиш мав талант, але залишив мистецтво нескладне. Його талант був великий, а що йому судилося залишити по собі мистецтво нескладне — є у великій мірі проблемою суспільства, з якого він вийшов. А вийшов він із суспільства нескладного, що живилося наївними ідейками, а в жилах мало рідку кров. Вимоги, які це суспільство ставило мистецтву, були абсурдні, без полету уяви і без формату. Для Радиша вихід на еміграцію і — хоч відносно недовге — перебування в Нью-Йорку належать до щасливих моментів у його мистецькій біографії; і хоч цей етап був надто короткий, щоб дозволити будь-якому мистцеві завершитися, все ж таки Радиш залишив по собі документ, що свідчить про його дані непересічної людини. Монографія, що з подивугідною прецизністю охоплює інформації про людину і мистця, допоможе підтримати увагу і зацікавлення творчістю Мирослава Радиша.

\*

Скромнішою зовнішньо і з деякими технічними недоліками є книжка Якова Гніздовського (неправильно вмонтована репродукція «Кукурудза», ч. 37, часто обрізані репродукції, відсутність нотаток про виміри репродукованих образів тощо). До речі, виміри образів у каталогуванні чи під репродукціями мають кількакратне значення; одним з головніших є передання фактичних вимірів оригіналу, бож у зоровому мистецтві формат твору має одно з рішальних значень. Автор компенсує це, якщо такі недоліки можна компенсувати, зібраними передруками свого писемного матеріалу, що є цікавим і корисним для читача. Мотиви, думки, основна проблематика і висновки повторюють-

ся, а це створює певну цілість і тяглість, і читачеві чіткіше з'ясовується поле філософії Я. Гніздовського. Бо хоч він творить переважно в аспекті ширшої сучасної мистецької і духово-культурної проблематики, висвітлення, а особливо засяг відповідей, є часто особистого характеру, тобто питання і відповіді стосуються радше його власного мистецтва і його мистецької діяльності, ніж сучасного мистецтва взагалі. Стаття «Станковий живопис», наприклад, обертається коло сучасної проблеми чистоти технік і матеріалів мистецького вислову (станкове малярство, кераміка, графіка, килимарство). Треба насамперед домовитися, що ми будемо посилатися на досконалі приклади. на зразки, досконалі мистецьким здійсненням. А якщо так, то треба відмітити саме протилежне до твердження автора, треба відмітити жваве в нашому столітті зацікавлення технологією матеріалів і різноманітність технік. Якщо ця проблема існує, вона існує з позитивною розв'язкою, а що на всьому (текстиля, прикладна графіка, предмети внутрішнього устаткування, зразки мистецтва понадаталітарного) відпечатаний характер сучасного стилю, багатого на форми і навіть екстремно протилежні моделюванні, є явищем здоровим. В 20 столітті багато різних технік як графіка, вітраж, мозаїка, гобленарство і кераміка, що великою мірою завмерли в минулому, повернулися до життя, повернулися завдяки духові нашого часу, що бажає відкривати і прагне досліджувати нові чи призабуті ділянки. Хоч дух цей народився в попередньому столітті, він здобуває виміри в нашому столітті і стає його типовою рисою. Може. варто згадати, що, наприклад, дереворізну техніку воскрешає німецький експресіонізм, гобленарство — французи (Люрса), а мозаїка

і вітраж стають невід'ємним елементом архітектури 20 століття. Паралельні події відбуваються в кераміці, меблярстві, текстилії тощо. І всі ці ділянки розвиваються під власним прапором і в напрямку власної істини.

Хоч Я. Гніздовський не декларується за те чи інше, а радше обмежується констатуванням якогось ним зауваженого «факту», відчувається навіть у цьому тон нерішучості. Оглядаючи його творчість цілісно, неважко зауважити, що творчо — після двадцятилітньої екскурсії — він опинився завдяки цій нерішучості на точці, з якої ця екскурсія почалася. Що він як людина виніс з неї досвід — не сумніваємося, але чи вона стане йому як мистеців в пригоді — покаже, може, вже близьке майбутнє. Сумніви були, і про це він звітує в статті «Пробудження царівни». У ній багато говориться про неспокій, про надмірність ідей і про розгубленість (фактор або, іншими словами, елемент кожної уважної творчості і переважно з тими самими мотивами). Боротьба з ідеями і з ідеологіями могла б бути найцікавішою частиною книжки, в якій насамперед ідеться про мистця Гніздовського. Його боротьба з обставинами є частиною біографії — біографії його, біографії мистця-емігранта, біографії мистця взагалі. Кожний мистець на еміграції подібні перипетії переживав, та духові піднесення і заламання відомі не одному мистцеві. Це — субстанція (!) творчого мистця без огляду на соціальні умови, в яких він живе. Тому ця сторона його життя найцікавіша і найсуттєвіша в книжці про мистця. Мистець очевидно не мусить її зраджувати, бо спосіб його життя і праці є другорядний, а важать у кінцевому підсумку твори. Але Гніздовський вже впровадив читача в сфери приватного й інтимного, тому з'ясування властиві-

стих причин неспокою і сумнівів були б не тільки на місці, але, в дусі цієї книжки, елементом побажаним.

У статтях «Український гротеск» і «Гульня на Олімпі» мова йде про світогляд автора. Це — філософія мрійника-українця з первинними новоселянства. Питання: чому одна з найстарших суспільних верств мала б принести світові «спасіння»? Селянство, що дуже тісно пов'язане з хліборобською професією, вимирає; селянство без хліборобства існувати не може; з другого ж боку, сучасна економіка не може дозволити собі на законсервування цієї життєдайної ділянки в житті людини в рамках селянської романтики, тому село, яким ми його знаємо і любимо, відходить у музей. Воно втрималося при житті найдовше (тисячоліття), алеж справа в тому, що людство опинилося тепер на грані нової доби, що внесе зміни, диктовані переважно дуже істотними мотивами. До селянства українці мають особливий (і традиційний) сантимент; у цьому скриваються причини наших історичних трагедій у минулому (і, можна передбачити, в майбутньому), причини неповоротності в модерних культурних і цивілізаційних процесах, тобто в процесах, складніших, ніж ліплення глечиків. Тут ховається теж секрет криз Гніздовського: він тужить за світом, який він покинув у дитинстві; він думає, що бачить у ньому вічну силу, яка повинна направити сучасний світ, світ машин, фабричних коминів і величезних залізобетонних островів. Ця філософія побудована на мріях, а мрії ніколи не покриваються з вимогами життя, якщо вони заздалегідь зручно не вкалькульовані в ці вимоги. Гніздовський, хоч це, може, на перший погляд звучить абсурдом, — бо тим, хто його особисто знають, він видається



стриманим і по-західньому ритуальним, — є типовий українець, член тієї ментальності, яка радше уболіватиме за «добрим старим часом», ніж рішиться на участь у проєкції «добрих нових часів». Тому що він є людиною непересічної інтелігентности, йому було ясным, що як життя, так і мистецтво підлягають непоборному законові змін, і він

на якийсь час пристав до позицій новаторів, однак «народна стихія» перемогла в ньому.

Його мистецтво і його писання мають рівень, що можна б окреслити як мудрість історії — холодно, безпристрасну, обережно зважену мудрість.

*Юрій СОЛОВІЙ*

У видавництві ПРОЛОГ вийшла з друку книжка есеїв та мистецької творчости п. н.

### **ГНІЗДОВСЬКИЙ**

Книжка має 180 стор., у тому числі 60 стор. репродукцій образотворчих праць мистця.

Ціна: в м'якій оправі — 3,5 амер. дол., у твердій — 5,— амер. дол. або рівновартість цієї суми в даній країні.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog”, Assn. Inc.  
875 West End Ave. Apt. 14 B  
New York, N. Y. 10025 — U. S. A.

або до видавництва «Сучасність».

Нова книга видавництва ПРОЛОГ!

Вийшла з друку

**АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.**

### **ШІСТДЕСЯТ ПОЕТИВ ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки

**Богдана Кравцева**

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силуети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog”, Assn. Inc.  
875 West End Ave. Apt. 14 B  
New York, N. Y. 10025 — U. S. A.

або до видавництва журналу «Сучасність».

# Зміст

## ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Микола Бажан*. Оповідання про надію.
- 16 *Хуан Рамон Хіменес*. Плятеро і я.
- 29 *Патриція Киліна*. Плач на смерть Антонія Ріса Пастора (поема).
- 33 *Богдан Рубчак*. Міти чужинки (закінчення).

## ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 61 *Іван Дзюба*. Інтернаціоналізм чи русифікація.

## НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 88 *Антін В. Івахнюк*. «Перекручення подвійного характеру» в УРСР.
- 105 *Мирослав Прокоп*. Становище на Україні.
- 112 *Богдан В. Чайківський*. На економічному відтинку в УРСР — 1967 рік.
- 117 *Микола Лебедь*. Наша політика щодо України.

## РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 123 Два мистці — дві монографії (*Юрій Соловій*).

---

## ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Виготовлені чеки на «Сучасність» чи на окремі призвища працівників нашого вид-ва утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

## Адреси наших представників

**Австралія:** „Library & Book Supply“  
16 a Prospect Street  
Glenroy, W. 9, Vic.

**Аргентина:** Cooperativa de Credito  
„Renacimiento“  
(para „Suchasnist“)  
Maza 150  
Buenos Aires

**Велико-  
британія:** S. Wasylko  
52, Johnson Road  
Lenton, Nottingham

**Канада:** I. Eliashevsky  
118 Medland St.  
Toronto 9, Ont.

**США:** G. Lopatynski  
875 West End Ave.  
Apt. 14 B  
New York, N. Y. 10025

**Франція:** M. Soroczak  
Cité Pierre Courant  
Bel—Horizon  
St. Etienne, Loire

**Швейцарія:** Dr. R. Prokop  
Bachtelstr. 23  
8400 Winterthur

**Швеція:** Kyrylo Harbar  
Box 62  
Huddinge

Передплати з усіх інших країн  
просимо надсилати безпосередньо  
на адресу видавництва.

## УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

одно число:            річно:

Австралія	0,70	7,—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуеля	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

### Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft  
für Auslandsstudien e. V.  
8 München 2, Karlsplatz 8/III  
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.  
8 München 2, Lenbachplatz  
Kto Nr.: 22/20457  
Postscheckkonto: PSchA München  
Kto Nr. 22278

Додаткові кошти переслання нашого журналу летунською поштою до  
Канади і США становлять 6,5 дол. річно.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку  
опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19  
гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилoся  
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

## ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстрєнка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний плян відродження єдиної і неділимї Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріяту з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол. або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Ass'n. Inc.  
875 West End Ave.  
New York, N. Y. 10025, U.S.A.

---

В Інституті літератури ім. Михайла Ореста вийшла з друку капітальна монографія з літературознавства

## СТРОФІКА

Ігоря Качуровського

Книга розміром на 22,5 друкарських аркушів (360 сторінок), великого формату. Мистецька обкладика Якова Гніздовського. Весь наклад у полотняній оправі.

Ціна одного примірника: в Австралії — 5 австр. дол., у США і Канаді — 6 дол.; в Європі — 22 нім. марки; в інших країнах — відповідник останньої суми в перерахуванні на місцеву валюту.

У справі набуття книги просимо звертатися на одну з таких адрес:  
M. Borys. 8 München 45, Paracelsusstr. 24/1, Deutschland.

T. Kropywiansky. 1098 So. Clarkson St., Denver, Colo. 80209, USA.

K. Kazdoba. 10 Beaconsfield St., Unley, South Australia.

Одночасно повідомляємо, що в нас можна набути ще такі видання: збірник «Безсмертні» (ціна — 4 дол.), збірку поезій Михайла Ореста «Пізні вруна» (1,5 дол.), збірку перекладів «Сім німецьких новель» (1,5 дол.).